

**Tudósítások
Nemzeti
Emlék-
helyeinkről**

MAGYAR MÚZEUMOK

PANNONHALMA

1996/2

☀️ NYÁR

SZÉKESFEHÉRVÁR

HUNGARIAN MUSEUMS

Summer

Volume 2 Number 2

ESZTERGOM

VISEGRÁD

Székesfehérvár – A bazilika régebben és újban feltárt maradványai

Székesfehérvár – Remains of the cathedral excavated earlier and later

Fotók - Photos: Széleányi

Pannonhalm – Az Ipoly-kápolna üvegablak-részlete: Szent István király felajánlja koronáját és országát Szűz Mária-nak (Róth Miksa, 1899)

Pannonhalm – A part of the glass window of the chapel Hippolytus: St. Stephen offers to the Blessed Virgin his crown and kingdom (M. Róth, 1899)

Fotók - Photos: Széleányi

Esztergom – Háttérben a mai bazilika részlete, középen a „Vitéz-palota” támfala, jobbról a románkori királyi palota maradványai

Esztergom – In the background there is a part of the present chatedral, in the middle the aboutment of the „Vitéz-palace” and right remains of the medieval royal palace

Fotó - Photo: Vukov K.

Visegrád – Mátyás király palotájának restaurált maradványai

Visegrád – Restored remains of palace of the King Matthias

Fotó - Photo: Mihalik T.

Pannonhalm – A bazilika egyik restaurált Storno-féle üvegablak-részlete

Pannonhalm – A part of a restored Storno's glass window of the chatedral

Fotó - Photo: Hefter L.

A szerkesztő levele

A MAGYAR MÚZEUMOK 1996/2-es számával megjelent egy évfolyamra való. Aki összehasonlítja a kezdő 1995/1-es számot a mostanival, észlelheti az időközben bekövetkezett változtatásokat. (Ezek – természetesen – még nem fejeződtek be).

Mindenekelőtt: létrejött a MM szerkesztőbizottsága. A tagjai között kialakuló munkamegosztás – reményeink szerint – szélesebb körű kapcsolatokat, gyorsabb és jobb szerkesztőségi munkát eredményez majd. Nagyjából kialakult a lap rovatrendje, bár e tekintetben nem volna célszerű gúzsba kötni magunkat. Végeredményben a tárgyalásra kerülő témák határozzák meg az összefoglaló rovatcímeket – a témák pedig nem mindig állandó jellegűek. Az adott lehetőségeken belül – mivel a szövegszerkesztés „háznál” van – igyeckszünk egyeztetni a tipográfia adta lehetőségeket és a beszerkesztendő terjedelem kívánalmait, az illusztrációk számának növelésére is gondolva.

Gyarapszik a közölt írásokhoz fűződő „olvasói levelek” száma. Sajnos, egyelőre „sorba kellett” őket állítani: egyrészt a beérkezés, másrészt az aktualitás rendjében. Így aztán egyes polemikus írások reflexiói talán elkésettnek is tűnhetnek, amikor közölni tudjuk őket.

Öröndetes, hogy szintén nőtől a közlésre beküldött tanulmányok száma. A bőség zavara természetesen a megjelentetés idejének eltolódásával is jár: egy-két szám erejéig. A SOROS ALAPÍTVÁNY jóvoltából folyóiratunkat egyre több országba küldhetjük el testvér-lapoknak, múzeumoknak és muzeológusoknak – egyelőre recenzios, illetve tisztelet- vagy cserepéldányként. Kérjük olvasóinkat: tegyenek javaslatot arra, kinek juttassunk el példányainkból?

Remélve az érdeklődés növekedését, igyeckszünk a szélesebb körű olvasóközösség megnye-

résére. Emellett, főleg az ú.n. „címlapsztori” révén érintett múzeumokban, a múzeumi boltokban a látogatók körében számonként is terjesztenénk a folyóiratot. Kérjük valamennyi olvasónkat: tanácsaikkal, információikkal és közvetlen segítségükkel legyenek társaink a terjesztésben.

Az olvasók levelei

Kiegészítés

Eloolván a legutóbbi számban a kiállítási beszámolókat, megdöbbenve vettem észre, hogy a sajátomban (Tények és gondok egy kiállítás kapcsán, 1996/1., Tavasz) még csak említést sem teszek azokról, akik a kiállítás létrejöttében igen fontos szerepet játszottak. Ez megbocsájtathatlan feledékenység, amit csak azzal lehetne jóvátenni, ha a következő számban ezt pótolni tudnám. Tehát a „Halló, itt Rádió Budapest” elkészítésében a következők vettek részt:

Látványtervező: Lázár Tibor; Kivitelező: a MAFILM Díszlet-építő Rt. Nagyidai László vezetésével (őket és a kiállítás rendezőjét a Rádió nivódjában részesítette). A Magyar Rádió munkatársai közül: Kende Tamás, Kozma Zsuzsa, Salamon István, Szilágyi Magda, Szűcs László, Vámos György.

A lehetőséget, hogy mulasztásomat így pótolni tudom, előre is köszönöm.

Horn Emil

Néhány megjegyzés a "Budapesti Történeti Múzeum fél évtizede" című cikkhez

A Magyar Múzeumok című új folyóirat 1/1995 számában a Budapesti Történeti Múzeum legutóbbi fél évtizedének ismertetésére vállalkozott az intézmény 4 éven át hivatalban volt vezetője. Csakhogy egy sok évtizede működő közgyűj-

temény munkájának akármilyen rövid, körülhatárolt időszakát nem lehet megbízhatóan értékelni az intézmény addigi tevékenységének alapos ismerete nélkül. A helyzet azonban az, hogy a szóban forgó írás a tények elemi ismeretéről vagy negligálásáról, sőt helyenként tudatos elferdítéséről tesz tanúságot.

Az ismertetés abból indul ki, hogy amikor a szerző 1992-ben átvette a Budapesti Történeti Múzeum vezetését, az intézmény a végromlás állapotában volt; a múzeumot „a kiürült, a szükségleteket kielégítetlenül hagyó, mechanikus hagyományörzés” jellemezte, a várostörténetet elnyomta a régészet és a képzőművészet – „részben igazgatói többségének hivatásából következően”. – s bár gyűjteményei „időrelőre jelentős várostörténeti tárgyi és dokumentum anyaggal bővültek, ám ezek mintegy újkori hitványságoknak minősültek a régészeti leletek és feladatok árnyékában”; mindehhez még „értelmiségi ellenállásnak lehetett feltüntetni a várostörténet és főként a jelenkori tárgyi dokumentumanyag gyűjtésének negligálását.” Az „olykor látványos sikereket felmutató régészet és az elismertetésért küzdő képzőművészeti érdekű működés küzdelmében alig játszott szerepet, majd felmorzsolódott a főváros történetének múzeuma és annak érdekei.”

Ne elemezzük most szemantikailag czecket a mondatokat. Annyit a figyelmes olvasó mindenestre kihámoz belőlük, hogy a szerző szerint a régészet és a „képzőművészeti érdekű működés” nemcsak hogy nem tartozott a várostörténeti múzeum tevékenységéhez, hanem egyenesen felmorzsolta „a főváros történetének múzeumát!” Valóban ez történt-e?

Mindenekelőtt, úgy látszik, nem fölösleges újra leírni, bármennyire evidencia is ez: a régészet történeti tudomány, a BTM-ben a régészet is része a (folytatás a 63. oldalon)

MAGYAR MÚZEUMOK

1996/2 NYÁR

A szerkesztő levele 1

Olvasói levelek

Horn Emil: Kiegészítés 1

Gál Éva: Néhány megjegyzés a „Budapesti Történeti Múzeum fél évtizede” c. cikkhez 1

MŰHELY

Tudósítások nemzeti emlékhelyeinkről

László Csaba: Újabb régészeti kutatások Pannonhalmán 3

Ilefter László: A Pannonhalmi Főapátság színes, festett, olmozott üvegablakainak restaurálása 8

Fülöp Gyula: A székesfehérvári Nemzeti Emlékhelyről A középkori királyi bazilika maradványainak feltárása, bemutatása 10

Interjú Horváth Istvánnal, az esztergomi Vármúzeum helyreállítási problémáiról (Hajdú Éva) 14

Deák Zoltán: A visegrádi palotamúzeum helyreállítási tervei 17

Gróf Péter – Gróh Dániel: Vízlépcsőrendszer és régészeti kutatás Nagymaros-Visegrád térségében 22

VISSZATEKINTÉS

Patay Pál: Egy muzeológus-pálya kezdete 25

„Összefoglaló jelentés a Felderítő Csoport 1950. évi működéséről” 29

KIÁLLÍTÁSOK

Takács Imre: Mons Sacer 996-1996 – Pannonhalma 1000 éve 32

Hajdú Éva: Mons Sacer 996-1996 – Kiállításkritika 35

Juhász Irén: „A honfoglalás előestéjén” 36

Balassa M. Iván: Száz éves a Néprajzi Falu 36

Szabó Péter: A magyar iskola első évszázadai (996–1526) – A milenniumi iskolatörténeti kiállítási program első kiállítása 37

Vágó Csaba: Honfoglaló elődeink nyomában... 39

N. Kósa Judit: Élménybeszámoló három kiállításról 40

Granasztóiné Györffy Katalin: A magyar műemlék-védelem első évszázada (1846–1949) 42

SZÁMVETÉS

Kubassek János: Miért van, hogyan lett Érden földrajzi múzeum? A Magyar Földrajzi Múzeum másfél évtizedes története 44

S. Fekete Ágnes: A cserepartneri kapcsolatok alakulása a múzeumi könyvtárakban 48

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

Kóczyánné Szentpéteri Erzsébet dr.: Nemzetközi Múzeumi Világnap 1996 május 18. 50

Az ICOM története: 1946-1996 51

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Válogatás a restitúció külföldi irodalmából

Éri Gyöngyi: Európa elrablása 52

Mihály Mária: Eltűnt kincsek 54

Robert de Haas: A Koenigs-gyűjteményről 55

A brémai Kunsthallé-ból a II. világháborúban eltűnt műkincsek – dokumentáció 56

Quedlinburg – Texas és vissza. Feketekereskedelem elrablott műkincsekkel **57**
 Wellmann Nóra: Műkincs hadművelet **57**
 Ellopott műkincsek. Nyomozás az elveszett mesterművek után **59**
 Sárközy Gabriella: Szépséges zsákmány. A szovjetek által elrabolt európai műkincsek **59**
 Sárközy Gabriella: A II. világháború miatt elkerült kulturális kincsek sorsa. A brémai nemzetközi találkozó dokumentációja (1994. 11. 30. – 12. 2.) **60**
 Sárközy Gabriella: Hadizsákmányok **60**
 A Porosz Kulturális Örökség Berlieni Állami Múzeumai. A veszteségek dokumentációja. 1. Képtár **61**

Folyóiratszemle

SUOMEN MUSEO (ifj. Kodolányi János) **62**
 MUSEUMVISIE (Balogh Balázs) **62**
 MUSEUM IRELAND (Wollák Katalin) **62**

Olvasói levelek (folytatás)

Helena Johnova: Barokk koporsók díszítményei a cseh területen **64**

E számunk szerzői **64**

A címlapon Pannonhalma – az apátsági könyvtár főhomlokzata és a bazilika tornya

On the cover The main front of the library of the Abbey and the tower of the cathedral

Fotó-Photo: Mudrák A.

MAGYAR MÚZEUMOK

A Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület folyóirata
 Megjelenik évente négyszer

II. évfolyam 2. szám, 1996. nyár

Főszerkesztő: Éri István

A szerkesztőbizottság tagjai: Balogh Balázs, Deme Péter, Dercsényi Balázs, Kaposvári Gyula, Korsós Zoltán, Kovács Péter, Kóczi-
 ánné Szentpéteri Erzsébet, Mihály Mária, Timárné Balázs Ágnes

Fordítások: Balogh Edina, Bikics Péter, Tardos Károly
 Fényképek, reprodukciók: Bakula János, Engler Edit, Gelencsér Ferenc, Jerábek J., Kabáczy Szilárd, Korda Kálmán, Mayer Rita, Mihalik Tamás, Mudrák Attila, Puskás Katalin, Szalatnyay Judit, Szelényi Károly, Vukov Konstantin, továbbá szerzők és múzeumi archívumok

Rajzok: Hornyák László, Szilágyi Éva

Szerkesztőség: 1087 Budapest, Könyves Kálmán körút 40.

Telefon/fax: 210-1329

Felelős kiadó: Matskási István

Nyomdai előkészítés: TKME Tipográfiai Stúdió

Tervező tipográfus: ©Grausz Péter

Tördelőszerkesztő: Török Balázs

Színes feldolgozás: Spektrum Kft.

Nyomdai munkálatok:

Felelős vezető: Erdős András igazgató

Előfizethető a kiadóhivatalban (levélcím: 1476 Bp. 100. Pf. 54.),

illetve postautalványon, csekkel vagy átutalással

MHB 10200823-22220165-72030000

Előfizetési díj számonként:

egyéni előfizetőknek 250 Ft, közületeknek 500 Ft

HU ISSN 1219-4662

Megjelent a **Művelődési és Közköztudományi Minisztérium,**

a **Nemzeti Kulturális Alap,** az **MHB Magyar Sajtóalapítvány**

és a **Soros Alapítvány** támogatásával,

a **Hazai Tájékozódási Alapítvány** gondozásában

HUNGARIAN MUSEUMS

1996/2 SUMMER

Editor's letter 1

Reader's letters

Emil Horn: Completion 1

Éva Gál: Some Remarks to the Title „Half Decade of the Budapest History Museum” 1

Contents 2

WORKSHOP

Reports about our National Historic Sites

Csaba László: Archaeological Researches in Pannonhalma in the Recent Years 3

László Hefer: The Restoration of the Coloured Painted Leaded Glass Windows

of the Pannonhalma Archabbey 8

Gyula Fülöp: About the Székesfehérvár National Historic Site – The Exposure and the

Presentation of the Remains of the Medieval Royal Basilica 10

Éva Hajdú: Esztergom – About the Problems of the Reconstruction of the Royal Palace

(Interview with István Horváth) 14

Zoltán Deák: The Reconstruction Plans of the Visegrád King Matthias Palace Museum 17

Péter Gróf – Dániel Gróh: Water Barrage System and Archaeological Research in the

Nagymaros-Visegrád Area 22

RETROSPECTIVE

Pál Patay: The Beginning of a Museologist Career 25

„Summary Report on Activities of the Finding Group from 1950.” 29

EXHIBITIONS

Imre Takács: Mons Sacer 996 - 1996.

The Thousand Years of Pannonhalma – Temporary exhibition 32

Éva Hajdú: Mons Sacer 996-1996 –

Exhibition Critique 35

Irén Juhász: „On the Eve of the Conquest” – Exhibition in the Tessedik Sámuel Museum.

Szarvas 36

Iván M. Balassa: Hundred Years of the Ethnographical Village – Exhibition in the Ethnographical Open Air Museum, Szentendre 36

Péter Szabó: The First Centuries of Hungarian Education (996-1526) – The first Exhibition of

the Millennial School History Exhibition Program (Győr) 37

Csaba Vágó: Following our Conquering

Ancestors – Exhibition in the King St. Stephen Museum, Székesfehérvár 39

Judit N. Kósa: Impressions of three Exhibitions 40

Katalin G. Gyórfy: The First Century of Hungarian Preservation of Historic Monuments

1846-1949 – Exhibition in the National Office for the Preservation of the Historic Monuments,

(Budapest) 42

RECKONING

János Kubassek: Why and How was the Geographical Museum established in Érd? (The One and a Half Decade History of the Hungarian Geographical Museum) 44

Ágnes S. Fekete: The Development of the Exchange Partner Relations in Museum Libraries 48

RELATIONS WITH ABROAD

Erzsébet K. Dr. Szentpéteri: International Museum Day – May 18, 1996, Budapest 50

The History of ICOM 1946-1996 51

BOOKS AND PERIODICALS REVIEW

Lynn H. Nicholas: The Rape of Europa. The Fate of Europe's Treasures in the Third Reich and the Second World War (Gyöngyi Éri) 52

Treasures Untraced. An Inventory of the Italian Art Treasures Lost During the Second World War (Mária Mihály) 54

Albert J. Elen: Missing Old Master Drawings from the Franz Koenigs Collection claimed by the State of the Netherlands – Robert de Haas: About the Koenigs-Collection

(Mária Mihály's translation) 55

Dokumentation der durch Auslagerung im 2. Weltkrieg Vertriebenen Kunstwerke der Kunsthalle Bremen (Nóra Wellmann) 56

Siegfried Kogelfranz - Willi A. Korte: Quedlinburg – Texas und zurück.

Schwarzhandel mit geraubter Kunst (Nóra Wellmann's translation) 57

Konstantin Akinsha - Grigori Koslov - Clemens Toussaint: Operation Beutekunst. Die Verlagerung deutscher Kulturgüter in die Sowjetunion nach 1945 (Nóra Wellmann) 57

Konstantin Akinsha - Grigorii Kozlov: Stolen Treasure. The Hunt for the World's Lost Masterpieces (Gabriella Sárközy's translation) 59

Konstantin Akinsha - Grigorii Kozlov: Beautiful Loot: the Soviet Plunder of Europe's Art Treasures (Gabriella Sárközy) 59

Dieter Opper - Doris Lemmermeier: Cultural Treasures Moved Because of the War (Gabriella Sárközy) 60

Spoils of War (International Newsletter, 1995. 1.) (Gabriella Sárközy) 60

Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Dokumentation der Verluste. Band 1. Gemäldegalerie 61

Periodical Review

SUOMEN MUSEO (János Kodolányi) 62

MUSEUMVISIE (Balázs Balogh) 62

MUSEUM IRELAND (Katalin Wollák) 62

Reader's letters (Continuation)

Helena Johnova: Adornments of coffins in Baroque on Bohemian territory 64

Authors of this Issue 64

Tudósítások nemzeti emlékhelyeinkről

VIII. TÖRVÉNY-CZIKK

a honalapítás ezredik évfordulójának megőrkítésére alkotandó művekről.⁽⁴⁾

(Szentesítést nyert 1896. évi május 17-én. Kihirdetett az «Országos Törvénytar»-ban 1896. évi június 2-án.)

1. §. A törvényhozás a honalapítás ezredik évfordulójának maradandó emlékekkel való megőrkítése céljából elhatározza, hogy

a) Budapesten a városligetnek az Andrassy-ut és a tó közötti részében a honalapító Árpádot és a nemzet egész történelmi multját megőrkítő emlékművet állít,

b) az ország hét különböző pontján, nevezetesen: a munkácsi várhegyen, a nyitrai Zobor-hegyen, a Morva vízének a Dunába torkolásánál emelkedő dévényi-várhegyen, Pannonhalmán, a zimónyi várhegyen, Pusztaszeren és a brassói Czenk-hegyen emlékoszlopokat emel,

c) Budapesten a várban a Nagy-Boldogasszonyról elnevezett koronázási templom melletti Halászbástyán Szent István király lovas szobrát állítja fel,

d) országos szépművészeti muzeumot létesít s annak gyűjteményei befogadására Budapesten alkalmas helyen megfelelő épületet emel,

e) az ország különböző vidékein 400 új népiskolát állít fel.

2. §. A ministerium megbizatik, hogy az 1. §-ban felsorolt alkotásokkal járó munkálatokat végrehajtsa.

E munkálatok költségeinek fedezésére a következő hitelek engedélyeztetnek:

a) Budapesten a honalapító Árpádot és a nemzet történelmi multját megőrkítő emlékmű felállítására 802,640 forint;

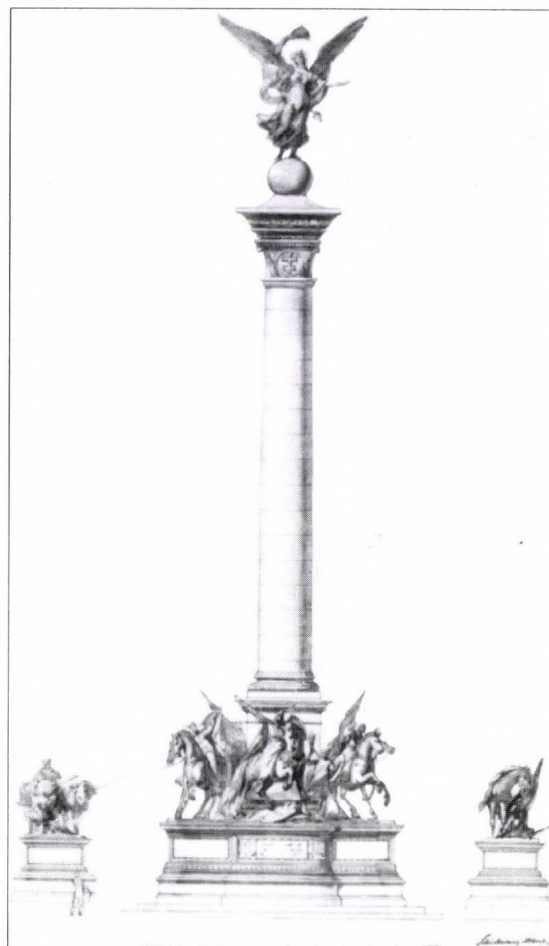
b) az ország hét pontján emlékoszlopok emelésére 350,000 forint;

c) Szent István lovas szobrának felállítására és e szobor körüli tér rendezésére 300,000 forint;

d) a szépművészeti muzeum létesítésére s gyűjtemény-anyagának gyarapítására 3.200,000 forint; végre

e) 400 új népiskola felállítására 673,000 forint. •••

4. §. Jelen törvény kihirdetése után azonnal életbe lép, végrehajtásával a miniszterelnök, a pénzügyminiszter és a vallás- és közoktatásügyi miniszter biztatnak meg.

Zala György-Schickedanz Albert: A milleniumi emlékmű tervrajza, 1895 – György Zala-Albert Schickedanz: The plan of the Millennial Monument 1895 **Fotó-Photo:** Budapesti Történelmi Múzeum Tervtár

Az országgyűlés 1896. évi VIII. törvénycikke, „a honalapítás ezredik évfordulójának megőrkítésére alkotandó művekről” intézkedett. Az első paragrafus a maradandó emlékek helyét jelölte ki.

A felsorolás első három alpontja mindenki számára érthető. Az utolsó kettő viszont azt sugallja, hogy az akkori honatyák a maradandó emlékek sorába tartozónak vélték a művelődés és az oktatás színhelyeit is. Az 1996-os ünnepségek fényében szemügyre vettünk néhányat a nemzeti emlékhelyek közül, olyanokat, amelyek az elmúlt 1100 év történelme során kiemelten fontos szerepet vittek. Így írnak szerzőink a pannonhalmi bencés főapátságról, a székesfehérvári királyi bazilikáról, az esztergomi királyi és érseki várról és a visegrádi királyi palotáról.

Úgy érezzük, hogy e négy műemlékegyüttes

„érdemeihez”, jelentőségéhez nem kell különösebb kommentár. De az már igencsak elgondolkodtató, hogy 1996-ban, négy évvel az államalapítás ezredik évfordulója előtt milyen állapotban vannak nevezetes középkori emlékhelyeink?

Szó esik arról, hogy mire jutott a régész Pannonhalmán tíz éve folyó és még befejezetlen ásatásaival – amelyek célja a helyreállítást megelőző kutatás volt – viszont a tervezés meg a helyreállítás lekerült a napirendről.

Felvetődik a kérdés: hogyan folytatódnak a nagy garral meghirdetett székesfehérvári munkálatok, hogyan ünnepelhetünk a ma áttekinthetetlen romhalmazon négy év múlva?

Felvetődik a kérdés: mire lehet jutni évtizedes, szívós feltárásmunkával az esztergomi Várhegyen, ha a szándék és a lehetőség között akkora a szakadék?

Végezetül, de nem utolsósorban: sikerül-e – évtizedes hiábavaló pályázat után – végre megoldani Visegrádon a folyamatosan pusztuló palotaromok védelmét, a gazdag leletanyag bemutatását a korábbi módszereknél hatásosabbakkal?

Az 1896-os országgyűlésen nem a „nemzeti örökség” védelmére koncentráltak. Ma már más a helyzet. Tudjuk, hogy az egész társadalom által elvárt helyreállítások megannyi problémája nem utalható a tulajdonosok, fenntartók hatáskörébe.

Vajon kapnak-e a feladatok megoldásához az illetékesek annyi erkölcsi és anyagi támogatást, amennyi szükséges lenne ahhoz, hogy a kétezredik év folyamán nyugodt szívvel ünnepezhessünk?

Az elmúlt évek régészeti kutatásai Pannonhalmán

László Csaba

Archaeological Researches in Pannonhalma in the Recent Years

According to the art historical and historical opinions accepted until now, the Pannonhalma church seen today was built in the 13th century by Oros abbot. In the course of the excavations and wall researches, we found the demolished walls of the western semicircular arched apsis, the lower church of the first church. The walls of the terrace floored western lower church of the east-west two-sanctuary church remained almost until the height of two meters. We do not know of other remains from the first church, but the eventually continuing excavations on the area of the present lower church may provide further data.

According to the evidence of historical sources, the so

A pannonhalmi bazilika építészeti és művészettörténeti értékei okán évszázadok óta kiemelt emlékeink sorába tartozik. A történeti adatokat a tudós bencés szerzetesek már többször feldolgozták. A művészet-történetileg legalaposabb kutatómunkát Levárdy Ferenc végezte el.

Az építészettörténet megállapítása szerint az első templom fából épült. Az ún. második templomot Dávid apát építtette fel, felszentelésére 1137-ben került sor. Ezt a 13. század eleji beharcokban megrongálódott épületet bontatta le Oros apát, majd több fázisra szakaszolható építkezése során épült fel a ma látható templom.

Levárdy munkái megmutatták, meddig lehet egy épület alapos megfigyelésével eljutni. Innen továbblépni már csak ásatással, falkutatással lehetett. Ez utóbbiak eredményéről szól a rövid tanulmány.

A pannonhalmi bencés közösség 1996-ban ünnepli kolostora megalapításának ezredik évfordulóját. A millenniumra készülve, az 1970-es évek végétől felújítási és építési munkálatok kezdődtek Szent Márton hegyén. Az épületegyüttes teljes felújításának előfeltétele a tervezés, s mindez pedig elképzelhetetlen volt műemléki kutatás, ásatás és falkutatás nélkül. Így kerültem 1986 májusában régésztként Pannonhalmára. Felújítást végezni egy lakott épületben nem könnyű feladat. Úgyszintén nem könnyű a szükséges ásatást, falkutatást sem elvégezni, sem a kolostorban lakóknak azt elviselni. Mindezen nehézségek

mellett mégis több fontos eredményt nyertünk a 15 esztendeje folyó, – és még nem befejezett – rekonstrukciós munkák során. Tevékenységem első három évében nyílt először mód a pannonhalmi templom egy-egy, időlegesen lezárható szakaszán ásatásokat végezni. Falkutatásra kevésbé vállalkozhattam, hiszen annak nyomait eltüntetni, amint ez később be is bizonyosodott, nehezebb mint a visszatöltött ásatási területet újra kőlappal burkolni.

Időközben kiderült, hogy sem a Főapátság, sem a műemléki hivatal nem látja biztosítotttnak a templom millenniumra történő teljes helyreállításának megvalósulását. Így tehát annak belső terében a további kutatást sem látták időszerűnek.

Az apátság többi részén ezenközben is folytak a felújítási munkák, amelyeket folyamatosan figyelemmel kísértem, dokumentáltam. A munkákat az apátság saját kivitelező részlege végezte. Néhány esztendő elmúltával ismét lehetőségem nyílt arra, hogy a monostor területén ásatásokat, falkutatást végezhessek. Először a kerengőben és környezetében, majd a templomban dolgozhattunk. A kutatások során feltárt számtalan részlet, maradvány segítségével az eddigi építéstörténetet jelentősen kibővíthetjük. A tudományos feldolgozás még várat magára, nem utolsósorban azért, mert reményeink, és a Rend vezetésének kívánsága szerint az ásatásokat az ünnepek befejeztével folytathatjuk.

A pannonhalmi bencés kolostor 11. század első évtizedében felszentelt temploma hosszú ideig csupán a történeti források által meghatározottként állt előttünk. Méretéről, formájáról, részleteiről semminemű építészeti, művészeti maradvány nem tanúskodott. Így a rendelkezésünkre álló források vizsgálatából és az ásatások megfigyeléseiből kellett kiindulnunk.

A korai épületekre vonatkozó információt először csupán a szerzetesrendek feloszlatásakor – 1787-ben – készített rajzszorozat ad. A többször is közölt alaprajzok és metszetek nélkülözhetetlenek a mostani épület vizsgálatához. Ezek őrizték meg számunkra a 19. századi torony építésekor megsemmisített nyugati templomlezárás képét. Az alaprajzok a klaszicista torony helyén egy belül félköríves, kívül egyenesen záródó építményt mutatnak. Az emeleti alaprajzokon az íves falazat már nem jelenik meg, ott csak egy vékonyabb homlokzati falat ábrázoltak. A templom hosszmetsetén boltozott kórusalj látszik, felette a hajó más részzeitől eltérő rendszerű boltozat. A kórus ívelt mellvédje alatti pillér a hosszmetseten nem jelenik meg.

A toronyaljban és a közvetlenül az előtte keletre lévő boltszakasz területén vártuk az említett rajzon látha-

A XI. századi templom nyugati altemplomának feltárt fala
Exposed wall of the western lower church of the 11th century church

Fotó - Photo: Mihalik T.

tó falmaradványokat. „Szerencsénkre” a klasszicista torony építői csupán a feltétlenül szükséges mértékig bontották vissza a falakat. A kőburkolat alatt feltártuk a félköríves apszist, a támpillérekkel támasztott külső falakkal és homlokzattal. A mintegy 1,4 méter

széles, íves falazatot egy kőkeretes ablak törte át, déli falába pedig fülke mélyült. A teljes apszis területét nem lehetett feltárni. A „lehető legrosszabb” helyen mennek itt a központi fűtés vezetékei. Azokat felszámolni nem lehetett. A másik meghatározó tényező a rendelkezésre álló idő volt. Ha csak egy kis részt zárnunk le huzamosabb időre, akkor is rendkívül nehézé válik a templom használata. A főhajó nyugati végében vízkereszt és Szent Benedek ünnepe – március 21. – közötti csendesebb időszakban dolgozhattunk csupán. Így is szükség volt a szerzetesi közösség türelmére, megértésére.

A félköríves apszis szélessége hat méter, teljes hosszúsága, az ívhez csatlakozó egyenes szakasszal együtt szintén hat méter volt. Falai közel két méter magasságig maradtak meg, a toronyaljra kőlapburkolata alatt 1,84 m mélyen tártuk fel a falazathoz tartozó terazzopadló burkolatot. A habarcsos padlót közvetlenül a hegy homokkő sziklájára öntötték. A feltárt építmény altemplom volt, felette volt a templom nyugati szentélye.

A feltárás igazolta tehát a barokk kori rajzot, igazolta több kutatónak a nyugati szentélyre vonatkozó feltevését. Az altemplomot az ásatási megfigyelés alapján az első pannonthalmi templom maradványának véljük. A keleti-nyugati kétszentélyes templomtípus hazánkban ritka (Pusztaszer, Esztergom-alsósziget), nem ismeretlen viszont az egykori Német-Római Birodalom területén (Mainz, Augsburg, Bamberg etc.). A nyugati altemplomnak kiemelkedő szerepe volt a mártírkultuszban, a húsvéti liturgiában. Nem lehetetlen, hogy Pannonthalmán a Szent István kultusz színtere – még ha a 13. században az altemplomot át is építették – mindaddig, amíg a 17. századi újjáépítés során a keleti altemplomban ki nem alakítják a ma Szent István székének nevezett ülőfülkét, itt volt.

A nyugati altemplom szintje a templom középső részéhez képest legalább két méterrel mélyebben volt. Sajnos a 13. századi átépítés miatt nem lehet megállapítani, miként zárult kelet felé az altemplom? Hasonlóképpen nem lehet meghatározni az egykor volt nyugati szentély szintjét. Az altemplom, és vélhetően a felette lévő szentély szélessége, megegyezett a mai főhajóval. A templom egykori hosszúságát még nem ismerjük. Amennyiben lehetőség nyílik a 13. századi keleti altemplomban ásatásra, ismertté válhat az ottani korai szentély is. Az altemplom változatlan formában maradhatott meg az 1137-es átépítés során, és a 13. század elején megkezdett építkezésig használatban lehetett.

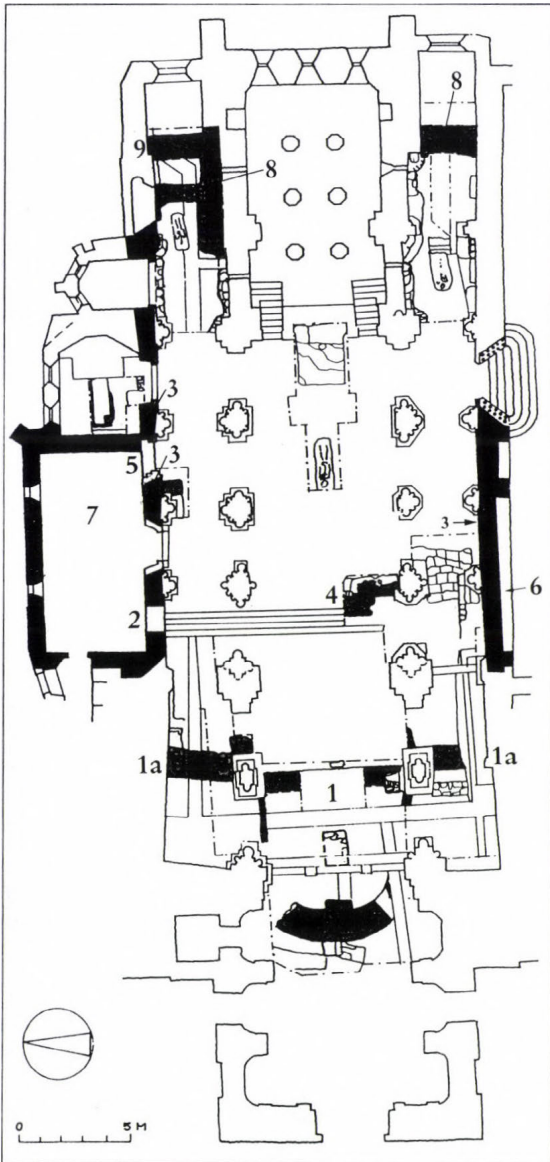
A 11. századi templomhoz esetleg kapcsolódó monostorépületek a későbbi, folyamatos átépítések során megsemmisülhettek, mivel a megszokottól eltérően, Pannonthalmán az újabb építkezések általában szintsüllyesztéssel jártak. Az északi kerengőfolyosóban például a mai járószint közel másfél méterrel van mélyebben mint a 12. században. Ennek ellenére néhány, a templomtól távolabbi helyen feltártunk közvetlenül a sziklára öntött és egyértelműen egy, a 13. századnál korábbi faépülethez tartozó padlómaradványokat, azonban ezeket alaprajzi rendszerbe foglalni merészség lenne.

Az 1986-96 között Pannonthalmán végzett kutatások helyszínrajza

The General Plan of the Research done in Pannonthalma between 1986-96

1. Nyugati altemplom
- 1a. XIII. századi nyugati végfalak
2. Befalazott XII. századi kapu
3. A templom XII. századi hosszfalai
4. A XIII. századi kórusrekesztő
5. Befalazott XIII. századi „Királykapu”
6. falkép, ú.n. „Volto Santo” a XII. századi templom külső falán
7. Későgótikus sekrestye
8. XII. századi szentélyfej
9. XIII. századi szentélyfej

1. Western lower church
- 1a. 13th century western chevet
2. Walled-up 12th century door
3. The 12th century longitudinal walls of the church
4. 13th century choir-screen
5. Walled-up 13th century „King's door”
6. Mural, so called „Volto Santo”, on the southern external wall of the 12th century church
7. Late Gothic sacristy
8. 12th century chevet
9. 13th century chevet

A templom XII. századi északi kapuja

12th century northern portal of the church

called second church was consecrated in 1137, in the time of David abbot. The longitudinal walls of this remained almost up to their original height under the coating imitating the bosses laid at the time of the 19th century restoration done by Ferenc Storno. During the wall research, in the northern wall of the church, we excavated a stone-framed door with a lunette, leading to the churchyard of the monastery. The professional restoration and presentation of the door and its surroundings was done.

In the course of the construction in the 13th century, though Oros abbot first planned to demolish the previous building, the external bordering walls of the church were kept, with the exception of the chevet. The arched ceiling and the monastery joining the church from the south were prepared at that time.

At the end of the 14th century, murals were painted on the southern wall of the church, one of the representations belongs to the circle of the so called Volto Santo pictures. Only a detail of the mural painting was excavated, a complete presentation did not take place until now because of the arising technical, monumental problems.

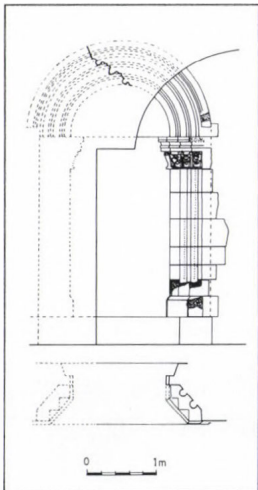
A XIII. századi kórusrekesztő maradványa
Remains of the 13th century choir-screen

Fotó - Photo: László Cs.

A templom XIII. századi kapujának részlete
Detail of the 13th century portal of the church

A XIII. századi kapu rekonstrukciós rajza
Reconstruction drawing of the 13th century portal

A bazilikát a korábbi feltételezések szerint Oros apát a 13. század elején alapjaitól újjáépítette. Majd a későbbi kisebb kiegészítéseket leszámítva, ezt a templomot restaurálta Storno Ferenc a 19. század második felében. Ezt a vélekedést a kerengőben 1961-62-ben végzett kutatás már megkérdőjelezte. Magunk is úgy kezdtük a kutatást, hogy az Oros apátnak tulajdonított munkákban nem kételkedtünk. Elfogadtuk, hogy a Storno-féle vakolatkvaderek alatt igazi, kőkvaderek rejtkeznek, noha volt olyan forrás, amely már mást mondott. Nevezetesen a Storno-kori restauráláskor Kruesz Krizosztom főpát leírta: „*a mellék-hajók falazata igen hanyagul emeltnek mutatkozik, az anyag nem tömör kő, hanem mindenféle egyveleg, törmelék, tatai cseppkő vagy kövület... az oszlopok, bordák és ívek azonban ugyanazon kemény mészkőből készülvék melyből a főhajó...*”

A kutatást az északi mellékhajó végében kezdtük. A későbbiekben egy-egy terület feltárása és visszatöltése után következett az újabb. Ennek „köszönhetően” a feltárt részeket együtt soha nem láttuk, nem vizsgálhattuk.

Az északi mellékszentély és a főszentély közötti fal jóval vastagabb volt, mint a déli oldalon. A vakolat repedései egy befalazott falfülkét sejtettek. Az ásást itt egybekötöttük a falkutatással, hogy megvizsgáljuk a falvastagodás okát. Ez még pannonhalmi ténykedésünk első évében, 1986-ban történt. A vakolat eltávolítása után vegyes falazatot találtunk, benne számtalan márvány faragvánnyal, közöttük a Porta speciosa, a déli kapuzat konzolkövével. A kötőredékeket tartalmazó foltozás eltávolítása után kisméretű kvaderekből faragott falazat bontakozott ki. A kvaderek közötti öntött falmag, mivel a visszabontása után építették neki a mai pillért, egyértelműen 13. századnál korábbi falazatnak bizonyult.

A szentély területén az ásattal feltárult a falmagként jelentkező fal előbb északnak tartó, majd nyugatnak forduló szakasza. Egyszóval egy 13. századnál korábbi szentélyfejről volt szó. Kiderült, hogy az Oros-kori falpilléreket nekiépítették egy korábbi falazatnak. Azaz a második templom falait találtuk meg. Ez a templom egyenes szentélyekkel zárult, legalább is a mellékszentélyeknél. Forrásvízi mészkőből épített hosszfalai párkánymagasságig állnak ma is. A külső és belső támpillérek támasztotta falakat kisméretű félköríves ablakok törték át, egyikük ma a Mária kápolna reneszánsz kapuzata felett vakablakként látható. A feltehetően fafödémés háromhajós templomban a járószintek eltérőek voltak, de a szerzetesi kórusként működő középrész és a nyugati harmad között kisebb volt a szintkülönbség. (Ma már mindenütt mélyebben vagyunk az egykori, a 12. századi járószintnél.)

E templom kapui közül majdnem teljesen épen megmaradt az északra nyíló kőkeretes lunettás kapuzat. Feltárására a sekrestye felújítását megelőző falkutatáskor került sor. A kapu befalazásának ideje átvezet a 13. századba.

Oros apát templomát éveken át építették, többszöri tervváltozásra került sor. A kutatási megfigyelések alapján egyértelmű, hogy az első terv szerint alapja-

itól kívánták újjáépíteni a templomot. Az építkezés kezdetén viszont meghagyták a 12. századi északi mellékhajót, azt az utolsó fázisban kívánták lebontani, ám erre csak részben került sor. Rövidebb keleti altemplomot terveztek, erre mutatnak az ott lévő diadalív falpillérek és az alapozások elválásai. Nem maradt volna változatlanul a nyugati apszis sem. Lebontása árán – vélhetően – egyenes vonalú nyugati homlokzatot alakítottak volna ki, esetleg előépítményként megtartva az apszis falait. Mindezek egy nagyvonalú építészeti koncepciót sejtetnek, amely azonban időközben módosult, szegényedett.

A módosulás okát meghatározni ma már nehéz. A 13. századi templomban a főhajó középső részét a szerzetesi templomoknál megszokott módon a kórus, a közös imádkozás helye foglalta el. A terület keleti hátfalát az altemplom két, egyszerű csúcsíves keretelésű lejárójával áttört fala alkotta. A mai helyzettel ellentétben, a főszentélybe nem a főhajóból, hanem oldalról, az északi mellékszentély felől lehetett feljutni. A templom kórustól mélyebb szinten lévő nyugati harmadát márványoszlopos, áttört felépítményű kórusrekesztő választotta el. A szintkülönbséget a mellékhajókban kőlépcső hidalta át. A kőből és márványból rakott mintás padlóburkolatú templom faragott díszzeit, a pilléreket sokszínű festés díszítette.

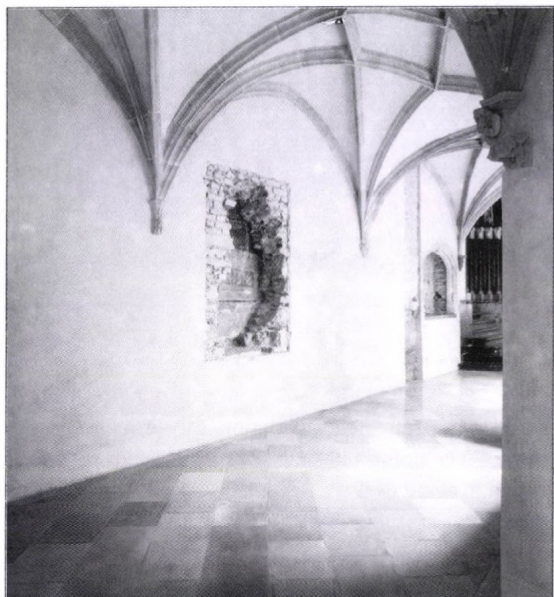
A 11. századi templom nyugati altemplomát Oros apát betöltötte, a falakat alapozásként felhasználva boltozott karzatot emeltetett. A mélyebbre került járószint miatt a 12. századi északi kapu használhatatlanná vált. Ezért került sor befalazására, egyúttal az alapozásában meggyengült északi falazatot megtámasztó nagyméretű támpillér megépítésére. A támpillér és a befalazott kapuzat egy későbbi bővítés során belső térbe, a mai sekrestyébe került. Csupán az elmúlt hónapok falkutatása hozta elő.

Az északi templomkapu a temetőbe nyílt. A nagyméretű kvaderekkel berakott nyílás keretét, díszítettségét érintetlenül hagyták, csupán meszelésréteggel fedték

A templom északi fala az Árpád-kori kapukkal
(Színes fényképét lásd a borító 3. oldalán)

The northern wall of the church with the portals from the Árpád age (See coloured picture on the cover, p. 3.)

A XV. századi kerengő hátfalában feltárt falkép
(Színes fényképét lásd a borító 3. oldalán)
Mural exposed on the rear wall of the 15th century ambulatory
(See coloured picture on the cover, p. 3.)

el. A múlt, a régebbi épület másutt hiányzó megbecsülése, tisztelete fejeződik-e ki ebben a gesztusban avagy az építőmester praktikizmusa – megválaszolatlan kérdés.

A befalazott kaputól keletre áttörték a 12. századi falazatot az új kapu számára. Ez oszlopokkal díszített bélétes, díszes faragású kapuzat, ívmezőjében márványlappal. Helyét a 19. század közepe óta ismeri a rendi hagyomány „Király kapu” néven. A hiányzó oszloptörzseket leszámítva, a kapu a 15. század végi állapotában maradt ránk. Tagozatainak festését ma középkori meszelésrétegek fedik. (A sekrestye felújítása során a kőszobrász-restaurátorok most csupán a tisztítást, rögzítést végezték el.) A 12. századi kapu tényleg szolgált, míg utóda a 15. század végéig működött. Mátyás király idején az átépítések során a bazilika északi oldalához sekrestyét és a Szent Benedek kápolnát építették. Most a Király kapura várt a befalazás: évszázadokra eltűnt. Ekkor a két befalazott kapu között, a ma használatos sekrestyeajtó helyén vágtak újabb nyílást. A 16. század első évtizedében új, immár reneszánsz kápolnát építettek a későgótikus Szent Benedek kápolna mellé. Ezalkalommal két reneszánsz keretű nyílással törték át a 12. századi falazatot. Egyike az új kápolnába vezetett, a másik a templom északi külső kapuja lett. A 18. században azután a reneszánsz külső kaput is befalazták. A sekrestyeajtó templom felőli mostani kialakítása Stornó Ferenc munkája. Mint láthatjuk – enyhe túlzással – a 12. századi északi falat áttörő kapuzatok története maga a templom története.

A templomhoz dél felől csatlakozó 13. századi monostor zárt, négyszög alakú udvart övező földszintes szárnyakból állt. Az északi kerengőben a templom falára a 14. század végén falképeket festettek. A csak kis részletében feltárt egyik kép baldachin alatt köpenyes alakot vagy alakokat ábrázol. A másik, nagyobb területen kibontott falkép ma is látható része ékköves

szegéllyel díszített ruhájú alakot ábrázol. A kendőkkel letakart márványtömbön, oltáron álló, ékkövel díszes köpenyes alak jobb, mezítelen lába alatt kehely, bal lábán cipő látható. A fekete díszruhán számtalan, áthúzással eltüntetni szándékozott „hic fuit” írás. Az egyetlen ép karcolt évszám: 1479. A kép alsó részén két sorban minusculás felirat. A kép az ún. „Volto Santo” ábrázolások körébe tartozik. A falkép részleges feltárását még 1993 őszén elvégeztük, teljes kibontására, bemutatására a felmerült műemléki, műszaki kérdések miatt napjainkig nem került sor.

A 15. század végi nagyleptékű építkezések, amelyek kezdetét éppen az akkor elfalazott falképbe karcolt 1479-es évszám jelezheti, a teljes monostort érintették. Szinte alapokig lebontották a korábbi kerengőt és szárnyait, csupán a refektóriumba vezető ajtó kőkeretét tartották meg, azt is befalazva és a márványoszlopokat kiemelve. A felépült új monostor mind egyik szárnya emeletes volt, a helyiségeket, közöttük a múlt században lebontott északi emeleti szárnyat is, fafödémek fedték. Csupán a folyosót boltozták, ez a mai Magyarország egyetlen épen maradt későgótikus kerengője. A falakat – amelyben benne rejtőztek a 12. és 13. századi monostor faragott kövei – vékony vakolat, rajta fehér és vörös csíkokkal rajzolt, vörös lábazatról induló kváderezést utánozó mustra fedte.

A hódoltság idején megpróbáltatásai után a 17. század végén újjáépítették a templom nyugati végét, a karzatot és a boltozatokat. A 13. századi karzat keleti, középső pillére helyett azt a Herkules-csomós pillért építették be, amely a múlt század óta a kőtárban látható. A 13. századi faragvány egy ugyancsak másodlagosan elhelyezett karéjos lábazon állt. A járószintet kissé megemelve, megépítették a templom teljes szélességében átmenő lépcsőt.

Az előbbieken ismertetett kutatásoknak köszönhetően sikerült alapvetően megváltoztatni a pannonhalmi monostor eddig ismert építéstörténetét.

Az első templom már kőépület, kelet-nyugati szentélyvel, kettős alttemplommal, gazdagon felékesítve. A második, 1137-ben felszentelt templom hosszfalai szinte párkánymagasságig állnak. Oros apát építkezései – az eddig elképzelttel ellentétben – jelentős mértékben felhasználták a korábbi falakat. Noha az eredeti „terv” a korábbi épület teljes elbontásával számolt, végül a templom külső falai – a keleti szentélyek kivételével – megmaradtak. Oros építőmestereihez a pillérek, a boltozás, a keleti szentélyek és a nyugati kórus kialakítása köthető, valamint a zártudvaros monostoré. A templomban látható faragott tagozatok a 13. századi átépítés eredményei.

A kutatások legfontosabb eredményének tartjuk a középkori építési periódusok szétválasztását, de nem hallgathatjuk el, hogy további ásatásokra, falkutatásokra még szükség van.

A templom déli külső felére festett XIV. századi Volto Santo falkép
14th century Volto Santo mural painted on the southern outside part of the church

A Volto Santo kép alsó része a kehellyel és a díszes saruval
The lower part of the Volto Santo picture, with the chalice and the adorned sandal

Fotók - Photos: Szelényi K.

A Pannonhalmi Főapátság színes, festett, ólmozott üveglakainak restaurálása

Hefter László

The Restoration of the Coloured Painted Leaded Glass Windows of the Pannonhalma Archabbey

The author was commissioned to restore the windows of the Pannonhalma archabbey in June 1993. It is the first time since 125 years that the abbey's windows, prepared between 1868-1870, hallmarked by the names of three glass painters (masters Carl Geyling from Vienna, Albert Neuhauser from Innsbruck, and József Wilfing from Sopron), planned by Ferenc Storno, are completely renewed. The author, before starting his work, carefully studied the original painting, leading, and soldering, and followed the approach and technical formulas characteristic of the given master in the case of each glass window.

The ambulatory of the cloister, and all the coloured glass windows of the Basilica were restored until 30 November 1995.

Belső szennyeződés
Internal soil

1993. júniusában egy pályázat alapján kaptam megbízást a Pannonhalmi Főapátság színes üveglakainak restaurálására. A megbízó szigorú szerződésben határozta meg a határidőket és a munka minőségére vonatkozó elvárásait. Külön kijelölte azokat a napokat, órákat, amikor a helyszínen dolgozhattam. Munkámmal az Apátság belső rendjét, szertartásait és különböző rendezvényeit nem zavarhattam.

125 év óta először került sor az üveglakok átfogó helyreállítására. Ez az üvegrestaurátori munka mellett a fémszerkezetek teljes felújítását is jelentette.

Az üveglakok 1868 és 1870 között Kruesz Krizosztom főapátsága idején készültek, Storno Ferenc tervei alapján. Ekkor valamennyi ablakba új fémszerkezet került, kifejezetten a színes üvegek fogadására. Ennek megfelelően a kőbordázatot átalakították.

A fémszerkezetek gondos kézműves munkával, kovácsoltvasból készültek és megfelelően felületkezelt állapotban építették be azokat. A szerelési csomópontokat átlapolással, keresztkapcsolással, szegecsléssel és lezszorító ékek használatával alakították ki. Kerültek minden olyan kötést, összeillesztést, ami az üveglakok javítása esetén sérülhet, vagy a korrózió következtében szétszerelhetetlenné válhat. Ezeket a fémszerkezeteket cserélni nem kellett, megfelelő felületkezelés után még hosszú évtizedekig képesek funkciójuk ellátására.

A fő problémát az jelentette, hogy a tokszerkezetek és keresztmervítők a falazatból, kőbordázatból és vakolatrétegből kilazultak, javított, vagy kicserélt részeik teljesen tönkrementek. Így fordulhatott elő, hogy a mervítő szélvasak az üvegleszorító szalagból és a rögzítő gittágyból kiestek és leszakadtak az üvegmezőkről.

Az időjárás, a szakszerűtlen javítgatások, a huzat hatásai és az előregedés következtében meggyengült ólom a forrasztási csomópontokban eltöredezett, ami az üvegfelületek hullámosodásához, megrogyásához és a kritikus helyek üveglemezeinek töréséhez vezetett.

Az eredeti üveglakok előtt védőüvegezés nem volt. Azok helyét nem alakították ki. Az 1938-ban és 1963-ban szakszerűtlenül beszerelt és teljesen tönkrement védőüvegezések helyett most újak kerültek beépítésre. Az üveglakok készítését annakidején három üvegfestő mester és a hozzájuk kapcsolódó műhelyek végezték. Leghíresebb közülük az Európa szerte ismert és foglalkoztatott bécsi üvegfestő mester, *Carl Geyling*. Az ő munkája a Szent Márton körablak, Szent László, Szent Imre, valamint a déli oldalon lévő Szent Károly, Órangyal, Szent Ágnes, Szent Erzsébet és Szent Katalin.

Albert Neuhauser (Innsbruck) műhelye készítette a Szűz

Mária és a Szent Benedek kápolna üveglakait, valamint a Bazilika déli oldalhajóján lévő 5 db félköríves záródású üveglakot. Az ő munkája még a Bazilika főbejárat feletti kórus megvilágító félköríves és a kórus két oldalán elhelyezkedő csúcsíves ablak. *Wilfing József* soproni üvegfestő mester készítette a Bazilika szentélyében és altemplomában lévő üvegfestményeket.

Wilfing József volt a magyar üvegfestészet megalapítója és az első üvegfestő műhely vezetője. Pannonhalmi üveglakai az elsők közé tartoznak. A káptalanteremben található két darab nagy méretű, növénymintás üveglak később készült munka.

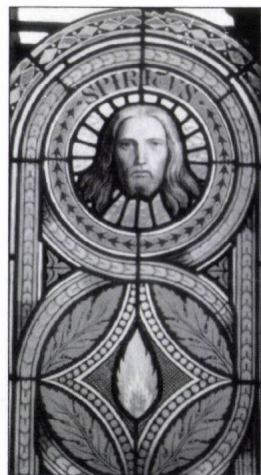
Az Ipoly kápolna két Róth Miksa-féle ablakának kivételével a kerengő és a Bazilika valamennyi színes, ólmozott, festett üveglakát restauráltam. Ez 85 m² felületet jelentett.

A kerengő kőosztásos ablakaiba és felső mérműveibe az 1959-62-es építészeti felújítás alkalmával bekerült négyzethálós mintájú, színtelen, ólmozott üveglakok helyett – elhasználódott állapotuk miatt – újakat készítettem 40 m²-es felületen. Eredetileg itt is színes, festett indás, leveles mintával díszített üvegfestmények voltak, de azokat a felújítás alkalmával kivették. Nagy részük megsemmisült, töredékeik egyes atyák szobáit díszítik.

A Szent Márton körablakot, a Szűz Mária és a Szent Benedek kápolna ablakait a helyszínen kiserelés nélkül restauráltam. Ez 11 m² volt. 74 m² színes, ólmozott üveglakot műtermembe szállítottam, azok helyreállítását ott végeztem.

A helyszínen restaurált üveglakok kisebb javításoktól eltekintve, minden anyagukban eredetiek maradtak. Ezt az időjárástól védett helyüknek és stabil fémszerkezetüknek köszönhetik.

Szétesett, kilazult felületek – restaurálás után
Disjointed, disengaged surfaces – after restoration

Először a kerengőben, a Keresztút állomásait ábrázoló üvegfestményeket restauráltam. Külső felületüket a fal kóporával cementálódott vízkőréteg fedte, ami tönkretette az ólombordázatot és elhomályosította az üveglemezeket. A szakszerűtlen falba vakolás, szögelés, gítelés, gipszelés a fallal érintkező üveglemezek jelentős részét eltörte. De sérüléseket okozott a laza, mozgó állapot, a tetőről leesett cserép és az ablaknak ütköző madár is. Az üvegfestmények visszahelyezésénél valamennyi elé a páralecsapódás problémáját megoldó védőüveg került.

Különleges feladatot jelentett a Bazilika 5 felső félköríves ablakának restaurálása. Míg a kerengő üveglakain a külső szennyeződés volt legszembetűnőbb, addig a déli és keleti homlokzat ablakain a fémszerkezeti problémák és töréskárok mellett belső szennyeződés is hozzájárult az üveglakok állapotának romlásához. A belső felületekre egy vastag, sötét porszerű réteg rakódott, ami a kőfelület mészpórából és a gyertyák füstjéből állt. Ahol ez a porréteg túl sok meleg levegőt gyűjtött össze, ott zsiros, fekete kátrányszerű réteg alakult ki, amely teljesen elfedte az üveglakok egyes részeit és károsította a festékréteget is.

Az üveg érzékeny természetéből adódóan a korrall való rongálódás elkerülhetetlen. A pannonhalmi üvegfestmények is magukon viselik az elmúlt 125 év viszontagságait. A jó vegyi összetételű tartós üveganyag külső-belső felületén a gyártás és a fokozatos hűtés folyamán kialakult védőréteg ép maradt. A különböző restaurálási lépések, tisztítás, törések, festési hibák javítása számos szakmai érdekességet és tanulságot hozott az elkészítés műhelymunkájára és az anyaghasználatra vonatkozóan.

A mester az üveglak legnehezebb részeit készítette. Többnyire emberi alakokat, arcokat, kezeket és drapériákat festett. A háttér mintáinak, vagy a szegélyek ornamentikáinak egyszerűbb festését segédeire, tanulóira bízta. Ők végezték az üveg vágását és ólmozását, az egyéb járulékos munkákat. Ez a munkamegosztás jól érzékelhető. Az esetkezelésnél még a jobb- és balkezesség is megfigyelhető.

Az üvegfestésnek két fő jellegzetessége van. Egyik a fekete-barna kontúr és tónus festés, ezt schwarzlotnak hívják, a másik a sárga festés, ez pedig a silberezés. A festés 90%-a ezzel a két festékkel történik, anyagában színes üvegre, a gótika óta.

Mindhárom mester festék-, ólom- és forrasztóanyagát elemeztettem. Ezek egymástól különböztek és a múlt

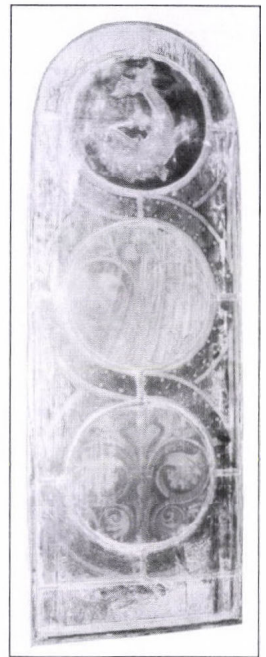
században szakmai titkoknak számítottak. Carl Geyling a schwarzlot festéshez többféle összetételű festékanyagot használt. A nagyfelületű tónusokat rézoxid+vasoxid+olvasztó anyag (egyenlő arányban bórax, ólompir, üvegor), addig Albert Neuhauser mangánoxid+vasoxid+olvasztó anyag összetételű festékkel festette. Jelentős különbséget tapasztaltam a felhasznált ólom minőségében is. Míg a két osztrák mester 0,75-1% közötti antimon tartalmú ólomot használt, addig Wilfing József 5%-ost. Ez túl ridegnek és törékenynek bizonyult és sokkal inkább sérült az olyan viszonylagosan védett helyen, mint a nyugati homlokzat.

Valamennyi műtermembe szállított üveglakot teljesen szétszereltem, ólombordázataiból kivettem, megtisztítottam, és miután az üveglemezek a restaurálási fázison átestek, azokat újra ólmoztam az eredeti mintának megfelelően. A már 125 évet kibírt Carl Geyling ablakainál jól bevált ólom és forrasztó anyag összetételket használtam. Az üveglakok restaurálásánál és ólmozásánál mindig az adott mesterre jellemző összeállítás, szemléleti és technikai formulákat alkalmaztam.

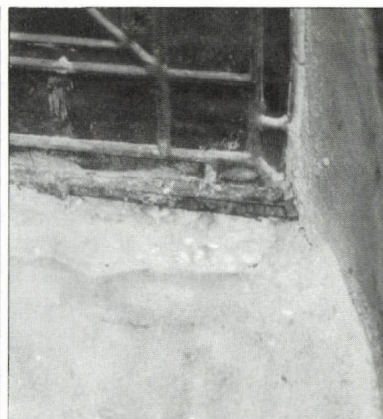
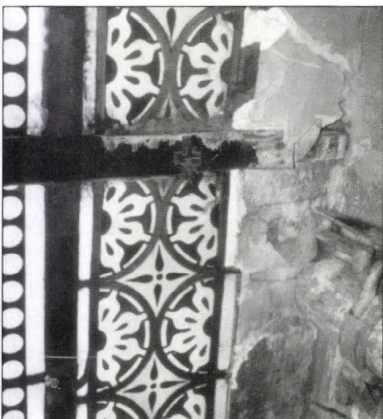
A Bazilikában először az attemplom üveglakjai készültek el. A középső mezőben jól olvasható az 1868-as dátum. Legkésőbb, 1870-ben, a Szent Imre ablakot helyezték be. Ezen a dátum és Storno Ferenc monogramja is megjelenik. A kivitelező mesterek az üveglakokat nem látták el szignójukkal

Storno Ferenc több, egymástól eltérő tervet is készített, különösen a Szent Márton, Szent László és a Szent Imre üvegfestményekre. A megvalósultakon tartalmi változás nem történt. „Üveglakot készítek bármilyen stílusban” – írta cégtáblájára Storno Ferenc és a kor elvárásainak meg is felelt. Segítői: Carl Geyling, Albert Neuhauser és Wilfing József kiváló szakmai felkészültségükkel tökéletesen megvalósították terveit.

Restaurátori munkámban olyan összhangra törekedtem, ahol az esztétikum és az eredeti üveganyag, az ahhoz való közelítés egyaránt fontos. Céлом mindig a tervező szándéka szerinti képi hangulat megőrzése, helyreállítása volt anélkül, hogy bármilyen visszafordíthatatlan változtatást végeznem volna. Valamennyi technikai, esztétikai, műemlék-etikai lépésem ez a szándék vezette. Pannonhalmán a rendkívül elhanyagolt, rossz állapotban lévő üveglakok megmentése volt a fő cél. Remélhető, hogy restaurált állapotukat megfelelő karbantartás esetén hosszú ideig megőrzik. Az üveglakok restaurálását és visszahelyezését 1995. november 30-án fejeztem be.

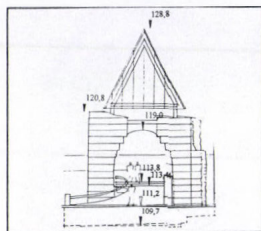

Külső szennyeződés
External soil

A falazatból kilazult és tönkrement fémszerkezet
Metal construction disengaged from the wall and dilapidated

Fotók - Photos: Hefter L.

A Székesfehérvári Nemzeti Emlékhelyről

A középkori királyi bazilika maradványainak feltárása, bemutatása

Fülöp Gyula

About the Székesfehérvári National Historic Site – The Exposure and the Presentation of the Remains of the Medieval Royal Basilica

The history of the medieval royal basilica, and its exposure, confront experts with considerably complicated, difficult tasks. The church, consecrated to Virgin Mary, was founded by (Saint) Stephen I as a private chapel and burial-place, sometime between 1000-1018. The church was a victim of fire, destruction several times. Its renovation and reconstruction was started already in the 12th century, to be continued later on for centuries. In the Middle Ages, the basilica was the site of coronations and burials of kings.

Between 1543-1688, the city was a Turkish border castle, the basilica was transformed into a mosque and a powderhouse. After the reconquering, with the re-usage of the stones of the ruined Saint Stephen church – the „cultic place” –, it was terminated practically „physically” as well.

In 1848, as a result of a king's tomb exposed by chance, the National Museum made excavations on the area of the basilica, however these stopped. The excavations started again in 1862, continued in

Alaprajz 1995-ben, Biczó Piroska nyomán
Ground-plan in 1995, adopted from Piroska Biczó

1988-ban kerültem abba a munkacsoportba, amelynek feladata a bazilika feltárása, műemléki helyreállítása. Ma már – a feltárások után – világosan látszik, hogy a megmaradt épületrészek teljesen zavaros, nehezen kibontható építészeti képet mutatnak.

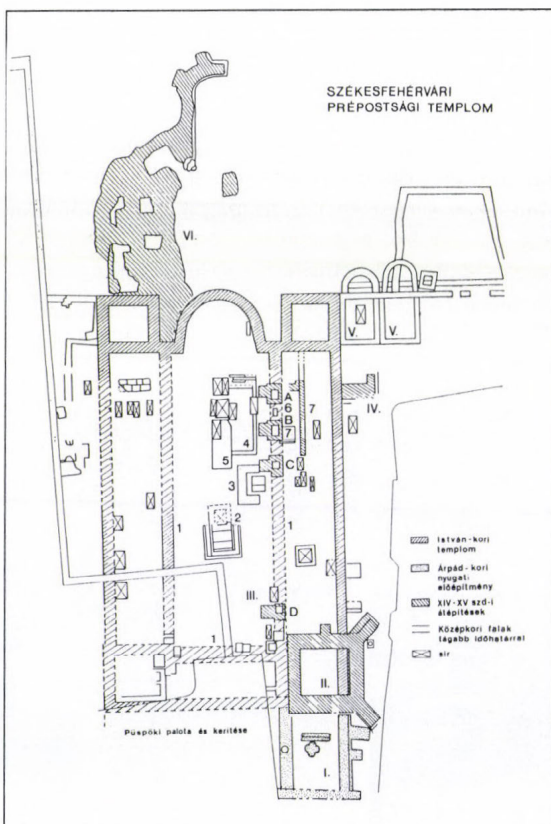
A templom építésének kezdete nem ismert. Valamikor 1000-1018 között alapította István király a Szűz Máriának szentelt templomot, királyi magánkápolnánaként, saját temetkezési helyének szánva. A templom mellett alapított papi testületből alakult ki a középkorban nagy tekintélyre szert tett Szűz Mária-prépostság. Kanonokjai az egyházi teendőik ellátásán túl állami feladatokat is elláttak. Ők őrizték az Árpád korban a koronát és a koronázási jelvényeket, okleveleket, krónikákat.

A templom építésének felgyorsulásában a bolgárok elleni hadjáratokon szerzett zsákmány és a szárazföldi jeruzsálemi zarándokút megnyitása játszott szerepet, így kerülhetett sor a félig kész templom részleges felszentelésére és Imre herceg ide temetésére 1031-ben.

A Szent István által építtetett templom a falmaradvá-

Ásatások 1863-ban – Excavations in 1863

nyok alapján egy körülbelül 54 m hosszú, 37,5 m széles templom alaprajzának felel meg.

Nyugatról egy 23 m hosszú épületrész csatlakozott hozzá, amelynek templomhoz közelebbi 10 m-es sávja árkádokkal nyílt a belső térre. A templomot István király halálakor felszentelték, de még mindig nem volt kész. Az 1077-re már megíródott nagy legenda a kórus falán tarka vésetekről, márványlapokból kirakott padlóról és az oltár fölé emelkedő csodálatos mívű cibóriumról szólt.

A templom területéről származó faragott kőanyagból, pillérfőkből arra következtethetünk, hogy az épület már a 12. században jelentős átalakításon ment keresztül. A megújítás összefüggésben áll a bazilika jelentőségének megnövekedésével.

A Szent István kultuszát tudatosan támogató Könyves Kálmánt 1116-ban ide temették, István király után elsőként az Árpád-házi királyok közül. Ezután még hat Árpád-házi uralkodókat temették a templomba, közöttük III. Bélát 1196-ban és feleségét, Antiochiai Annát 1184-ben. Az ő sírjuk az egyetlen, amely szerencsés véletlen folytán érintetlenül került elő. Az Istvánt követő uralkodókat a maguk által alapított templomokban temették el. Úgy látszik a Vazul-ág nem szívlelhette István túlvilági közelségét, még Szent László sem, akinek idejében – 1083-ban – István és Imre szentté avatására sor került.

Az Árpád-ház kihalása utáni bonyolult politikai helyzetben végül a tőkeerősebb itáliai Anjou Károly Róbert került ki győztesen a trónért való küzdelemből. Az új király kezdetben nem sokat foglalkozott Fehérvárral, nem is ide kívánt temetkezni, de később meggondolta magát. Utódai érdekében nem volt mindegy, hogy hol építteti fel temetkező kápolnáját. A háromszori koronázás, a legyűrendő Csákok és mások ellenállása motiválhatta döntése megváltoztatásában. 1318-ban megerősítette, majd 1327-ben nagymértékben átépíttette a bazilikát. Ezzel is hangsúlyozni kívánta legitimitását a magyar trónon. Nagy Lajos – Szent Katalin tiszteletére – maga és családja számára kápolnát emelt. Síremlékének néhány vörösmárvány töredéke maradt ránk.

Már állott Buda vára, már pompázott a visegrádi palota, a vegyesházi királyok mégis kötelességüknek érezték az államalapító Szent emlékét őrizni, templomát csinosítani, majd ide temetkezni. Vérrokonság hiányában ez jelentette a jogfolytonosságot. A magyar trón utódlásának kérdése a közép-európai politikai élet állandó problémája lett egészen Mohácsig. Ide temették Albertet, első Habsburgunkat. A templomot Mátyás király kelet felé 36 m-rel meghosszabbította. Ide temették II. Ulászlót, II. Lajost, a Jagellókat. Utoljára Zápolya Jánost temették el 1540-ben. A főoltáron kívül 17 oltár és kápolna szerepel név szerint megemlítve a középkori forrásokban.

Székesfehérvár 1543-ban került Szulejmán szultán kezére. A káprázatosan gazdag templomot a várost elfoglalók kifosztották. Azonban nemcsak a török lelkén szárad a sírok kirablása. Elsőként Miksa zsoldosai ténykedtek itt eredményesen még 1490-ben.

1543-ig Székesfehérvár és a királyi bazilika az állami élet legfontosabb eseményének, a koronázásnak kikerülhetetlen helyszíne volt. Történeti forrásokból ismert, hogy a koronázások, trónraültetések Szent István halálát követően a fehérvári templomban történtek. Hamarosan kialakult az a hagyomány, amely csak a fehérvári templomban tartott koronázást fogadta el jogszerűnek. Miután az érvényesnek tartott koronázási feltételek nem minden esetben valósultak meg, több királyunkat kétszer, Károly Róbertet háromszor is megkoronázták. I. Ferdinánd 1527-i évi koronázásával együtt 43 királyunk került trónra Fehérváron.

A királyi bazilikát 1543 után a városban maradt keresztény lakosság használta. Az 1564-ik évi lázadásukat követően kitelepítették őket a Belvárosból, a templomot elvették tőlük. A templom északi részét dzsámivá alakították, többi részén fegyver és lőporraktárt rendeztek be. Az 1601-ik évi ostromnál, amikor a királyi seregek egy évre visszafoglalták a várost, a lőpor felrobbant. A templom déli része rombadőlt.

A várost 1688-ban vették vissza a törököktől. A hamarosan meginduló helyreállítások, új építkezések természetes módon bontották építő anyagul a bazilika déli felének romjait. Ebben az időben az északi oldalhajó két nagy kápolnája még állott, azt szertartásokra használták. A Nagy Lajos által építtetett Szent Katalin kápolna és az 1480 körül Kálmáncsehi Domokos prépost által építtetett Szent Anna kápolna az 1689-ben (egy évvel a visszafoglalás után) készült La Vergne-féle városalaprizon látható.

Székesfehérvár Mária Teréziától 1777-ben kapott püs-

pökséget. Az első püspök, Séllyei Nagy Ignác már meghallgatásakor szorgalmazta a bazilika renoválását. Az államkincstár helyzete akkor sem tette lehetővé a terv megvalósulását. Nemcsak a pénzhiány volt a probléma. Az 1543-1688 közötti török végvárszerep teljes egészében eltörölte a Szent István-i bazilika államjogi szerepét, az országlakosok érzelmi és politikai kötődését.

Habsburg királyaink természetesen nem használhatták ezidőtájt a helyet sem koronázások, sem temetkezések céljára. Bécs közelségében Pozsony lett az ország „fővárosa”. A megbékélés jegyében került sor Ferenc József budai koronázására 1867-ben. Utolsó királyunkat, IV. Károlyt is ott koronázták meg.

A 18. század végére Szent István templomát, a kultusz-helyet nemcsak hogy elfelejtették, de köveinek széthordásával fizikailag is felszámolták. Az 1790-es években Milassin püspök a templom északi maradvékának köveiből építtette fel az 1801-re elkészült püspöki palotát. A birtokmegosztás szerint a déli hajó területe városi utca lett, a többi a püspökség kertje, a maradványok elplanírozása után. Egy ideig szent lett volna a béke, ha Szent István bazilikája „eltemetése” után alig fél évszázaddal nem hallatott volna magáról. 1848-ban véletlen folytán

Fent: 1988-as állapot
Lent: 1995-ös állapot
Above: State of the building in 1988

Below: State of the building in 1995

Fotók - Photos: Gelencsér E.
Kabácsy Sz.

1874. and 1882: the ruins were reburied.

In 1936-37, with the nearing of the 900th anniversary of the death of Saint Stephen (1938), a good part of the basilica was exposed and finally conserved. In the middle of the 60s, a professional pretext was found for continuing the excavations. Then, for the celebration of the thousand year existence of the city (1972), they succeeded in renewing the garden with ruins somewhat.

Az Aba-Novák seccók restaurálása
Restoration of the seccos painted by Vilmos Aba-Novák

In 1991, a foundation was established for creating a National Historic Site. In 1995, a publicised competition was announced for the realisation of the Historic Site. The designers shall certainly make use of the ideas later on.

A lot may be achieved from the plans in 1996, still there will be more to work on the final picture of the National Historic Site.

Az 1988-as ünnepség
Celebration in 1988

került felszínre III. Béla és felesége, Antiochiai Anna sírja, még hozzá érintetlenül. A Nemzeti Múzeum Érdy Jánost bízta meg a feltárással. A sírok kiemelése után nem maradt lehetőség a további feltárások folytatására, mert decemberben Fehérvárt elfoglalták Windischgrätz csapatai. Jelképesnek tekinthető, hogy az új feltárások 1862-ben indulhattak meg újra, közadakozásból, a Bach-korszak után, a kiegyezés előtt.

A Henszlmann Imre által végzett feltárások a mai szabályok szerint folytak. 1874-ben és 1882-ben a közművek építése miatt került sor ásatásokra. Ezek a szoros értelmében vett leletmentések és szakmai dokumentálások voltak. A bazilika maradványait visszatehették, fölötté maradt a városi út.

Ettől kezdve sokáig nem történt semmi a hajdani királyi bazilika maradványainak ügyében. Majd ami ezután következett, az szoros összefüggésben állt a mindenkori politikával, annak legitimációjával. A szakmai érdekek, a történeti dokumentumok sokszor sérültek az „egyeztetések” során.

A Trianon után identitás zavarral küzdő országos politika és a történettudomány fedezte fel és hozta előtérbe újra Szent István alakját. A király nélküli királyságban közelgett 1938, Szent István halálának 900. évfordulója, amelyet méltóképpen megünnepelni Székesfehérvár nélkül nem lehetett. Így került sor 1936-37-ben a királyi koronázó templom egy részének feltárára. A szerény romokat szolid eleganciával emelte magasba a Lux-féle kőtár; Aba Novák seccói és Sztéhló Lili üvegablaka. Az „újjáépített” bazilikába már temetkezni is lehetett, legalábbis jelképesen jelen lenni és legitimáltatni. A Szent István szarkofágját befogadó mauzóleum falain megjelennek az elmúlt idők és a kor nagyságainak ábrázolásai, közöttük Horthy Miklós képe is. 1938-ban ünnepélyes országgyűlést tartottak a városban, a Romkertben vitézeket avattak, az ásatásokon előkerült csontokat be-szentelt, közös sírba helyezték.

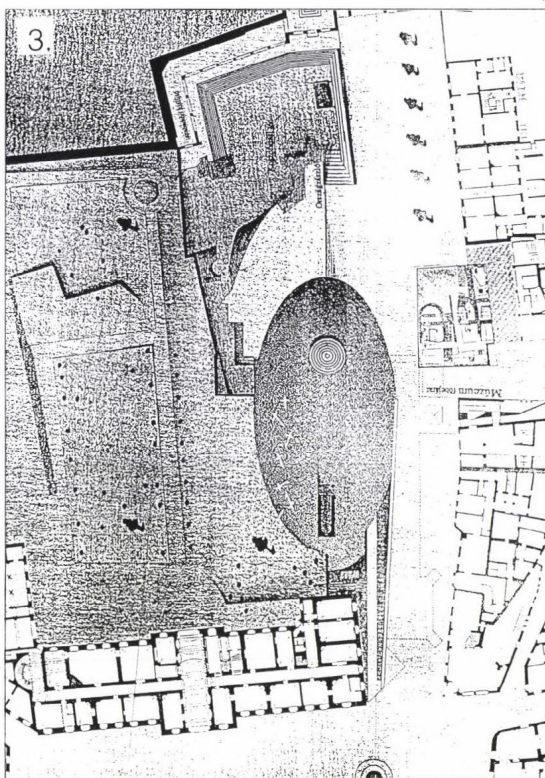
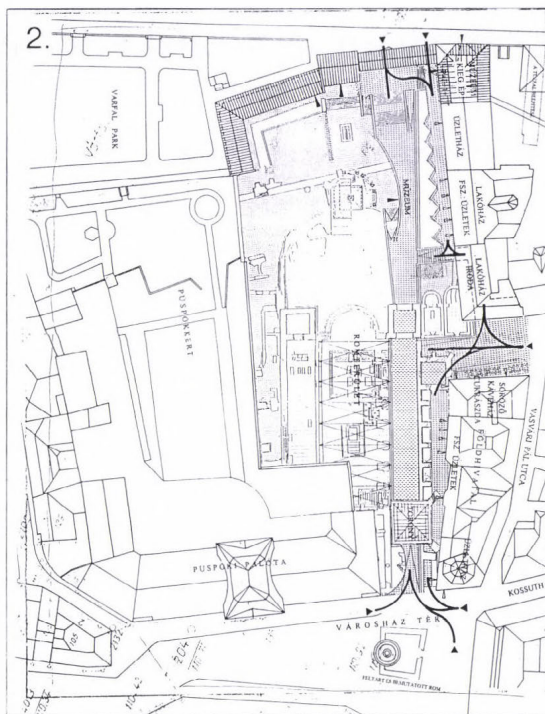
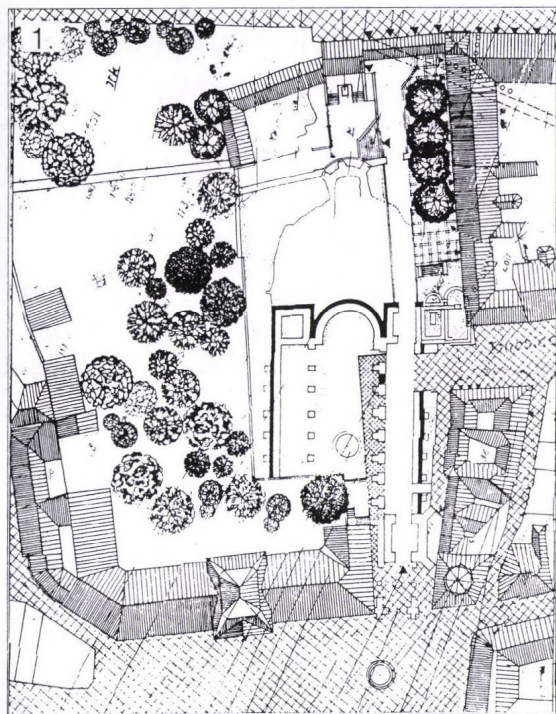
És hamarosan jött a nagy háború, a második világháború, majd utána Sztálin és Churchill felosztó cetlijei. A végeredmény: Rákosi elvtársnak nem sokat kellett törődnie azzal, hogy jogait Szent Istvántól eredeztesse. Királyi bazilika, Szent István nyughelye, koronázó templom? A seccók lemeszeltetése után úgy tűnt: végleg kitoröltetett a köztudatból, államilag, egyháziilag egyaránt.

A hatvanas évek közepén szakmai indokkal folytattak feltárásokat, ekkor került elő teljes egészében a templom mellé épített két 12-13. századi kápolna. 1970-71-ben tárult fel a templom főtengelyében Szent István kriptája és kultushelye. Ez a kutatás sem volt mentes a politikai szándékoktól. Székesfehérvár és a megye vezetése - szakmai háttérrel alátámasztva - úgy gondolta, itt az ideje megünnepelni a város ezeréves fennállását. A kiindulópont Géza nagyfejedelem 972-ik évi trónra kerülése volt. A dátum történeti hitelessége nem bizonyított, mint ahogyan az sem, hogy nem korábban (Taksony alatt), vagy később kezdődött el a fejedelmi székhely tartós kiépítése. Egyébként ilyen „apróságok” az ünnepelni vágyó politikusokat nem szokták érdekelné. A végeredmény egy diszkréten megújított Romkert lett.

Az események az új idők előszeleként az 1980-as években gyorsultak fel, legalábbis papíron. „*Fel kell tární a bazilika teljes egészét, az úttest alatti déli hajót is beleértve, és be kell mutatni a közönségnek.*” A Lázár-, a Grósz-, majd a Németh-kormány által elhatározott és finanszírozott, szakmailag indokolt megoldás azonban időnként újra a politika játékszerévé vált.

1988-ban pályázatot írtak ki, amelynek eredményeként olyan épületegyüttes kellett volna hogy szülessen, amely méltóképpen fejezi ki Székesfehérvárnak és a bazilikának a középkori magyar államiságban betöltött szerepét és befogadja a romkertben fellelt csontokat, közöttük királyaink és országos nagyjaink földi maradványait. A pályázat kiváló munkákat hozott, biztató részeredményekkel zárult. A politikai koncepciót azonban elsöpörte a rendszerváltozás. Sajnálatos „eredménye” ennek az időszaknak a Mátyás-féle kápolna több száz köbméter földdel való feltöltése, valamint az 1988-as ünnepségekre létrehozott műtárgyak, amelyek a korábbi képet egy „LegoLand” felé vitték el.

Érdekes volt együtt látni 1988. augusztus 20-án az igazi és a műromok között együtt ünneplőket, Szent István halálának 950-ik évfordulóján. Straub F. Brunó az Elnöki Tanács elnöke részvételével az akkori országgyűlés is tiszteletét tette. A történelmi helyszínen egymás mellett álltak az „átkos” politikai és hivatali képviselők az egyházfőkkel, a vallásos vagy a nem hívó világiakkal. 1989-ben már különváltak az ünneplők, főképpen pártállás szerint. Néhai Antall József miniszterelnök 1990-ben napokkal előbb a királyi bazilika romjai között emlékezett meg Szent Istvánról, csak hogy elkerülje Göncz Árpád köztársasági elnök koszorúzását a város Szent István szobránál. Sorolhatnám még a kisebb-nagyobb furcsaságokat. A lényeg, hogy a bazilika régészeti feltárása zökkenőkkel ugyan, de folytatódott és befejezés előtt áll. Székesfehérvár megyei jogú város önkormányzata 1991-ben alapítványt hozott létre. „*Az alapítvány célja: hogy a középkori királyi bazilika területén - a jelenlegi Romkertben - olyan Nemzeti Emlékhely kialakítását támogassa, amely méltó módon reprezentálja Székesfehérvárnak a magyar történelemben játszott kiemelkedő szerepét, bemutatja a koronázó város múltját, Árpád-házi és vegyesházi királyaink és a magyar szentek emlékét.*” Az új pályázat kiírására és elbírálására 1995-ben került sor. A kiírás fontos követelményként tűzte ki, hogy a születő javaslatok vegyék figyelembe a terület városrendezési, műemléki, építészeti és művészettörténeti ösz-

Székesfehérvár Nemzeti Emlékhely – Középkori Romkert és környéke rendezése.
Meghívásos tervpályázat.

1. díj: Farkas Mária és munkatársai.
2. díj: Oltai Péter
3. díj: Török Ferenc és munkatársai

Székesfehérvár National Memorial Place – Arrangement of the Medieval Ruin Park and its surroundings.
Tender with invited competitors.

- 1st prize: Mária Farkas and colleagues
2nd prize: Péter Oltai
3rd prize: Ferenc Török and colleagues

szefüggéseit. Tegyük lehetővé az emlékezés és a kegyelet méltó kifejezését a megrendezendő események és protokolláris látogatások alkalmával.

Az emlékezés helye a középkori romokon kívül legyen, megjelenése méltóságteljes, ugyanakkor emberi léptékű. Történelmi hitelességgel tükrözze az államiságot, harmonikusan illeszkedjék a meglévő műemléki környezetbe. A feltárt emlékek bemutatását ne akadályozza, sőt azok láthatóságát előnyösen fejlessze tovább.

A pályázaton meghívásos alapon nyolc műhely vett részt. Valamennyi pályamű – a kiírásnak megfelelően – visszafogott módon oldotta meg a Nemzeti Emlékhelynek, mint a magyar államiság és kereszténység szimbólumának kialakításával kapcsolatos feladatot. Teljes egészében kivitelezésre ajánlható munka nem született. A feladat és a környezet ismeretében nem is született, nem is feladata. A díjakat sorrendben: Farkas Mária és csapata, Oltai Péter, Török Ferenc és csapata kapták. Rangsorolás nélkül megvételre került: dr. Brenner János, Janáky István, Schulz István, Szoboszlai István, Szűcs Endre és munkatársaik pályázata. A később felkérhető tervező ezek alapján készíthet kiviteli tervet. A Szent István által alapított bazilika, királyi koronázó templom és temetkezőhely maradványai nem Székesfehérvár tulajdona, az egész magyarságé. Megőrzése országos feladat kell hogy legyen!

Azért mindig történik valami. A rendelkezésre álló pénzügyi forrásokból 1996-ban megteremthető:

- a Szent István mauzóleum, a szarkofág, az Aba Novák seccók restaurálása, a második világháborúban megsérült Sztéhló Lili-féle üvegablak pótlásának megővése;
- az árkádsor kőtárának elszállítása, Bazilika-történeti kiállítás tablókkal, másolatokkal;
- a püspökség kertjének falára az itt eltemetett 15 király bronzportréjának elhelyezése (krónikák ábrázolásai alapján);
- az ásatási terület ideiglenes rendezése;
- a gyalogos közönségforgalom ideiglenes biztosítása.

A magyar államiság létrejöttének évfordulójára, Szent István koronázásának millenniumára:

- teljes közműkiváltás;
 - a gyalogosforgalom végleges megoldása;
 - a leendő tervek alapján a romterület rendezése;
 - a mauzóleum 1938-ik évi állapotának helyreállítása;
 - a királyi bazilika történetét bemutató kiállítás elkészítése (tervek szerint a romterület mellett);
- 1/ a mai romkert területén, de a bazilikán kívül;
2/ a volt Földhivatal épületében;
3/ mindkét helyen, egymást kiegészítve.

Irodalom

Biczó Piroska: Romkert - A Mennybe felvett Szűz Máriának szentelt prépostság templomának maradványai, Árgus VI. évf. 4-5. sz.

Fülöp Gyula: Szent István és a mindenkorai politika, Árgus VI. évf. 4-5. sz.

Kralovánszky Alán: Szent István király székesfehérvári sírja és kultuszhelye, Árgus VI. évf. 4-5. sz.

Tatár Dezső: Székesfehérvár Nemzeti Emlékhely Tervpályázat, Árgus VII. évf. 1. sz.

Esztergom, a királyi vár helyreállításának problémáiról

(Interjú dr. Horváth István régésszel)

Hajdú Éva

Esztergom - About the Problems of the Reconstruction of the Royal Palace

(Interview with István Horváth)

The millicentennial celebrations (896-1996) are on, and the millennium of the founding of the Hungarian state (1000-2000) is near. The anniversaries are an excellent occasion for the excavation and restoration works of our historic sites in ruins to receive support. But will the hopes concerning the governmental support prove true - asked Éva Hajdú, journalist from Dr. István Horváth, archaeologist, the director of the Esztergom Bálint Balassa Museum.

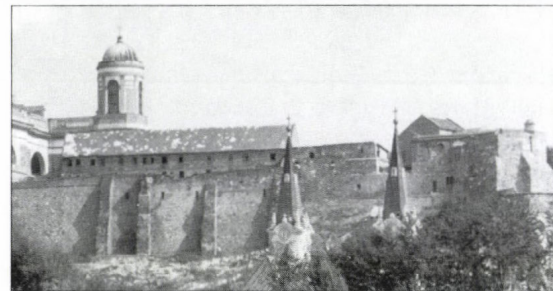
Esztergom was Grand Duke Géza's († 997) seat, and the coronation place of his son, István (970?-1038). The city and its historic values were ruined in the Turkish epoch sieges. The remains of the medieval palace were exposed between 1934-38. The excavations stopped because of the war, in 1961-62 they started

Ha vannak a millicentenárium i ünnepségeknek és főként a 2000. illetve a 2001. esztendőnek „hiteles helyei”, amelyek régészeti, levéltári és épített emlékekkel a magyar történelem folyamatoságát képesek a X. századtól napjainkig reprezentálni, akkor az egyik ezek közül feltétlenül Esztergom. Aki meglátogatta már valaha a bazilikát, tapasztalhatta, hogy körülötte évtizedek óta minduntalan régészeti ásatások kerítéséibe ütközik. Tudva azt, hogy a sajátos magyar mentalitás szerint egy-egy évforduló alkalmából könnyebben nyílnak meg az állami pénztárcák, arra kértem dr. Horváth Istvánt, a Balassa Bálint Múzeum igazgatóját, - a feltárás vezetőjét - mondja el, lesz-e az évek óta csendben folyó kutatásnak valamilyen látványos, impozáns „végkifejlete” az államalapítás ezredik évfordulójára.

- Valami lesz - mondja rezignáltan az igazgató úr, érzékeltetve az újságíróval, hogy már nem kíván háborút indítani a néki ellentmondókkal, - de ez nem az, ami régész elődeim, majd jómagam tizenöt éves feltárómunkája nyomán reálisan lehetne.

- Bár a régész és a muzeológus kollégák jó részének ismerős a helyszín, kérem mondja el, pontosan miről is beszélgetünk.

- Géza nagyfejedelem székhelye Esztergom volt. A római castrum helyén kiépített várban született fia, Vajk, aki a kereszttségben az István nevet kapta. Itt koronázták őt királlyá 1001 január 1.-jén. István király alapította az esztergomi érsekséget (1001), amely a mai napig a magyar katolikus egyház központja. Esztergom két és fél évszázadon át királyi székhely és egyházi központ volt. A tatárjárás után IV. Béla a királyi székhelyet Budára költöztette, de Esztergom maradt az érseki központ. A város tovább fejlődött, oklevelekből tudjuk, hogy harmincnegy templom, tizenegy kolostor és négy ispotály működött benne. A százharminc esztendő török hódoltság, az 1683-as visszavonulás után romokat hagyott hátra. Az érsekség is csak 1820-ban tért vissza ősi székhelyére. Mivel a XIX. század közepén felépülő új bazilika

nem a királyi, majd érseki palota helyén emelkedik, a régészek joggal remélték, hogy Árpád-kori emlékek nyomaira bukkanhatnak a Várhegyen.

- A török kori ostromokban romba dőlt, s már akkor a föld alá temetett középkori palota maradványait 1934-38 között tárták fel és állították helyre. Hogy volt tovább?

- A háború miatt megszakadt ásatások 1961-1962-ben Méri István, majd 1964-1969 között Nagy Emese vezetésével, utána 1969-74 között megszakításokkal, 1981-től viszont az én irányításommal folytatódtak. A kutatások olyan új eredményeket hoztak, amelyek teljesen megváltoztatták a várpalotáról kialakult korábbi ismereteket és újabb feltárások felé ösztökéltek. Megtaláltuk az Árpád-kori királyi „Nagy palota” jelentős, 10x50 méteres maradványait, illetve a Vitéz-palota már 1966-68 között sejtett építményeinek további részleteit. A Kaszárnyaként ismert, Mária Terézia korabeli laktanyában középkori falakra bukkanunk, 1974-ben gótikus ablaknyílásokat tártunk fel. A XI-XII. századi palota és a hozzá kapcsolódó, helyenként négy méteres föld feletti és három méteres föld alatti falmaradványok egy egész palotakomplexum egykori létét valószínűsítették. Ezek a hetvenes-nyolcvanas évekbeli feltárások nem nevezhetők valódi tervásatásoknak, hiszen az előrehaladás a pénztől függött és közben igen sok költséget és időt emésztettek fel a dunai vízerőműtől veszélyeztetett vidékek sürgős leletmentési munkálatai.

- Mikor mondhatták azt körülbelül, hogy tudják, hogyan nézett ki a palotaegyüttes?

- A kutatásokat még ma sem mondhatjuk befejezettnek, de 1984-re már kialakult egy olyan kép, amelyről nagy biztonsággal állíthatjuk: ilyen volt az Árpád-kori palota és így bővült ki Vitéz János érseksége alatt. A rekonstrukciós munkában nagy segítségemre volt Vukov Konstantin műemléki szakmérnök. Meg tudtuk rajzolni az Árpád-kori palotakomplexum körvonalait, a dísztermet, a tróntermet, amelynek öt ablaka a Duna felé nézett. El

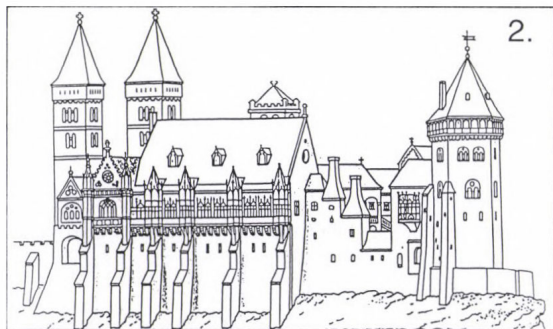
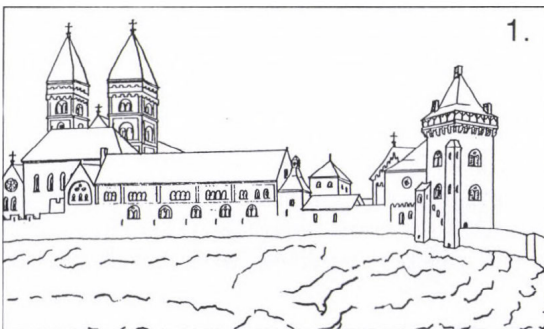
1. A királyi palota a XII. sz. végén (rekonstrukció: Horváth I.)

2. A „Vitéz-palota” dunai homlokzatának rekonstrukciója (Horváth I. - Vukov K.)

1. The Royal Palace at the end of the 12th century (Reconstruction by I. Horváth)

2. Reconstruction of the Duna front of the „Vitéz-palace”

(I. Horváth - K. Vukov)

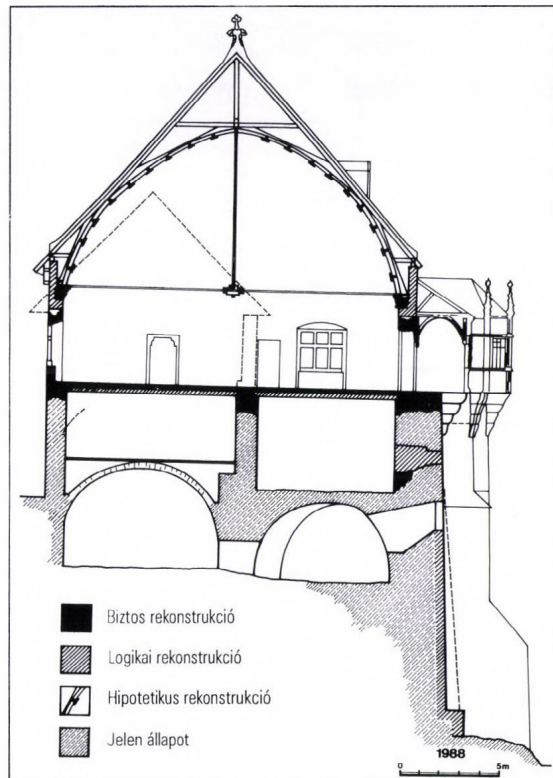
tudjuk különíteni a XIV. századi építményeket, s megállapítottuk, hogy a XV. században Vitéz János a Duna felé egy újabb traktussal és konzolokon függő erkélyfolyosóval bővítette a palotát, megemelte a nagy díszterem magasságát és az udvari homlokzaton gótikus ablakfülkéket alakított ki. Az így impozánssá növekedett, 47x17 méteres termet faboltozattal borította. Korabeli utazóktól, de *Bonfiniótól* is maradt ránk leírás, amely a csodálat hangján szól a sem pillérekkel, sem oszlopokkal meg nem támasztott hatalmas és magas csarnokszerű építményről. Ezt az épületegyüttest gyűjtötták fel, lőtték szét a török harcok idején, 1595-ben. A függőfolyosó konzolai és faragott díszkövei a Várhegy tövébe zuhantak. Elméletünk szerint jó részüknek még ott kell lenniük, így próbaásatást végeztünk. Öt méter mélységben meg is találtuk a köveket.

– Kiásták őket?

– Szándékunkban állt. 1985-től 1993-ig kisebb megszakításokkal a Várhegy nyugati lábánál, hol kézi, hol gépi munkával mintegy 30 ezer köbméter földet és törmelékkel hordtunk el, míg 1994-ben elértük a leomlott épület omladékát. A földmunkák alatt sorra kerültek elő a kőfaragványok, fixáltuk a konzolok helyét: hat darab maradt a falba betörve. Közben a palota területén végzett kutatásaink tisztázták a palota funkcionális tagolódását, megtaláltuk a konyhákat, az előcsarnokot, a gőzfürdőt, az árnyékszék-tornyot. A maradványok és a párhuzamok alapján a 80-as évek elején elkészült a Vitéz-féle palota elméleti rekonstrukciója, amelyet a következő évek kutatásai nyomán tovább finomítottunk. 1988-ban az új ismeretek alapján az Országos Műemléki Felügyelőség helyreállítási programtervet készített a palotára. Megelégedvén a koncepcióval, a programterv egyebek mellett célul tűzte ki a Vitéz-palota épülettömegének és belső nagytermének rekonstrukcióját is, amelyet a tervtanács elfogadott. Egyúttal felhívta a figyelmet arra, hogy a közelgő évfordulókra tekintettel az egész vár területére tervjavaslatot kell készíteni, s ennek megvalósításához a kormány segítségét fogják kérni.

– Mi lett a döntés?

– Az előterjesztés késett. Közben a palotakutatások során megállapítottuk, hogy a nagy díszterem boltozatán bevilágító ablakok voltak. A belső gótikus ablaknyílások

A „Vitéz-palota” rekonstrukciós metszete

(Horváth I. – Vukov K.)

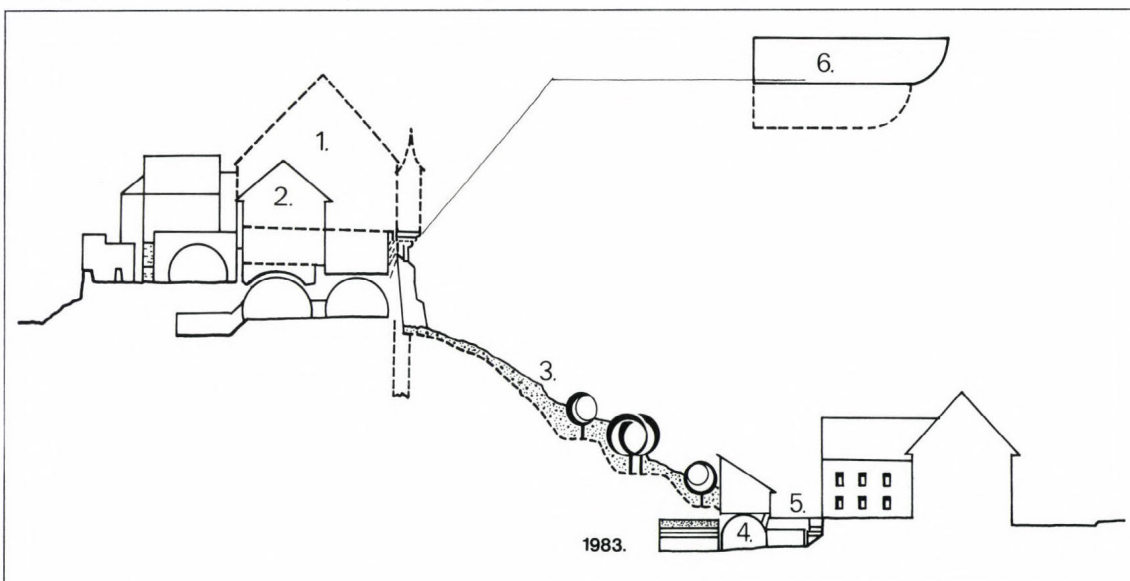
Reconstructive cross-section of the „Vitéz-palace” (drawing by I. Horváth – K. Vukov)

magasságából kiszervekeshetővé vált a nagy tető, valamint a konzolkövek méreteiből a homlokzat és a függőfolyosó valószínű magassága is. Azt gondoltuk, a tetőt mindenképpen fel kellene építeni, ez megfelelő védelmet nyújtana az időjárás viszontagságait most már meglehetősen rosszul bíró épületnek. Ennek a jelenlegi, csak a Kaszárnját fedő teteje és hosszú, egyboltozatos terme beázik. Úgy véltük, hogy az üres fedélszékben egyszer majd a faboltozatot is meg lehetne építeni. Az idén már a hegy lábánál tudunk ásni, az utolsó kőfaragványok is felszínre kerülhetnek. Igenám, de ekkorra megváltozott a ma már Országos Műemlékvédelmi Hivatalnak nevezett intézmény koncepciója. Az az álláspont, hogy amíg az utolsó kőfaragvány és kőkonzol elő nem kerül, addig nem állapítható meg a függőfolyosó és a homlokzat magassága, és addig nagyobb szabású rekonstrukciót nem támogatnak.

– Ez valós kifogás?

the work again. István Horváth leads the research of the fortress-palace since 1981. Important details of the 11th-13th century „Large Palace” have been found.

A reconstruction program plan was prepared on the basis of the research results in 1988. In the meanwhile, the concept of the National Board for the Preservation of Historic Monuments changed. It will not support larger reconstruction works until the one-time details are not clarified exactly. Under the title of protection of substance, however, a new

A palota alatti terület feltárási terve

1. A „Vitéz-palota” egykori tömege
2. Kaszárnya
3. Törmelék, kb. 20.000 m²
4. Középkori pince
5. Bajcsy-Zsilinszky u. 77.
6. Megtalált kőkonzol

1. The former mass of the Vitéz Palace
2. Barracks
3. Rubble, ca. 20,000 m³
4. Medieval cellar
5. Bajcsy-Zsilinszky Str. 77.
6. Found stone corbel

A kaszárnyaépület ma
(Vukov K. felvétele)
The building of barracks today
(taken by K. Vukov)

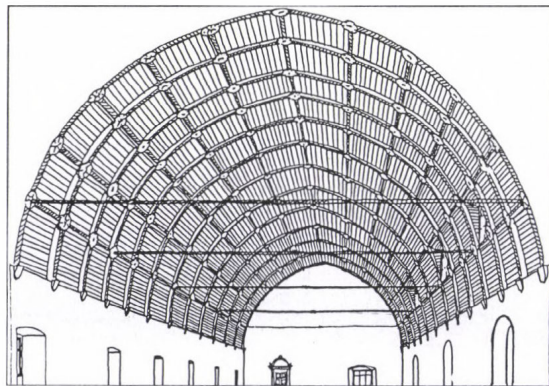

roof shall be built on the Baroque walls. It is certain that they shall not remove the already finished roof for the sake of the Renaissance reconstruction.

With this, we are losing a historic opportunity. The Esztergom castle have changed into a real national, historic site by 2000, the thousand year jubilee of the coronation of our first king. For the moment, it seems we have to content ourselves with a more modest solution. Perhaps, in the next century, we shall be able to exploit the possibilities in Esztergom.

– Tulajdonképpen igen, de kutatásaink nyomán megállapítható, hogy a különböző adatok felhasználásával maximum egy méter ehhez az eltérés az eredeti magassághoz képest, ami egy ekkora tömegű épületnél aligha látható. Már ma is pontosan rekonstruálhatóak a XV. századi loggia fő elemei: a konzolos átvezető észedett profilú, festett nyílások, a falvastagságok, és így tovább. A kárt azonban az elhanyagolás, a hiányzó követek, hanem az, hogy holnap megtaláljuk a hiányzó követek, hanem az, hogy közben a Kaszárnya, – állagmegóvás és más koncepció címén – új tetőt kap. Márpedig ismervé a magyarországi viszonyokat, ezt nem fogják egyhamar elbontani, akármilyen bizonyított is kerül elő a folyosó magasságára vonatkozóan. Ezzel pedig történelmi pillanatot szalasztunk el. Az esztergomi vár Magyarország leglátványosabb várává, igazi nemzeti, történelmi emlékhellyé alakulhatott volna 2000-re illetve 2001-re, István király koronázásának és az esztergomi érsekség alapításának ezeréves jubileumára.

A jelek szerint egy szerényebb megoldás valósul meg, s talán csak a jövő században számíthatunk nagyobb rekonstrukcióra.

A „nagy ebédlő”
(Vukov K. rekonstrukciója)
The „great dining room”
(reconstruction by K. Vukov)

* * *

Az esztergomi királyi illetve érseki palota rekonstrukciójának ügyében május 9-én tervtanácsot hívott össze Géczy Csaba az Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ vezetője. A tanácskozáson jelen volt mind érdekelt (Magyar Nemzeti Múzeum, Balassa Bálint Múzeum, Vármúzeum, Országos Műemlékvédelmi Hivatal.) Gál Tibor vezető tervező vázlatrajzai az első konstrukciós megfogalmazását jelentették a végleges értekezletek több kérdést – a Vitéz-palota tetőmagasságát és méretét, a várkomplexumban kialakuló terek funkciót, egy étterem és több vendégszoba létrehozását, stb. – nyitvahagytak, a résztvevők közül néhányan megpöcödve látták, hogy a vázlatrajvban ezek mint eldöntött tények fogalmazódnak meg. Mivel mindenki előtt egyértelmű volt, hogy a rekonstrukció mikéntjében pontosan körülírható ellentétek vannak a jelenlevők között, világossá vált, hogy a fenti interjúban vázolt Horváth István–Vukov Konstantin féle elképzelés nem érvényesül majd a munkák során. A négy és fél órás tanácskozás során, majd annak végétével Géczy Csaba kitért ugyan neuralgikus pontokra, de végeredményben, különféle objektív okokra hivatkozva – pénz, időhiány, kapacitás – megerősítette beosztott tervezője munkáját és annak irányvonalát. Ezzel a MAGYAR MÚZEUMOK következő számában – Gál Tibor írásából – az olvasók is részletesen megismerkedhetnek majd.

A visegrádi Mátyás Király Palotamúzeum helyreállítási tervei

Deák Zoltán

A Visegrádon létrehozott épületegyüttes fontos szerepet játszott a középkori magyar történelemben, s később a régészet, az építészet- és művészettörténetírás kiemelkedő fontosságú tárgya lett.

A visegrádi királyi palota nem közvetlenül Mátyás halála után vált elhagyottá. Pusztulása csak az 1544-es török foglalás után indult meg. Az elhagyatottságából adódó természetes lassú pusztulás, romosodás, beszakadások pecsételték meg a palota sorsát, szándékos rongálás nyomai csak a kápolna szobrain figyelhetők meg. A felszínen megmaradt falmaradványokat – melyek a XVIII. század harmincas éveiben még felismerhetők voltak – az új birtokos kezdi széthordani. A romok felhasználásával a kamarai uradalom gazdasági központja épül ki a palota területén az 1700-as évek második felében. Az Oláh Miklós által oly érzékletesen leírt fényes királyi palota a feledés és a legendák homályába veszett. Voltak, akik még a létezését is kétségbe vonták. Schulek János talál rá 1934 szilveszterén. Ezidőtől fogva, kisebb megszakításokkal a mai napig folynak az ásatások a leleteket feldolgozó tudományos munka és a műemléki helyreállítás.

Már a kutatás első 1934-től 1944-ig terjedő szakaszában, amikor Schulek János vezette a feltárásokat, megtalálták az északkeleti palota leglényegesebb részét: a kerengővel övezett díszudvar, a Herkules kúttal. Ebben az időszakban még nem került sor komolyabb helyreállítási munkákra, inkább csak a legszükségesebb romvédelem és állékonyági okokból kisebb kiegészítések készültek. Schulek halála után a kutatás irányítását Dercsényi Dezső és Héjji Miklós vette át. 1951-től Lux Kálmán tervei alapján Gerő László irányításával megindult a műemléki helyreállítás: a falakat védő és értelmző téglakiegészítésekkel látták el, a kerengő keleti folyosóját az arkádívekkel és a boltozattal teljes egészében rekonstruálták.

Az 1953-tól 1960-ig terjedő időszak a jelentős régészeti eredmények ellenére megtorpanás volt a viszonylag ütemesen haladó helyreállítás menetében. Legjelentősebbek Szakál Ernő kőrestaurátor munkái: elkészült az oroszlános kút, a díszudvari nagy gótikus kútház és az egykor a felső zártudvarban állt Anjou kút rekonstrukciója. 1985-től Szőke Mátyás és Buzás Gergely vezeti a palota és a ferences kolostor területén folyó régészeti munkákat.

A romterület jelenlegi formáját a Sedlmayr János tervei alapján készült műemléki helyreállítás határozza meg. Az 1966-70 között végzett munkálatok a feltárt falak védelmét betonba falazott kőrétegekkel oldották meg. A

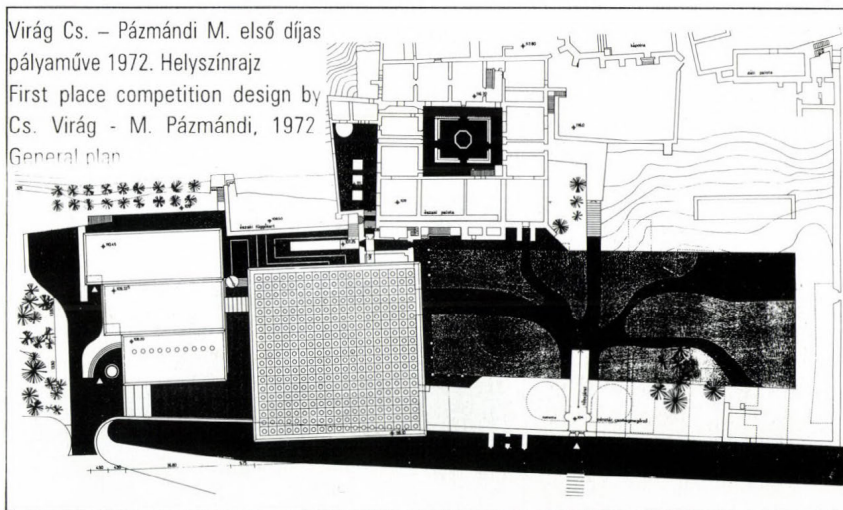
látogatói forgalmat az egész romterületen a termek, közlekedők és udvarok elkülönítésével biztosították. A 80-as, 90-es évek fordulóján a déli palota állagmegóvási munkái kapcsán a nyugati szárny pinceszintje fölé boltozat épült, megkezdődött egy kőtár berendezése is, de anyagi erő híján ez befejezetlen maradt. 1991-ben az északkeleti palota nagypincéjének felhasználásával elkészül a Mátyás-kori kőtár, mely e korszak legszebb és legjelentősebb építészeti faragványainak kiegészített darabjait mutatja be. A kőtár átadásával lezárult a romterület műemléki helyreállításának első nagy korszaka, mely mind elvi és módszertani szempontból, mind a gyakorlati megvalósításban elérte saját maga szabta korlátait.

A több mint fél évszázados, nemritkán szenzációs leleteket felmutató kutatás, és a romterület helyreállításának munkálatai mellett, éppen az eredményekből táplálkozva érlelődött meg a múzeumépület gondolata. Építészeti megformálására 1972-ben pályázatot írtak ki, ahol az első díjat Virág Csaba-Pázmándi Margit terve nyerte el. Az épületegyüttest: a kiállítási csarnokot, az üzemi épületet a kutató szobákkal, könyvtárral, restaurátor műhellyel, raktárakkal a palotától északra a középkori gyümölcsös és díszkert területére helyezik. A tervezett kiállítási csarnok egyharmad részével rátakar a jelenleg restaurátor műhelynek használt Fő u. 25. számú ház középkori pinceszintjére. Megközelítését a fogadó udvar felől a Mátyás-kori szinten a középkori palotaszárny arkádoszlopai között tervezték.

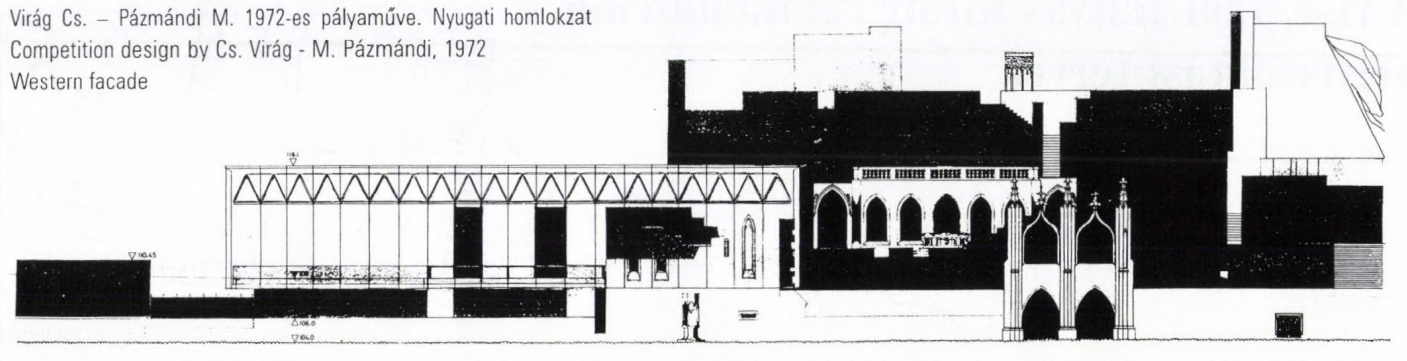
Maga az épület egy négyzet alapú üveghasáb, melynek fő tartószerkezetét a közepén álló, átlós irányú négy pengepillér és a rajtuk elhelyezkedő térbeli rácsostartó

The Reconstruction Plans of the Visegrád King Matthias Palace Museum

The archaeological excavation of the Visegrád palace - which was the royal seat of the Anjou age Hungary - has practically finished. The conservation, completion of the ruins of the palace has been going on parallel, almost since the beginning of the excavation, 1934. The thought of a museum building which would serve as a suitable setting for one of the most outstanding monuments of Hungarian Gothic and Renaissance architecture first arose in the beginning of the 1970s, relying on the results of the research work. The first plans for the museum building were prepared by the Csaba Virág-Margit Pázmándi duo in the beginning of the 1970s. Then, in the middle of the 1980s, it was also them who prepared a newer plan. The construction method of the epoch of using

Virág Cs. – Pázmándi M. 1972-es pályaműve. Nyugati homlokzat
 Competition design by Cs. Virág - M. Pázmándi, 1972
 Western facade

steel-glass constructions is characteristic of both planned buildings. In the beginning of the 1990s, János Sedlmayr prepared a general reconstruction plan for the whole ruin area, ensuring spaces usable for museum functions by covering substantially larger areas. The results of the archaeological research work and the new demands raised concerning the museum made it necessary to phrase a new architectural concept. The aims of the museum to be arranged in the reconstructed spaces of the palace shall be: the demonstration of the object material brought to the surface, the reconstruction of the space system of the medieval palace, the ensuring of a space experience for the visitor, for meeting the culture and the spirituality of the Matthias epoch. The other part of the new reconstruction program is the establishment of a scientific centre, comprehending the national medieval research, organising it, and presenting it at exhibitions and conferences.

adja. A földszint három kelet-nyugat irányú zónára tagolódik. A déli sávban helyezkedik el a bejárati előcsarnok és az északnyugati palotaszárny barokk korban átoltított pincéje, a középső sávban a kiállító szintre vezető rámpa, a tartópillérek, melyek ideális architektonikus háttérrel adnak a nagy gótikus kútház rekonstruált építményének. Folytatásukban lépcsős padozatú előadóterem helyezkedik el. A harmadik sávot vizesblokk és a gyűjteményi raktár alkotja. A felső kiállító szint követi az alsó elrendezését, a középső zónában közös légtérrel alkotva. A középkori palota koordináta rendszerét felvevő, a meglévő ferde határoló fal fölé emelkedő, szép arányú tömeg építészeti koncepciója tökéletes. Minden egyszerűsége ellenére a múzeum tömege az uralkodó, mellette maga a királyi palota csak staffázs marad; szépen tükröződik a nagy ívegfelületen, szépen keretezi az új épületet. A pályatervből 1973-ban tanulmányterv született, de ezzel a tervezési folyamat leállt.

A szerzőpáros második terve 1986-ban készült. Koncepciója alapvetően különbözött az előzőtől. Közben a helyszín képe is megváltozott. A palota területén álló parasztházakat lebontották, és a nyugati homlokzat előtt a járdát az úttest szintjére süllyesztették. Így ennek a homlokzatnak a falmaradványai ill. az ásatások során feltárt zárterekély tartópillérei is láthatóvá váltak. Áttekinthető lett az egész romterület, érzékelhetővé vált a középkori palotaegyüttes mérete és beosztása. Pontosabban megfogalmazódtak a múzeummal szemben támasztott követelmények. Olyan múzeumépület megtervezése lett a feladat, mely didaktikus helyreállítással a laikus közönség számára is értelmezhetővé teszi a romokat, s felidézze a Mátyás-kori palota nagyszerűségét. A tervezési terület nemcsak a díszudvar köré szerveződő északkeleti palotát, hanem a fogadó udvart U alakban keretező északnyugati palotát is magába foglalta. A múzeum és romterület bejáratát a nyugati, dunai szárny bejárati tornyára ráépült és fogadóépületté átalakított

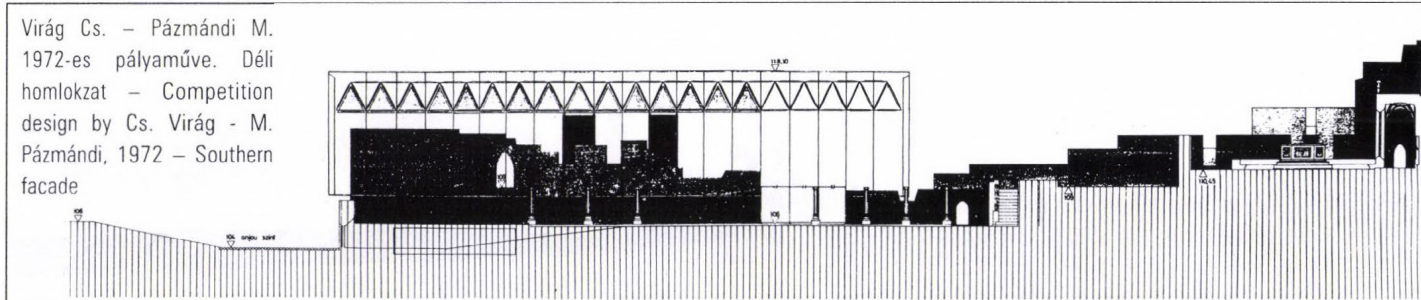
parasztház mellett alakítja ki. Az északnyugati palotában, a Fő u. 25. sz. ház alatti pincében és a nyugati szárny pincészetjén kőtárat, a földszinten az északi szárnyban restaurátor műhelyt, igazgatási és kutató helyiséget, könyvtárat, a dunai szárnyban a restaurált és visszaépített zárterekélyhez kapcsolódóan konferencia terem terveztek. Az épületrészek közötti összeköttetést a középkori árkados folyosó részben helyreállított, részben újrafogalmazott modern változata biztosította. A tervezők lényegesnek tartották a rom- és épületegyüttes utcai hívogató látványát, elsősorban a nyugat felé nyitva hagyott kerengős díszudvar megjelenését, láthatóságát.

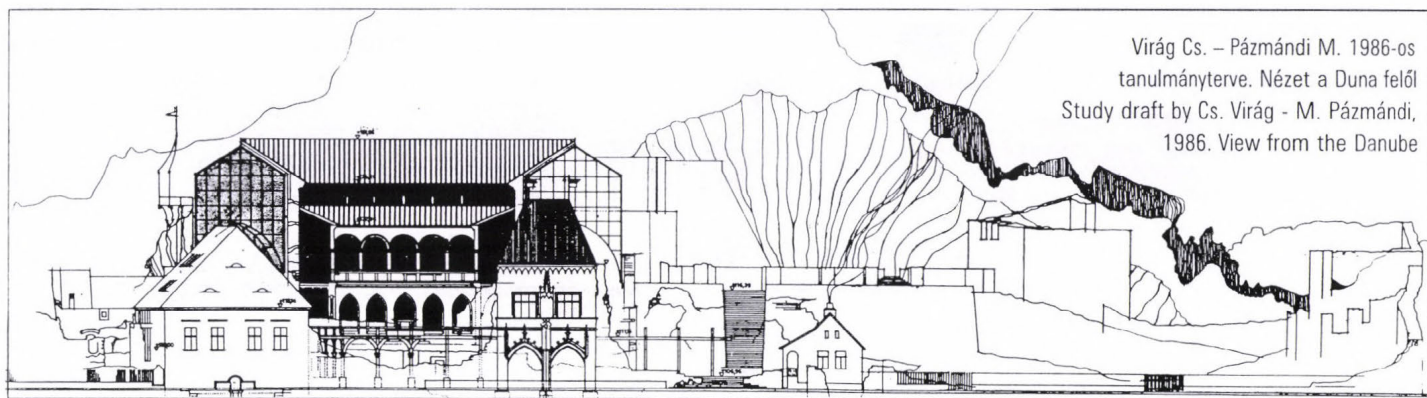
Az északkeleti palota romként való megtartására, illetve annak üveg-acél konstrukciójú kiegészítésére és védelmére tesznek javaslatot. A díszudvari kerengő három oldalának visszaállítását tervezik, a Duna felé nyitottan, és a múzeumi kiállító tereket cour d'honneur-szerűen helyezik el. A keleti szárnyat üvegtető alá fogott egyetlen nagyteremnek alakítják ki, melyben a középkori helyiségek falmaradványai és az ide sorakoztatott Anjou kútházak a kiállítási tárgyak. A kápolnateraszra vezető Mátyás-kori dízlépcső visszaépítését tervezik, ezzel helyreállítanák az eredeti középkori közlekedési rendszert.

Az 1980-as évek közepétől a régészeti és tudományos kutatás új lendületet kapott. Ismertté vált valamennyi középkori épület és a palotaegyüttes egésze, s a teljes terület múzeumi kezelésbe került.

Sedlmayr János 1991-ben részletes, s a korábbiaktól alapvetően eltérő új programtervet állított össze. Javaslat szerint a királyi palota területének egy része továbbra is rom maradna, de a feltárt épületek jelentős hányada tető alá kerülne és ezek egyúttal új funkciót is kapnának. A múzeum kiállító terei, adminisztratív és üzemi részei a helyreállított és kiegészített épületekbe kerülnének. Visszaállna az eredeti szituáció, a palotaterület

Virág Cs. – Pázmándi M. 1972-es pályaműve. Déli homlokzat – Competition design by Cs. Virág - M. Pázmándi, 1972 – Southern facade

Virág Cs. – Pázmándi M. 1986-os tanulmányterve. Nézet a Duna felől
Study draft by Cs. Virág - M. Pázmándi, 1986. View from the Danube

rület egykori felosztása és jellege csorbitatlanul bemutatathatóvá válna; fogadóudvar, tornahely, palotaépületek, gyümölcsös- és díszkert, a déli határvonalon csatlakozó ferences kolostor, melyben a restaurátorműhely kapna helyet. A terv szerint romként kerülne bemutatásra az északkeleti palota, jelentős kiegészítésekkel, a díszudvar emeleti árkádvéinek jelzésével, a kápolna és sekrestye falazatának és egyes részleteinek végleges visszaállításával, a kútházak rekonstrukcióival. Az északnyugati palotában kőszobrászati kiállítás helyezkedne el, melynek leglátványosabb része az északi szárny (ma restaurátorműhely) emeleti, egykori királyi fogadóterme, az Anjou kútházak, egyéb szobrászati alkotások bemutatásával. A kiállítás folytatódna és összeköttetésben állna a nyugati, dunai szárnyal, ahol a rekonstruált és visszaállított zárterkély helyezkedik el. A déli palota szinte teljes egészében védőtető alá kerülne és közművelődési funkciót kapna; előadók és a nagyteremben egy koncertek rendezésére is alkalmas tér kialakítását javasolja a tervező.

A tervtanácsi viták keretében megfeneklett fenti tervek és javaslatok helyett egy új helyreállítási koncepció megfogalmazása és kidolgozása vált szükségessé, mely ugyan nem nélkülözi az eddigi tervezési és helyreállítási munkák eredményeit, de új alapokra helyezi a korábban megszületett múzeumi gondolatot. A felmerült kérdésekre adott új válaszok kidolgozását a romterület jelenlegi állapota csak sürgette, az igazi ok a műemlékvédelem módszertanában lassan bekövetkező változásokban rejlik. Az általánosságban is változó helyreállítási koncepciót, a visegrádi palota esetében számos,

az épületmaradvány jelentőségéből fakadó tényező is befolyásolta. A múzeum múlt századi fogalma (régiegyházak gyűjtő és őrző helye), funkciója (vasár- és ünnepnapra családi séták) napjainkban jelentős új tényezőkkel egészült ki. Feladata és funkciója is megváltozott. A „modern” múzeum szervesen beépül és funkcionál a társadalmi mozgások kulturális szférájában. Vannak akik úgy gondolják, hogy nincs szükség ilyen helyre, a videó vagy a számítógép által gerjesztett képsorok, és a nagy számítógépes hálózatok adattárai, mind a kutatókat, mind a laikus érdeklődők információigényét ki tudják elégíteni. Ez igaz. De egy lényeges dolgot nem és nem is tudhat a jövőben sem, bármilyen fejlett is egy szimulációs rendszer – és ez a térélmény, a művészeti élmény, egy eltűnt kor tárgyaival, kultúrájával, szellemiségével való találkozás egy hiteles helyen. Erre egyedülálló lehetőség van Visegrádon. Korunk hétköznapijában a hely elvesztését éljük át. Celebrális szinten pedig a fogalom devalválódása folyik. Feledésbe merülnek és tudatunk legalsó rétegeiből is kimosódnak, már a pogány vándorló időszakban is meglévő, *helyel* kapcsolatos rítusok, egyáltalán a *hely* fontossága, hogy fontos és szertartásos volt a *hely* kiválasztása, a „letelepedés” formája és aktusa, az elődök, ősök nyomainak és testamentumának tiszteletben tartása.

A *hely szelleme* minden egyes korban új és új interpretációt kíván. Most is ez az építész feladata, mint ahogy ezt remekül megoldották a XIV–XV. században.

A régészeti kutató munka szinte teljes egészében feltárta a palota és a hozzá kapcsolódó területeket. A palotától északra elterülő dísz- és gyümölcsöskert feltárása

Irodalom

Lapidarium Hungaricum Szerkeszti: Horler Miklós 2. kötet Pest Megye I. Visegrád Királyi Palota 1. Buzás Gergely: A kápolna és az északi palota

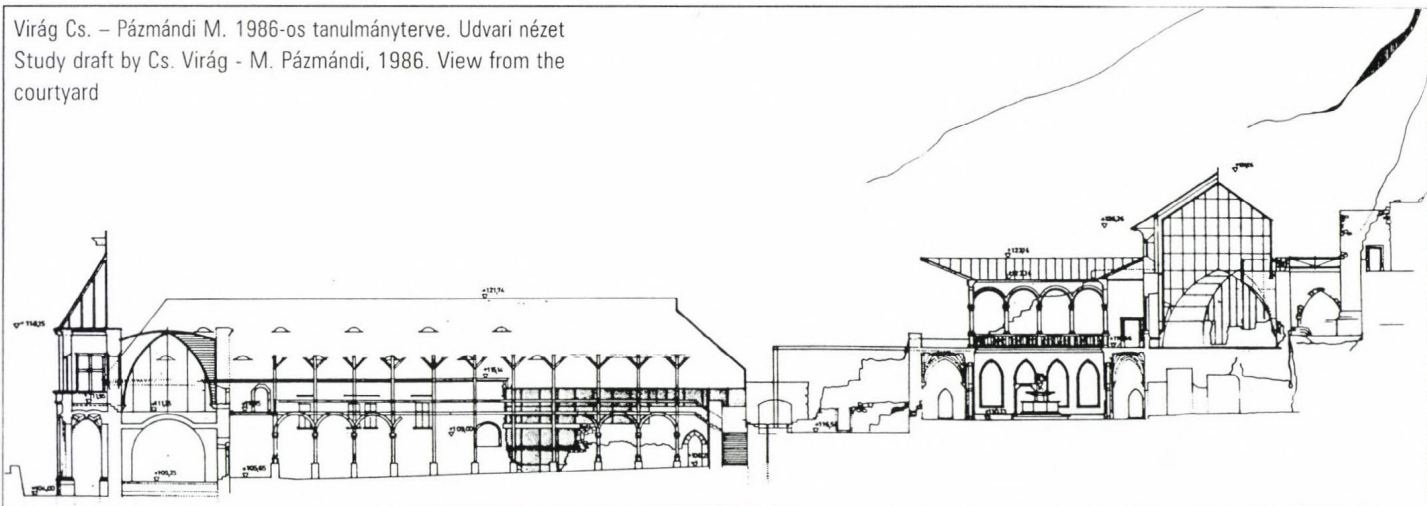
A visegrádi királyi palota kápolnája és északkeleti épülete Visegrád régészeti monográfiái Magyar Építőművészet 1973/1 Dokumentációk: Visegrád, Mátyás Király Múzeum, tanulmányterv 1973. LAKÓTERV építész: Virág Csaba, Pázmándi Margit

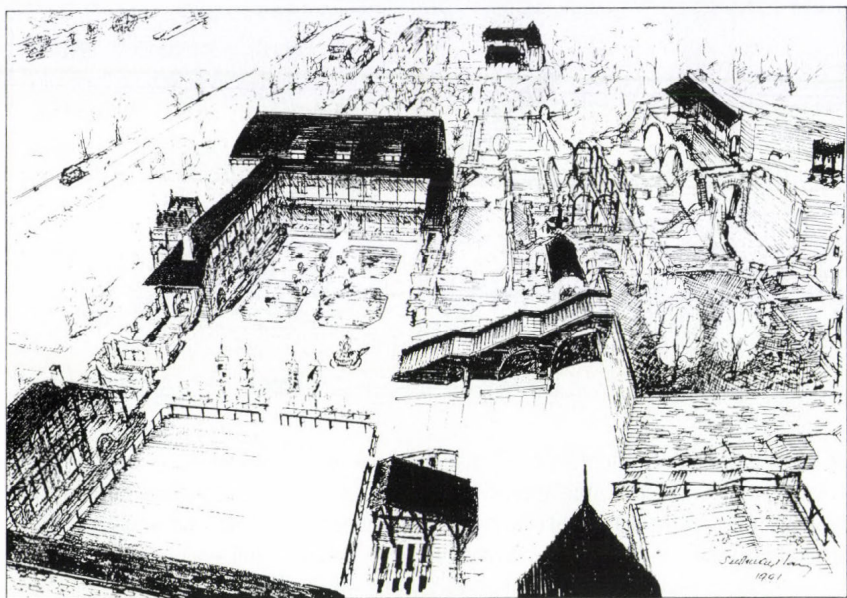
Északi palota múzeumi kiépítése, tanulmányterv 1986.

Építész: Pázmándi Margit, Virág Csaba

Visegrád palotaegyüttes – déli palota, helyreállítási terv 1991. OMF Építész: Sedlmayr János

Virág Cs. – Pázmándi M. 1986-os tanulmányterve. Udvari nézet
Study draft by Cs. Virág - M. Pázmándi, 1986. View from the courtyard

Sedlmayr János 1991-es helyreállítási terve az északi palotához – Reconstruction plan for the northern palace by János Sedlmayr from 1991

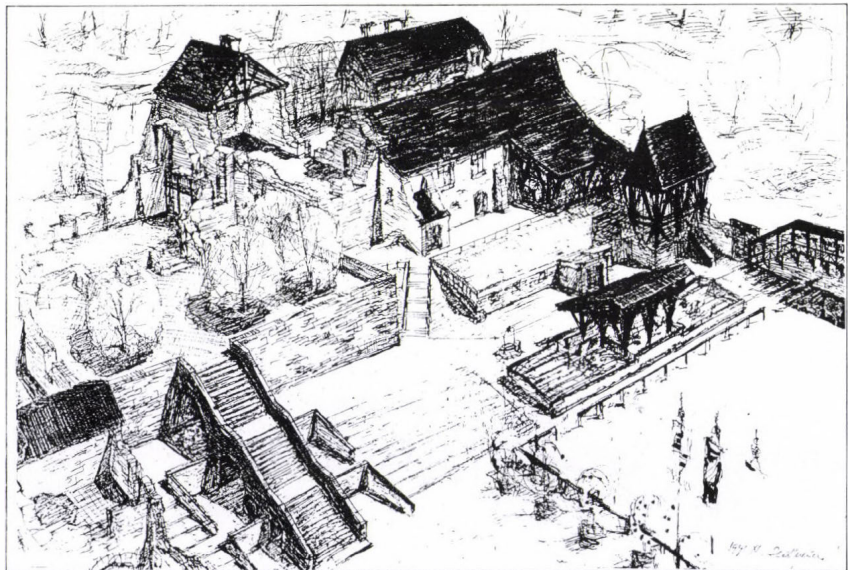
megkezdődött. Befejezés előtt áll a palota déli határoló fala közelében talált ferences kolostor feltárása, mely gazdag épületszerkezeti leletanyagával egyedülálló boltzat- és térrekonstrukciós lehetőséget kínál.

A visegrádi Mátyás Király Múzeum a négyszögletes díszudvar köré szervezett északkeleti palota teremsorában kap helyet. Egy-egy szint magasságig lefedésre kerülnek a terepadottságok figyelembe vételével, teraszosan telepített palota termei.

A *Fogadó udvar* szintjéről megközelíthető kiállítási terek a déli szárny pincéiben berendezett, Anjou-, Zsigmond-, Mátyás-kori kőanyagot bemutató kőtárak lesznek. Az Anjou-kori kőtárban kerül felállításra annak a gótikus kápolnának egy részlete, melynek faragott köveit a Nagy Lajos-kori támpillérek alapozásából bontották ki. A gótikus kápolna diadalívig terjedő szentély-részlete kerül felépítésre. A nagypincében kialakított Mátyás-kori kőtár előtere a Zsigmond-kori kőfaragványoknak ad majd helyet.

A *díszudvari* szinten a déli szárny két dongaboltozatos helyisége és az udvar megközelítésére szolgáló ülőfülkés folyosó visszanyeri eredeti formáját. Föléjük korszerű szerkezetekkel, íves lefedést szerkesztünk. A termek-

Sedlmayr János 1991-es helyreállítási terve a déli palotához – Reconstruction plan for the southern palace by János Sedlmayr from 1991

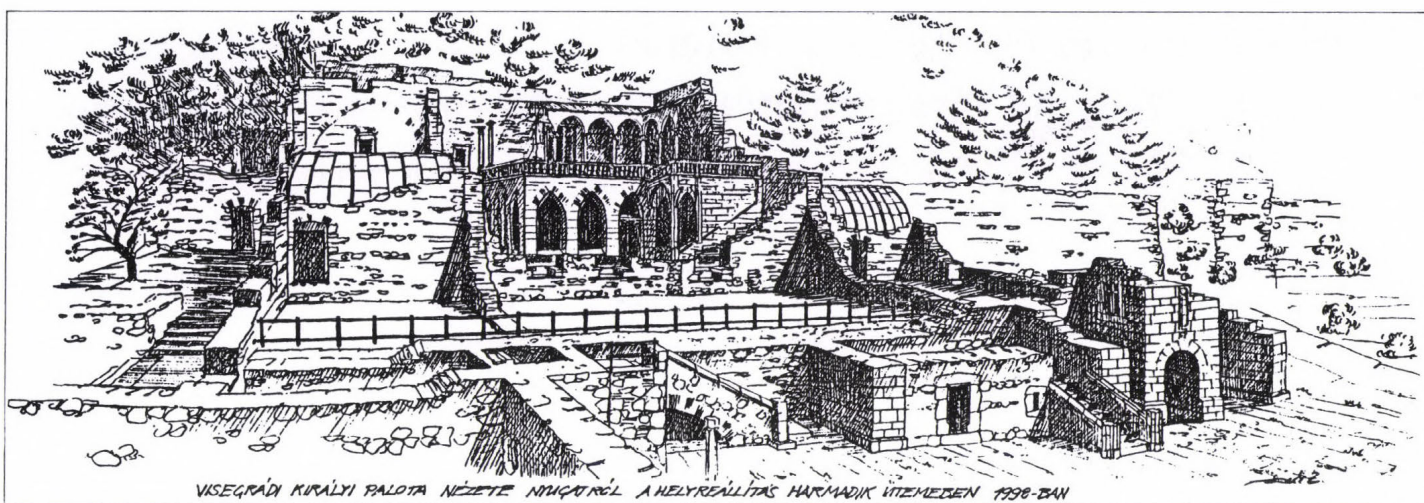

ben berendezett kiállítás a palota építéstörténetével fogja megismertetni a látogatókat. A folyosó melletti nyugati helyiségnek csak a kerengőre és a sarokterembe vezető ajtaja, a falazat alsó kősoraiban és a pincéből felvezető csigalépcső nyílása, a kandalló padkájának lenyomata, valamint a folyosó felőli fal viszonylag magas, az ülőfülkék gyámköveig érő csonkja maradt meg. A környező helyiségek analógiájára a lefedés dongaboltozat lesz, mely szegezett fatartókból készül. A kis fesztávolságú folyosó dongaboltozata téglá szerkezetű lesz. A tőle keletre elhelyezkedő terem dongaboltozatát a megmaradt vállakra ültetve könnyű és vékony, héjszerű gipszbeton szerkezettel állítjuk helyre. Az eredeti közlekedési rend visszaállítása érdekében a díszudvar kerengőjén kiegészítésre kerül az emeletre felvezető lépcső. Így a kápolnaterasz támfalát átvágó lépcsőfeljárát megszüntethető lesz. A termek lefedésével az emeleti alaprajz is jobban bemutatathatóvá válik, a tetők teraszburkolatú kialakításával. Itt a felső szinten is lehetőség nyílik az eredeti közlekedési rend visszaállítására, a kerengő felső szintjét és a kápolnateraszt összekötő ülőfülkés folyosó rekonstrukciójával. Ez a romterület múzeumi egységként alakításának első üteme.

A helysorsor lefedése a palota északi szárnyában folytatódik, az északi felsőkertbe vezető folyosó két oldalán elhelyezkedő termekben. Itt helyreállításra kerülhetnek a sarokkandallók és a folyosótól keletre levő helyiség fagerendás mennyezete, mivel a szint-magasságig álló fal az eredeti helyén őrizte meg a földmentartó kőkonzolt. Ez egy Zsigmond-kori állapot bemutatását teszi lehetővé. A díszudvart övező palota emeleti, keleti szárnyában maradt meg a legépebben a szintmagas zárófal, rajta a csúcsíves élkereszt-boltozat gyámköveivel és a boltozatindítások falazott tömbjével. Ez az emeleti kerengő folyosóról és a lépcsőházból nyíló három teremből álló egység a legalkalmasabb arra, hogy benne egy Mátyás-kori királyi lakosztályt rendezzünk be, a hozzá kapcsolható, egy szinttel magasabban fekvő fürdővel. Erről a felső szintről közelíthető meg az oroszlanos kúttal díszített felső zártudvar, melynek eredeti állapota az ülőfülkés, oszlopsorral kísért zárófalának felépítésével visszaállítható. A zártudvari loggiáról a kápolna sekrestyéjének emeletére vezető hidacska megépítésével, a sekrestye melletti csigalépcsőn lejutva a látogató a kápolnateraszon fejezhetné be múzeumi sétáját. Az épületegyüttest a kápolnateraszra vezető Mátyás-kori díszlépcső helyreállítása, a rekonstruált kutak másolatainak felállítása és közvetlenül a palotához kapcsolódó udvarok és teraszok kertészeti rendezése teszi teljessé.

A múzeumi együttes magába foglalja egy kiállításszervező és -kutató központot. Erre a funkcióra az alsó fogadó udvarra szervezett északnyugati palota látszik a legalkalmasabbnak. Az alsó szint helyiségeiben a múzeumi raktárak, a kiállítást előkészítő helyiségek, az emeleten előcsarnok, a nagy királyi fogadó teremben pedig az állandó kiállítás az északkeleti palota fogadó udvar felé eső szárnyában pedig ehhez a térsorhoz kapcsolódó kiállító terek kapnak helyet. A nyugati szárny emeletén a zárterkély rekonstrukciója lehetővé teszi a múzeum reprezentatív fogadó tereinek kialakítását, illetve időszaki, exkluzív kamarakiállítások megrendezését.

A palotaterület eredeti bejárata a parasztházból átalakí-

tott fogadóépület – mely a kaputorony falmaradványait magába foglalja – bontásával újra a helyére kerül. A bejárati toronytól délre, a zárófalig húzódó épületszárny a nyári palotajátékok és egyéb idegenforgalmi rendezvények lebonyolításához szükséges adminisztratív és kiszolgáló tereket tartalmazza. A lovagi tornák, felvonulások, viselet bemutatók, a Mátyás-kori életmód jeleneteinek felidézése nemcsak a laikus közönség szórakoztatását szolgálja, hanem a palota korabeli használatát is érthetőbbé teszi.

A múzeum igazgatási központja a kutatószobákkal a déli palota keleti és nyugati helységeibe kerül. A trapéz alakú udvart magába foglaló épületegyüttest északról lezáró nagyteremben a múzeum könyvtára lesz.

A palota terület déli zárófalától nem messze a ferences kolostor kerengő körüli helységeit, a földszintet lefedő boltozattal, a szinte teljes mennyiségben fennmaradt boltozati bordák visszahelyezésével hitelesen rekonstruálni lehet. A kolostor északi, keleti és a templomhajó melletti déli szárnyát kiállító térnek, – a nyugati szárnyat pedig restaurátor műhelynek alakítjuk ki.

Az épületegyüttes helyreállításával azonos ütemben, az egyes szakaszokhoz tartozó környezetnek; terep, közlekedő és tornapálya terület, teraszok és kertek rekonstrukciójának is el kell készülnie. Ezek közül nagysága és összetettsége miatt kiemelkedik a palotától északra elterülő gyümölcsös és díszkert rekonstrukciója kútjaival támfalaival, útjaival, és az erdőterülethez való csatlakozás megoldásával.

A milicentenáriumi ünnepségsorozatba illeszkedő visegrádi építéstörténeti kiállítás tereinek megtervezésével egyidőben elkészült az egész együttesre vonatkozó funkcionális felhasználási és elrendezési terv, melynek az előbbieken leírt változatát a tervtanács elfogadta. Az ütemekre bontott és lépésről-lépésre megvalósítható program természetesen nem nélkülözheti a biztos anyagi háttérrel, melynek évenkénti összegét még egy szerény műemléki-múzeumi költségvetésből is biztosítani kell, mert az elmúlt időszak 3-5 éves leállásai bizonyították, hogy ez milyen sokat árt a lefedetlen romoknak.

A megfogalmazott program építészeti rajzokba öntése most van folyamatban. A feladat összetett: az épületrestaurátori munkától kezdve, az építészeti kiegészítések megtervezésén keresztül az új épületek és tömegek kialakításáig ível. Csak minden részletre kiterjedő, és vala-

menyi szakterület munkájának eredményére támaszkodó programterv készítésének van értelme.

A megváltozott terepviszonyok és az újabban feltárt épületrészek miatt a teljes területről digitális rendszerű geodéziai felmérés készült, egy szintezett ponthálózat telepítésével egyidőben. Műszaki szempontú vizsgálat-sor is készül, talajmechanika, közműfeltárás, statikai, állékonysági vizsgálat, hiszen a terület vízvezetése akár a mai rom állapot, akár fedett épületek esetében a legfontosabb. A beépített és kiegészített, eredeti helyükön levő vagy visszahelyezett kövek, építészeti elemek átfogó kőrestaurátori szakvéleményezése, a jelenlegi állapot felmérése, rögzítése és a restaurálási mód, lehetőség meghatározása a múzeummá átépülő palotarom fontos műemléki és esztétikai kérdése.

Egy jó építészeti terv elkészítésének szükséges előzménye az elméleti rekonstrukció részleteinek kidolgozása, a felmért kőfaragványok pontos helyének megállapítása, valamint a leszűrt következtetésekből azoknak a méreteknél, magasságoknál és épületszerkezeteknél a meghatározása, melyek a hiteles rekonstrukcióhoz szükségesek, illetve az új épületrészek megtervezéséhez is megfelelő támpontot adnak a tervezőknek.

A Palotamúzeum a helyreállítás harmadik ütemében, 1998-ban – The Palace Museum in the third phase of the reconstruction, 1998. (Zoltán Deák)

- Palotamúzeum
Palace Museum
- Kiállításszervező Közp.
Centre of organizers
of exhibition
- Idegenforgalmi terület
Tourist area
- Egyházműv. kiállítás
Exhibition of church
art
- Múzeumi üzemi terület
Museum service area

Vízlépcsőrendszer és régészeti kutatás Nagymaros-Visegrád térségében

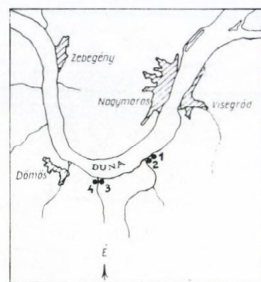
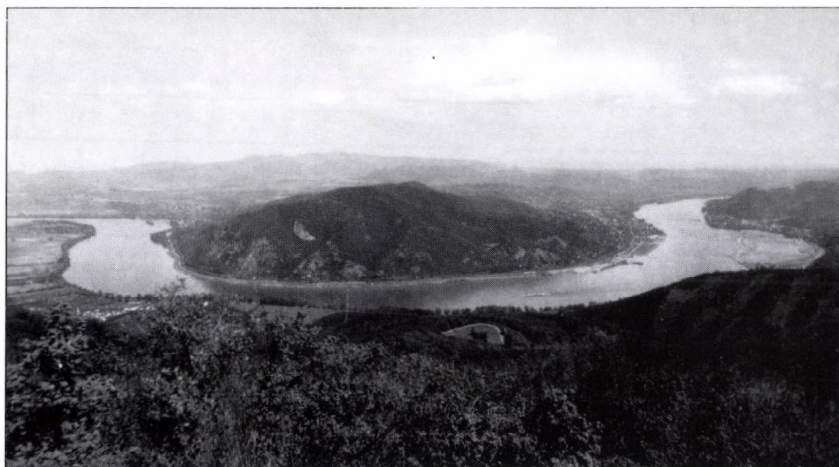
Gróf Péter - Gróf Dániel

Előtörténet A Duna magyarországi felső szakaszának energiahasznosítása már 1891-ben felmerült. A tervet Schmidthauer Antal dolgozta ki és továbbfejlesztette 1911-ben. A Pozsony-Győr közötti folyószakasz kiaknázására egy svájci cég szerzett bérleti jogot 1918-ban. 1919-ben a Forradalmi Kormányzótanács a Szentendrei-Dunaágon kívánt létesíteni erőműveket (pl. Békásmegyeren). 1946-ban a Vízérőügyi Hivatalban elkezdődtek a folyami vízierőmű építkezését előkészítő feltárások. A magyar-csehszlovák egyeztetett kutatások 1951-55 között indultak meg.

Az ásátások kezdete Az ötvenes évek végére az erőmű építésének terve ismertté vált a régészek előtt. Elkezdődtek a leletmentő ásátások. 1986-ig az anyagi támogatás függvényében, elsősorban a Dunakanyar térségében állandósultak a régészeti kutatások. Az első időszakban, az ötvenes évek végén Soproni Sándor vezetésével a római limes építményeinek kiásása folyt. Három őrtorony és egy kiserőd teljes, három őrtorony pedig részbeni feltárássra került.

A hatvanas években a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Kutató Intézete végzett munkálatokat a térségben. 1962-től a kutatásban jelentős visszaesés következett be, majd 1965-től 1968-ig a Régészeti Intézet vezetésével folyamatos munkát végzett a terület kiterjedt az Ipoly vidékére is. 1979 és 1982 között Pilismarót-Szobi rév térségében folyt nagyobb arányú feltáráss az Országos Vízügyi Hivatal anyagi támogatásával, a Magyar Nemzeti Múzeum szervezésében. 1982 után a munka szinte teljesen leállt, csak 1986-ban szerveződött újjá.

A Dunakanyar visegrádi szakaszának látképe a Prédikálószelekről
View of the Visegrád section of the Danube-bend from Prédikálószelek

A kutatás helyszínei
The scenes of the research

Water Barrage System and Archaeological Research in the Nagymaros-Visegrád Area

At Visegrád, the last phase of the archaeological researches lasting, because of the water barrage constructions, since the 50s is going on. The results show us a picture of the previous chapters of the history of the Danube-bend with a broader, greater view. In the finishing phase of the excavations, we are also awaiting the support for the reconstruction of the two Roman age monuments of great value which were found.

We present the results of the archaeological excavations through the finds of the two most important rescue sites, the settlements of Visegrád-Lepence and Visegrád-Gizellamajor. Roman age remains are dominant in both areas, though we also brought to the surface an amount of prehis-

A Vízlépcső Bizottság létrejötte A Magyar Nemzeti Múzeum (MNM), az esztergomi Balassa Bálint Múzeum és a visegrádi Mátyás király Múzeum közreműködésével megalakult a MNM Vízlépcső Bizottsága. A huszonegyedik órában próbálta meg koordinálni a Visegrádtól Rajkáiig terjedő Dunaszakasz régészeti munkálatait. A MNM és az Országos Vízügyi Beruházó Vállalat (OVIBER) egyezményt kötöttek, melynek értelmében az OVIBER 10 millió Ft-tal támogatja a feltárássokat. 1986-ban újra kezdődtek a vízlépcsőépítési munkálatok. A beruházás által elsődlegesen veszélyeztetett térség Visegrád-Lepence volt, ahol a gát építéséhez szükséges munkagödör kialakítása érdekében a Dunát a visegrádi part felé elterelték s az Apátkúti patak torkolatától a gizellatelepi kórház partszakaszáig a folyó menti területeket feltöltötték. A gizellamajori egykori lovardától D-re és a diósi területen 1988 ősztől a 11. sz. út új nyomvonalának kijelölése után megkezdődtek a földmunkák.

A Régészeti Bizottság állásfoglalása A MTA Régészeti Bizottsága 1988 novemberében foglalkozott a bős-nagymarosi vízlépcsőrendszer építésével kapcsolatos régészeti leletmentések helyzetével. A beruházás környezeti ártalmait felismerő szakmai kritikákkal egyetértésben bizottsági határozat hangsúlyozta a régészeti értékek védelmének, a dunakanyari leletmentések fontosságát, valamint az ott dolgozó régészek munkakörülményeinek kedvezőbbé tételét.

1989-ben a magyar országgyűlés döntést hozott a beruházás felfüggesztéséről, majd később leállításáról. Ezzel a Dunakanyar megmenekült az elhibázott, gigantomán „szocialista nagyberuházás” áldásaitól, de félt volt, hogy a részben feltárt lelőhelyek teljes megkutatása az elmúlt évtizedekhez hasonlóan elmarad.

A Nagymaros-Visegrád térség komplex tájrehabilitációs program keretén belül 1994-től újra jelentősebb összeg állt rendelkezésre a visegrádi szakasz régészeti értékeinek mentésére.

Régészet és építkezés A program során végzett régészeti munka a megsemmisülésre váró lelőhelyek, leletek, objektumok, műemlékek felkutatásán túl számos tapasztalattal járt. A költséges munkálatokat és konferenciák során némi irigységgel vehettük tudomásul, hogy a szlovák kollégák anyagi, technikai lehetőségei, munkafeltételei mennyivel jobbak.

A feltáráss kezdetén bizonyos körök megpróbálták a régészeti munkát a vízlépcsőépítés egyik jótéteményeként beállítani. Tény, hogy akkoriban komolyabb összeg állt rendelkezésre – bár szakmánk túlzott szerénysége miatt ez mértékében messze elmaradt az igényekhez,

sőt a lehetőségekhez képest is. Félő volt, hogy a feltárásokhoz szükséges idő rövideje miatt fontos lelőhelyek semmisülnek meg, részben megkutatva vagy ismeretlenül. A beruházáson dolgozó és az ásásokkal kapcsolatba kerülő mérnökök és műszakiak a legkorrektebb hozzáállással és segítőkészséggel viseltettek munkánk iránt, annak ellenére, hogy tudták: nem rokonszenvezünk az építkezéssel.

Dunai leletek Mind az erőmű építése, mind a környezet helyreállítása jelentős mederkotrással járt. A korábbi években már jelentős mennyiségű, értékes – ún. vízi – lelet került a visegrádi múzeum gyűjteményébe, amit a múzeum szerény jutalommal honorált a kotrómestereknek, hajósoknak. A folyamatnak hamarosan vége szakadt, amikor a MNM és a FOKA (Folyamkotró Vállalat) ún. szocialista szerződést kötöttek a leletek beszállításáról, az 1970-es évek közepén. Ennek „áldásos hatását” 1986 után is éreztük, mivel a vízűgyes beruházók sem tudtak az emberi tudatlansággal és a „magánműkereskedők” hatásos „jelenlétével” eredményesen szembeszállni. Ezért az elmúlt években a múzeumba került dunai leletek száma a minimálisra csökkent.

A beruházás, illetve a rehabilitációs program során megismert, vagy kutatott lelőhelyek a következők:

1. Nagymaros–Dunameder (munkagödör) A Duna elterelése után a gát építéséhez körgáttal lekerített területről a vizet kiszivattyúzták. 1989 januárjában fémkerecsővel próbáltunk a szárazra került mederben leleteket találni. A teljesen sziklás fenéken azonban néhány vasmacskán és akkumulátoron kívül mást nem találtunk.

2. Visegrád–Lepence A lelőhely a 11. sz. út átépítése idején vált ismertté. A 80-as évek elején őskori és római emlékek kerültek felszínre. Ezért a régészeti feltárásokat először ezen a területen kezdtük meg. Az idő hiányában torzban maradt munka során a következő korszakok történetéhez kapcsolódtak megfigyeléseink:

A/. Későneolitikum–korarézkor. A lengyeli kultúra nyitrai fázisához köthető időszakból, kb. Kr. e. 3000-ból napvilágra került lakóház maradványai közt edényfedők, nagyméretű durva edények, perem alatt bütyökkel díszített bögre töredékek és agyagsörgő voltak. A ház egyik sarkában agyag szövőszék-nehezékek voltak, a bejáratának közelében került elő a kisméretű rézár és egy férfit ábrázoló agyagidol. Ez utóbbi szobrocska, mely teljes megformálásában is fallikus szimbólum, részleteiben is egyedi vonásokat mutat, különös tekintettel a láb megformázására, és a jobb oldalon lévő kis „zseb”-re.

B/. A későbronzkor váli csoportjához tartozó Ha A2B időszakban kialakult telep a Lepence-patak mindkét partján vált ismertté. A jobb parti részen megfigyelt jelenségek: vastagon felépített és átégett paticsmaradványok, ép edények és hálónéhezékek, valamint az egész területen előbukkanó edénytöredékek arra utalnak, hogy az urnasíros kultúra egyik központja lehetett a Lepence-patak térségében.

C/. A Kelet–alpi kultúrkörhöz tartozó Hallstatt kultúra emlékegye a Lepence-patak balparti részén.

D/. Római kor. A 11-es út új nyomvonalra közelében húzódtatott római kori út mentén kemencét és II–III. századi hamvasztásos temető 120 sírját tártuk fel. A temető korát behatárolják az éremleletek: Antoninus Piustól, Marcus Aureliustól - Maximinus Thraxig, III. Gordianusig,

Kr. u. 150–240 közé tehetjük a temetkezések idejét. A temetőtől a Duna felé kb. 100 m-re kisméretű (60 cm vastag falú, 3,6 x 3,6 m belvilágú), 214 előtt épült burgus alapfalait tártuk fel.

A lepencei termálfürdő bejáratával szemben, az út Dunai felőli oldalán római őrtorony romjait bolygatták meg az útépítők a 80-as évek elején, részben el is pusztították. 1995-ben felszínre hoztuk a 18 x 18 m-es, négyzet alakú, négy belső pilléres őrtorony épületét. Az átlagosan 2 m magas falmaradványok kiváló kőanyagból szokatlanul igényes technikával készültek. Az őrtorony bejárata a Dunára nézett. A bejárat előtti omladékban feliratos építési táblát, továbbá három szoborfejet találtunk. A szövegből az derült ki, hogy a tornyot I. Valentinianus uralkodása alatt, Valens és Gratianus társaságának idején Gratianus és Probus consulsága alatt, azaz 371-ben építették. (Az egykori Pannónia provinciában négy helyhez köthető építési tábla közül kettő Visegrádon került elő. A lepenceitől 1,5 km-re található kőbányai őrtorony feltárásakor Soproni Sándor majdnem megegyező szövegű, gondosan feliratozott táblát talált, ennek kora a konzulok neve alapján 372.)

A feliratnál is izgalmasabb a három szoborfej kérdése. Megfigyeléseink szerint Kr. u. 371-ben lényeges lehetett egy építési tábla és a három uralkodót bemutató portré elhelyezése. A sietség oka fontos esemény lehetett, magas rangú személy, talán császár látogatását várták, bár erre a történeti forrásokban nincs adat. A kapu küszöb-kövének vizsgálatából kiderült, hogy az ajtónyílást beszűkítették, csak így tudták behelyezni a fülel ellátott kőtáblát. Lehetséges, hogy az őrtorony a felirat dátumánál korábbi időben épült. A nagy, I. Valentinianus-kori határerődítési kampány keretében csak a telőzetét (?) újították meg és méltó módon akarták megőrizni az erőskezü katonacsászár ezirányú tevékenységét.

E/. Kora–Árpád–kori település objektumait, öt szabadban lévő sütő– főző kemencét, egy félig földbe mélyített házat, egy színesfémöntésre és két – valószínűleg szintén ipari célra használt – gödröt tártunk fel. A lepencei objektumok az emlékegye alapján XI–XII. századiak és az árterület széli, tanya jellegű, szórt település részei.

3. Visegrád–Gizellamajor A lelőhely az egykori lovasiskola kifutója. Itt került felszínre a 320–330-as

Visegrád madártávlatból – előtérben a lepencei partszakasz 1996 tavaszán

Visegrád from a bird's-eye view, with the Lepence coast in the foreground, in spring 1996

toric (early Copper Age, late Bronze Age, Iron Age) settlement phenomena and objects which are cannot be neglected. The exposure of the 11th–12th century settlement, on the other hand, serviced new, important data concerning the early medieval history of Visegrád.

The two Roman Age objects, the watchtower and the fortress are also parts of the limes, links in the late Roman defence system. A construction inscription and three head sculptures, datable to the year 371 were found at the entrance of the watchtower. The type of

Római szoborfej Lepencéről
Roman head sculpture from Lepence

the fortress is unknown along the Hungarian limes. Its walls and its bath of good condition – after their reconstruction – shall be fit to the historic values of the enchanting Danube-bend exposed until now.

Irodalom

Gróf Péter: Árpád-kori szabadban lévő kemencék Visegrád-Lepencén – Dunai Régészeti Közl. (DRK) Bp. 1989. 57–66

Gróf Péter–Gróh Dániel: Előzetes jelentés a Visegrád-gizellamajori római erőd feltárájáról. ArchHung 1993. 85–95.

Gróh Dániel: Előzetes jelentés a Visegrád–Csemecetkert lelőhelyen végzett későbronzkori és koravaskori feltárásról ArchHung (1984) 53–66.

Gróh Dániel: Őskori településnyomok Visegrád-Lepencén - DRK Bp. 1989.11–42.

Gróh Dániel: Sertéskultusz a későbronzkorban. Die Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen beim Aufbau des Kraftwerksystems Gabčíkovo–Nagyymaros. Nitra. 1990. 29–35.

Gróh Dániel: Egy nagyberuházással kapcsolatos régészeti kutatások különös tekintettel a Visegrád-gizellamajori római erődre – Műemlékvédelmi szakmémóriai diplomamunka. 1992.

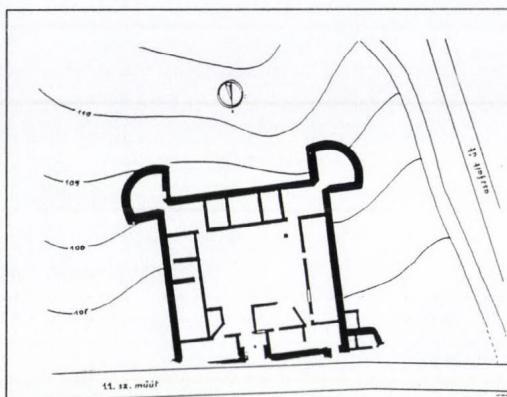
Gróf Péter: Újabb adatok Visegrád kora Árpád-kori topográfiaiához – HOMÉ XXX–XXXI/2. Miskolc 1993. 513–534.

Gróf Péter–Gróh Dániel: Visegrád legújabb római kori emléke – Pest Megyei Krónika, Vác 1994.111–114.

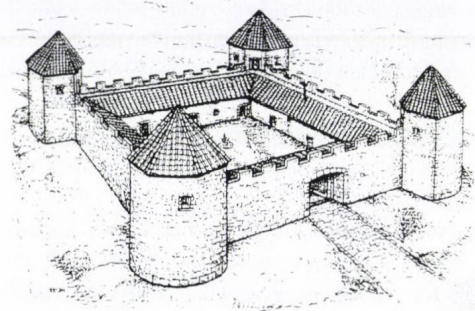
Gróh Dániel: Építéstörténeti megjegyzések a limes Visegrád környéki védelmi rendszeréhez – A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szeged 1994. 239–247.

Gróf Péter–Gróh Dániel: Római építészeti emlékek Visegrád térségében – Műemlékvédelem XXXIX. 1995. 61–68.

Gróh Dániel– Gróf Péter: Visegrád-gizellamajor. Pannonia Hungarica Antiqua Itinerarium Hungaricum Bp. 1995. 36–37.

A gizellamajori római erőd alaprajza és elképzelt távlati képe – Ground-plan and imagined perspective view of the Roman fortress in Gizellamajor

években épült, négyzetes alakú, négy legyező alakú saroktoronnyal ellátott későrómai katonai erőd meglepően jó állapotban megmaradt falmaradványa. A felmenő falak 120–300 cm magasak, vastagságuk 165 cm. A négy főfalhoz belülről minden oldalon épületszárnyak tartoztak. Az erőd bejárata a Duna felé nyílt. A falak tájolása pontosan követi a fő égtájak irányát. Az ÉK-i saroktorony előterében megmaradt kettős járószint szerint az erőd I. Constantinus-kori megépülését I. Valentinianus-kori felújítás követte. Ekkor építik át az Ény-i saroktoronyban korábban létesült hypocaustumos fürdőt is. A kiváló állapotban megmaradt rendszer fő részei: a padlót tartó téglaszlopok, az ólomcsöves vízvezetékkel ellátott két fürdőkád és a falak mentén, 70 cm magasságig megmaradt meleg levegőt elvezető üreges téglák. A fűtőhelyiség megközelítése csak az erődfalakon kívül volt lehetséges. Az erőd a limes fontos láncszeme volt, rokon típusát Magyarországon csak Kisoroszi határában figyelték meg.

A 370-es években a hunok elől menekülő barbár népeket (gótok, alánok) a rómaiak kényszerből a határmenti helyőrségekbe telepítették, jelentős változást hozva ezzel a garnizonok életében. A gizellamajori erőd keleti részében is megjelennek a római „gyári termékektől” eltérő fibulák, fülbevalók, csatok és használati eszközök. Az erődben szórványos nyomai vannak az V. századi továbbélésnek. A késői temetkezések arra utalnak, hogy az V. század közepén az erődöt csak alkalmi szálláshelyként veszik igénybe, s valamikor a század második felében végleg elhagyják.

4. Visegrád-Díós A lovaspálya feletti dombvonulaton az erődötől néhány 100 m-re Dny-ra útépités következtében bukkantunk az újabb lelőhelyre.

A. Későbronzkor. Több helyről kerültek elő a klasszikus halomsíros időszak leletei.

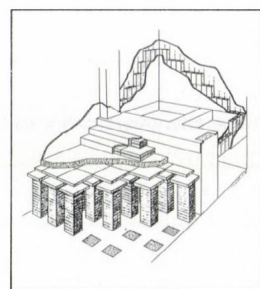
B. Protokelta időszak. Ebből a korból (IIA D2–3). Két házat tártunk fel, melyek leletanyagában kelta fibulán kívül elsősorban a Hallstatt időszak végére jellemző leletanyag volt.

C. Római kor. A dombtető legjelentősebb lelőhelye az erődhez tartozó, a IV. század 2. feléhez, az V. század első harmadához tartozó temető. A sírmezőnek eddig 220 sírját tártuk fel. A sírok egy részét földbe ásták, a többi téglából, kőből építették. A temetőben lévő női és gyermeksírok nagy száma arra utal, hogy a római lelőhelyegyüttes polgári településsel is kiegészülhetett.

A temető rendjéhez igazodó, a szövetséges barbárok eltérő leletanyagú sírjai a temető szélén voltak.

Az elmúlt 10 év ásatásai bárkit meggyőzhetnek arról, hogy a Dunakanyarban, de máshol sem lehet építési területet alapos régészeti kutatómunka nélkül átengedni a gépeknek. Akkor sem, ha az adott korszakból más vidéken gazdagabb lelőhelyek vannak, hiszen az átfogó történeti kép kialakításának szempontjából minden lelőhely értékes. A felszínre hozott két kiemelkedő történeti és régészeti értékű római kori építmény – konzerválás és rekonstrukció után – maradandó és méltó emlékműve lehet egy letűnt korszak elhibázott koncepcióját helyes irányba mozdító, jobbító szemléletnek.

Hamarosan a nagyközönség elé kerül a 10 éves, hosszúra nyúlt ásatási idény minden eredménye: a Salamon-toronyban láthatóvá válik az elsüllyedt múlt újabb piciny darabkája, meggyőződhetünk Visegrád történelmének évezredek átívelő folyamatosságáról.

Az erőd hypocaustumos fürdője – Bath with hypocaust in the fortress

Rajzok - Drawings: Hornyák László
Fotók - Photos: Korda Kálmán, Gróf Péter

Visszatekintés

Egy muzeológus pálya kezdete

Patay Pál

Szüleimmel rokoni látogatáson voltam 1929 augusztusában a Tokaj közelében fekvő Báj (mai nevén Taktabáj) községben. Tizenöt éves voltam; a gimnázium ötödik osztályát jártam ki. Este tudomásomra jutott, hogy az Erdőalja dűlőben régi edényeket ástak ki a földből. Másnap reggel az édesanyám bricskájával felszerelve kimentem a helyszínre és figyeltem: nem bukkan-e elő valami a földből? Vagy hat helyen ismét rátaláltak összetrörtött nagyobb és ép kisebb edényekre (ma már tudom, hogy késő bronzkori urnasírok voltak), amiket azután igyekeztem az ásott árok falából kikaparni. Néhány épebb darabot hazavittem magammal.

Hamarosan elkezdődött az iskola. Budapesten a Lónyay utcai Református Gimnáziumba jártam. Egy vasárnap délelőtt a magammal hozott leleteket (egy tál és egy bronz borotva kivételével, amit megtartottam) bevittem a Nemzeti Múzeumba. Fettich Nándor volt az ügyeletes. Átvette azokat, de közölte, hogy őskori leletről van szó, az nem az ő szakmája, így közelebbit nem tud róluk mondani. Az adatokat, lelőhelyet, nevemet, címemet feljegyezte.

Nemsokára levelet hozott a posta. Feladója a Magyar Nemzeti Múzeum volt. Izgatottan bontottam fel: Márton Lajos, a Régészeti Osztály igazgató-őre (ez volt a címe mint osztályvezetőnek) arra kért, menjek be egy hétköznapon hozzá, mert közelebbi részleteket szeretne megtudni a leletekről. Boldogan lobogtattam a levelet az osztályfőnököm előtt, engedjen el egy óráról, hogy eleget tegyek Márton Lajos kérésének. (A múzeumban ekkor 9-től 2-ig volt hivatali idő.)

Márton alaposan kifaggatott a lelőköri körülmények felől: kinek a földjén fekszik a lelőhely, lehetséges lenne-e ott ásatást végezni? Őt ugyanis ez az anyag igen érdekli. Igyekeztem lelkiismeretesen megfelelni a kérdéseire. Amikor azonban befejezte azokat, elkezdtem én kérdéseket feltenni. Mik is a leletek, mikorak azok, stb. Márton válaszolt is, de a negyedik vagy ötödik kérdésemre hátranyúlt az íróasztala mögötti könyvespolcra, levett onnan egy könyvet (Hillebrand Jenő – Bella Lajos: Az őskor embere és kultúrája), kezembe nyomta azzal, hogy abból sokkal többet tudhatok meg, mintha most ő magyarázna nekem. Ha érdekel, állítsak ki róla egy térítvényt a titkárnőjénél (Mágócsi-Dietz Kornélia a Régészeti Osztály legendás hírű adminisztrátora volt már akkor

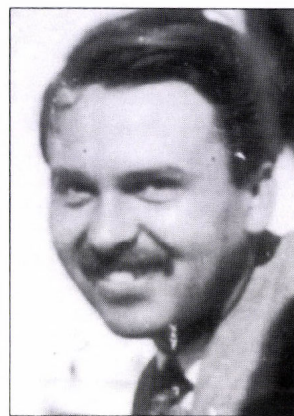
is ebben a beosztásban), olvassam el és ha végeztem, hozzam vissza.

Úgy is tettem. Azzal a szándékkal vittem vissza, hogy újabb könyvet kérek. Márton Lajos történetesen nem volt bent, Hillebrand Jenő fogadott. Ő is készséggel ellátott könyvvel. Ettől kezdve vagy kéthavonként bejártam a Nemzeti Múzeumba. A gimnázium közel volt, tanítás után könnyen megtehettem. Hamarosan megismert a Régészeti Osztály minden tagja. (Tompá Ferenc, Fettich Nándor, Paulovics István és Erdélyi Gizella volt még akkor ott.) Gimnazista létemre mindig szívesen fogadtak, kérdéseimre szívesen adtak választ, sőt tájékoztattak az újabb ásatásokról, újabb leletekről.

Eredetileg nem volt szándékomban, hogy a régészet legyen a hivatásom. Érettségi után a debreceni Gazdasági Akadémiára iratkoztam be. Azonban, ha Budapesten átutazóban voltam, mindig bementem a Nemzeti Múzeumba. Egy idő múlva Tompa Ferenc, az őskori gyűjtemény kezelője, egyben egyetemi magántanár volt, látva régészet iránti érdeklődésemet, kérdőre vont, miért nem iratkozok be a budapesti – akkori nevén Pázmány Péter – Tudományegyetem Bölcsészeti Karára? Válaszomra, hogy én nem akarom félbehagyni a Gazdasági Akadémiát, megnyugtatóan, hogy ezt ne is tegyem, végezzem csak el azt is, de párhuzamosan iratkozzak be bölcsésznek. Ő majd a professzoroknál közbenjár, hogy nézzék el, ha nem látnak gyakran az előadásokon. Hajlottam a szavára. 1933 őszével megkezdődött a két éven át tartó ingázásom Budapest és Debrecen között, amelynek végén megszereztem az „okleveles mezőgazda” (agrármérnök) diplomát, de egyben lehallgattam négy félévet is az egyetemen.

A bölcsészkaron akkoriban kétféle hallgató volt. Aki tanári pályára készült, a Tanárképző Intézetbe is beiratkozott, két tanári szakot választott. Számukra voltak kötelezően előírt előadások, de azon kívül felvehettek bármilyen, a tanrendben meghirdetett más előadást is. Négy félév lehallgatása után alap-, nyolc félév után szakvizsgát tettek. A tanári diplomát egy újabb, a gyakorló gimnáziumban töltött év végzetével a pedagógiai vizsga letelelével szerezték meg.

A másik fajta a „szabad bölcsész” volt. Ő szabadon választotta meg a hallgatni szándékozott előadásokat, de azoknak hetente minimálisan 20 órát kellett kitenniük.

The Beginning of a Museologist Career

At the age of fifteen, in August 1929, I collected some of the more complete vessels of the late Bronze Age urn graves found in the course of the excavations, and I took them to the National Museum. As I was seriously interested in the finds, I became a frequent visitor of the Archaeological Department.

Originally it was not my intention to have archaeology as my vocation. However, Ferenc Tompa, a palaeoarchaeologist, convinced me to train myself as a professional. I acquired a doctorate at the Faculty of Letters of the Budapest university, as a „free arts student”, finishing eight semesters, writing a dissertation, and passing a university examination consisting of one major and two minor subjects.

I finished my dissertation in the beginning of summer 1938. It was published in the series „Dissertationes Pannonicae” in the autumn of the same year. I took my university examination at the end of February 1939. Starting with 1 September 1939, I was appointed an assistant without salary at the Palaeoarchaeological Chair.

At the time of the siege of Budapest, as a soldier, I became a prisoner of war. From

A tatabányai (bánhidai) Szelim barlang keleti bejárata, amelynek ásátásán 1934 nyarán a szerző, mint egyetemista négy hétig segédkezett. Balra Gaál István (Természettudományi Múzeum), az ásátás vezetője.

The eastern entrance of the Szelim cave in Tatabánya (Bánhida). The author worked there for four weeks on the excavation, as a student summer 1934.

Left: The head of the excavation, István Gaál (Natural Science Museum)

there. I returned on 22 June 1947. I was offered a job as an archaeologist at the Balassagyarmat Museum only in December 1949. However, the appointment was not so easy here either; I was first exposed to serious political examinations. Though it was doubtful how successful I was in this, the director of the museum still managed to arrange for me to be appointed. I met the head of my „screening”, a girl around 25 years of age, one year later, in Dunapentele, at the excavations there. But she was already only a nurse at a first-aid station. Sic transit gloria mundi.

Nyolc félév lehallgatása után megszerezte az abszolutóriumot, miközben kötelezően nem kellett vizsgát tennie. A tanárok jóindulatának elnyerése érdekében viszont igencsak tanácsos volt a főbb tárgyakból kollokválni. Közben – általában harmadéves korában – az általa választott főtárgy tanáratól disszertációs témát kérhetett. Az abszolutórium megszerzése után, ha a disszertációval elkészült, jelentkezhetett szigorlatra, amihez azonban a kinyomtatott disszertáció száz példányát is át kellett az egyetemnek adnia.

A szigorlat egy fő- és két melléktárgyból állt, amelyeknek némi szakmai kapcsolatban kellett egymással lenniük, de filozófiát bármely főtárgyhoz lehetett melléktárgyként választani. A főtárgyakat legalább hat, a melléktárgyakat négy-négy féléven keresztül kellett hallgatni. A szigorlat a dékán elnöklete alatt nyilvánosan zajlott le, a főtárgyakból legalább egy, a melléktárgyakból fél-fél óra hosszat kellett feleltetni. Vizsgáztatni csakis nyilvános (rendes vagy rendkívüli) tanárnak volt joga.

Magam szabad bölcsész voltam. Elgondolásom szerint a főtárgyam régészet lett volna, a melléktárgyaim ókori történet és művészettörténet. Eredetileg – Hillebrand Jenő hatására – őskórral óhajtottam behatóbban foglalkozni, ezért igen különböző előadásokat vettem fel. Hallgattam például geológiát, paleontológiát, pleisztocén földrajzot, antropológiát.

A hallgatói időm alatt még csak egy régészeti tanszék működött a pesti egyetemen „A magyar föld régészete” címen, amelynek professzora Alföldi András volt. Ő azonban tulajdonképpen csak a római korról foglalkozott, néha a korai népvándorláskorra is kiterjeszkedve. Mellette mint magántanár Hillebrand Jenő őskori, Tompa Ferenc őskori, Fettich Nándor népvándorláskori és Zichy István honfoglaláskori régészeti és magyar őstörténeti témákból tartott előadást.

Harmadéves koromban elérkezettnek láttam az időt, hogy megkezdjem a disszertáció előkészítését. Minthogy őskorral óhajtottam foglalkozni, Alföldi professzor Tompához utasított, ő jelöljön ki nekem témát.

Alföldi András igen komoly követelményeket támasztott a disszertáció elé. Egy-egy téma kidolgozása így alapos felkészülést kívánt meg. Az odavágó irodalmon túlmenően a feldolgozandó tárgyi anyag megismeréséhez és

kiértékeléséhez a legtöbbünknek tanulmányutakra volt szüksége. Mindez sok időt igényelt. Nem is emlékszem, hogy lett volna valaki is a diáktársaim közül, aki a nyolcadik félév végére készen lett volna a disszertációval. Kerényi András például vagy öt évet töltött el a dáciai római kori személynévanyag feldolgozásával. Viszont született is az Alföldi-tanítványok tollából számos, olyan nemzetközi viszonylatban is elismert monográfia, amely a további kutatások számára szinte napjainkig alapvető munkának szolgált. Egyébként hasonló elvárással volt tanítványaival szemben Tompa is, akit 1938 szeptember 1-vel kineveztek az ekkor újonnan felállított Órégészeti Tanszék nyilvános rendkívüli tanárává. Példának felhozhatom Kutzian Ida „A Körös kultúra” c. disszertációját, amellyel új megvilágításba helyezte a hazai újkor helyzetét.

A sokszor terjedelmes disszertációknak nyomtatásban való megjelentetése komoly anyagi problémát jelentett. Hogy a jelentős tudományos eredményeket felsorakoztató munkákat a szakmai – hazai és külföldi – nyilvánosság megismerhesse, Alföldi professzor a tanítványai segítségére volt. Létrehozta a „Dissertationes Pannonicae” kiadványsorozatot, kifejezetten abból a célból, hogy a tanszéken elkészült disszertációk napvilágot láthassanak. Megteremtette ennek anyagi feltételeit, megszerezve több mecénás támogatását. Megszervezte a megjelent munkák forgalmazását is, az értékesítésből további bázist teremtve újabb kötetek költségeihez. Nemcsak a saját intézetében készült disszertációkat jelentette meg a sorozatban, hanem teret biztosított Tompa Ferenc tanítványai, vagyis az ősrégészek munkái számára is. Így jelent meg itt – miután Fettich Nándor az „Archaeologia Hungarica” sorozatban, melynek szerkesztője volt, nem vállalta – az én disszertációm is.

Alföldi professzort, miután 1947-ben külföldre távozott, igen sokan megvádolták, többek közt azzal is, hogy tanítványait kizsákmányolta. A saját hasznára íratta velük a disszertációkat, amelyek eredményeit munkáiban értékesítette. Ezek a munkák a tanítványai neve alatt jelentek meg, aminek révén ők egyszerűen ismertté váltak, méghozzá nemzetközi viszonylatban is. A disszertációk megjelentetésével tehát nem csak egy fiatal nemzedéknek, hanem egyben a magyar kutatásnak is szerzett érdemet és hírnevet.

Jelentkeztem tehát Tompánál disszertáció téma végett. Ő lebeszélte arról, hogy az őskori legyen, minthogy Hillebrand Jenő akkortájt megjelent monográfiája után úgysem tudnék érdemleges újat mondani. Így „A bronzkori aunjettitzi kultúra Magyarországon” témát jelölte ki. Nem lévén az egyetemen akkor még ősrégészeti tanszék, a feldolgozáshoz szükséges irodalom csakis a Múzeum Régészeti Osztályán állt rendelkezésemre. Tompa, aki még kezelője volt a Múzeumban az őskori gyűjteménynek, megengedte, hogy az osztályon dolgozhassak, sőt a szobájában egy kis asztalt is biztosított számomra. Itt láttam neki a munkának 1936-37 telén.

Tompa szükségét látta, hogy az aunjettitzi kultúra leletanyagának közelebbi megismerése végett tanulmányútra menjek Csehországba, amely e kultúra igazi hazája. Ellátott egy, Jaroslav Böhmnek, a Csehszlovák Akadémia Régészeti Intézete igazgatójának címzett ajánlólevellel, amivel 1937 tavaszán útra is keltem. Böhm barát-

ságosan fogadott; harmadéves egyetemista létemre egy teljes félórán át elbeszélgetett velem szakmai kérdésekről. Arról is gondoskodott, hogy az általam meglátogatni kívánt múzeumok raktárai nyitva legyenek előttem. Brűnben például kezembe nyomták a raktári szekrények kulcsait és csak hébe-hóba néztek be, nincs-e valamire szükségem.

Amikor két hét múlva hazaérkeztem, közöltem Tompával, hogy ezt a témát nem tudom kidolgozni, mert az aunjetitzi kultúra nem terjedt át Magyarországra. Ezért, arra való hivatkozással, hogy már eléggé beledolgoztam magam a bronzkorba, kibővítette a témát és így lett a disszertációm címe:

„Korai bronzkori kultúrák Magyarországon”

Közben a Nemzeti Múzeumban a nyár elején Magyarországra látogató III. Viktor Emánuel olasz király tiszteletére új állandó régészeti kiállításra készültek. Engedélyt kértem Zichy főigazgatótól, hogy a kiállítás rendezésében én is részt vehessek. Tudtam ugyanis, hogy ennek során annyi anyagot ismerhetek meg, amennyihez máskülönben nemigen férhetnék hozzá. Úgy is lett: miközben válogatták a raktárakban az anyagot, miközben cipekedtem, vagy éppen szereltem a tárlókban, szinte az egész magyar őskor átment a kezemen.

Végre, egy ugyancsak kéthetes ausztriai tanulmányút és valamennyi jelentős hazai múzeum meglátogatása után, 1938 nyár elejére készen lettem a disszertációmmal. Amikor kiadása végett jelentkeztem Alföldinél, egyetlen kérdése volt csak: látta-e Tompa és elfogadja-e ezt a disszertációt? Mire decemberben, mint a felvidéki bevonulás végett behívott tartalékos őrmestert leszereltek, a „Korai bronzkori kultúrák Magyarországon” három – mégpedig magyar, német és bilingvis kiadásban már rég elhagyta a nyomdát.

Szigorlatomra 1939 február végén került sor. Minthogy időközben felállították az ősrégészeti tanszéket, már két régészeti szakból lehetett vizsgázni. Főtárgyam természetesen az ősrégészet lett, míg az eredetileg tervezett egyik melléktárgyamat, az ókori történelmet felcseréltem Alföldi professzor „A magyar föld régészete” című, a valóságban a római provinciális és népvándorláskori régészetet felölelő tárgyára. A művészettörténetet, minthogy az nem tudott lekötni, már harmadéves koromban az antropológiával váltottam fel.

A szigorlat letétele után Tompa közölte velem, hogy tanársegédként szeretne a tanszékén alkalmazni. Fizetési státusa az intézménynek nincs, ezért csak „fizetéstelen tanársegéd” lehetek. Zichy István, a Nemzeti Múzeum főigazgatója is hívott a Múzeumba, mégis – mint-hogy szüleim anyagi helyzete miatt a fizetés nem volt számomra létkérdés – az Egyetemet választottam. 1939 szeptember 1-vel ki is lettem nevezve. Feladatom adminisztratív teendők ellátása mellett az első- és másodéves hallgatók prosezmináriumának vezetése volt. Ha fizetést nem is kaptam, a félárú vasúti igazolvány járt nekem.

1941 február 25-én váratlanul meghalt az édesatyám. Ezzel az otthoni feladatok egyszeriben a nyakamba szakadtak. Úgy véltem, hogy ezek mellett nem tudom a tanársegédi teendőket ellátni. Jeleztem Tompának az állásról való lemondásomat. Nem fogadta el, ellenben egy félévre szabadságot, azzal, hogy az új tanév kezdete előtt visszatérünk erre a kérdésre.

Időközben tapasztaltam, hogy saját ügyeim intézése végett igen gyakran kell Budapesten tartózkodnom. Így abban állapotam meg Tompával, hogy minden hét első felében a tanszéken leszek, második fele pedig szabadon a rendelkezésemre áll.

1944 nyarán, immár mint tartalékos hadnagyot kétszer is behívtak katonai szolgálatra, de rövidebb-hosszabb idő után hazaengedtek. Október 6-án azonban végleg be kellett vonulnom. Frontszolgálat (Budapesten, ahol utoljára találkoztam Tompa professzorral), majd hadifogság lett a folytatása, ahonnan 1947 június 22-én bocsátottak el. Ekkor tudtam meg, hogy Tompa 1945 február 9-én a budapesti ostrom áldozata lett (az egyetlen az Egyetem tanárai közül). Jelentkeztem az utódjánál, Bannner Jánosnál. Közölte velem, hogy miután a Minisztérium „állásában meghagyandó”-ként igazolt, változatlanul folytathatom a (fizetéstelen) tanársegédeskedésemet. Tudja azonban, hogy megváltozott anyagi helyzetem miatt a családom megélhetése felől is gondoskodnom kell. Ezzel törődjek elsősorban, ezért a tanszékre csak akkor járjak be, ha az időm engedi.

Arról is értesültem, hogy míg hadifogságban voltam, Alföldi professzor, aki 1945 után komoly befolyásra tett szert, a Közgűjtemények Országos Főfelügyelője is lett, a soronkívüli hazaszállításom érdekében eljár a Minisztériumban. (Nem rajta múltott, hogy ez nem történt meg.) Ezért siettem őt is felkeresni és megköszönni a jóindulatát. Azzal fogadott, hogy feltétlenül számít rám a Főfelügyelőségen (KOF), biztosít számomra a Minisztériumnál egy állást. Alföldi azonban egy hónap múlva külföldre távozott és nem is jött többet haza. Ezzel a kinevezésem is elmaradt.

A kollégáim jóvoltából kaptam azért szakmai feladatokat. Részt vehettem ásatásokon, segítettem Nemeskéri Jánosnak a vidéki múzeumok antropológiai anyagának felmérésében, új régészeti kiállítást rendeztem a Déri Múzeumban.

1949 karácsonya előtt fentjártam a KOF-ban. Főnöke a „Közgűjtemények Országos Főfelügyelőjének állandó helyettese” címmel Radnóti Aladár volt. (Alföldi távozásával a főfelügyelői tisztelet nem töltötték be.) Radnótihoz akartam bemenni álláskereső végett. Manga János, a

Tompa Ferenc magyaráz a fűzesabonyi ásatáson 1937 októberében. Jobbról balra: Bolko von Richthofen professzor (Breslau), Tompa Ferenc, Benkő Andrea, Kutián Ida, Lupkovics Anikó, egyetemi hallgatók, utóbbi mögött Radnóti Aladár egyetemi tanársegéd.

Mr. Ferenc Tompa is explaining at the excavation in Fűzesabony in October 1937. From the right: professor Bolko von Richthofen (Breslau), Ferenc Tompa, Andrea Benkő, Ida Kutián, Anikó Lupkovics as students and the professor's assistant, Aladár Radnóti.

Alföldi András és Tompa Ferenc tanszékének közös tanulmányútján az athéni Akropoliszon, 1939 április 12. Balról: Kutzián Ida, a szerző és Sűmeghy Vera, végzett Alföldi tanítvány.

Study tour on the Acropolis in Athens, April 12, 1939.

From the left: Ida Kutzián, the author and Vera Sűmeghy, qualified student of Mr. Alföldi.

balassagyarmati Nógrád megyei Múzeum vezetője lépett ki a szobájából. Mangát még az Egyetemről ismertem. A felvidék visszacsatolásával 1939-ben került Budapestre és iratkozott be, Tompának is hallgatója volt. Egyből azzal fordult hozzám, nem mennék-e el Balassagyarmatra régész-muzeológusnak? Radnóti ugyancsak feltette nekem ezt a kérdést. Természetesen igent mondtam mindkettőjüknek. Türelmetlenül vártam a fejleményeket. Rövid idő múlva megszűnt a KOF, helyét a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja (MMOK) vette át, Ortutay Gyula vezetésével. Radnótiból csak a Tudományos Osztály egyik előadója lett, de az ügyem, ha lassan haladt is, mégsem aludt el. Február eleje tájt behívtak „káderezésre”. Molnár János, a MMOK Személyzeti Osztályának vezetője (korábban a Néprajzi Múzeum fényképésze) és egy Radvánszki Rózsa nevű 25 év körüli lány várt engem. Pattogtak a kérdések felém Rózsika részéről, mialatt gondosan tanulmányozta az ön-életrajzomat. (Akkoriban unos-untalan, mindenhez kellett ön-életrajzot készíteni.) Olvasva, hogy a Szovjetunióban voltam hadifogságban, megkérdezte, megtanultam-e oroszul? Nemleges válaszomra gúnyosan ellúzta a szája szélét és ugyancsak gúnyos hangon odavetette: „De ugye angolul tud?” Sajnos nem tudtam töredelmes bűnvallomást tenni, hogy elsajátítottam volna az imperialisták nyelvét, mert bár gimnazista koromban magánúton tanultam angolul, nem vittem sokra; legfeljebb enni, inni, aludni tudok angolul.

Szabványszerű kérdések közepette egyszerre csak egy keresztkérdéssel csattant fel Rózsika: „Mióta nem tagja a Kisgazda Pártnak?” Elképzelhetetlennek tartotta, hogy a magamfajta ember ne legyen „reakciós”. Igen csodálkozott, amikor közöltem, hogy sem a háború előtt, sem utána (de azóta sem) sohasem voltam politikai párt tagja.

Az élet mégis szolgált számomra elégtétellel. Manga csak kijárta, hogy kineveztek Balassagyarmatra. Amikor pedig 1951 nyarán ásatásra Dunapentelére rendelték, ott találtam Radvánszki Rózsit is. De aki egy évvel korábban szinte élet-halál ura volt a muzeológusok fölött, akkor már csak kötöző nővér volt egy vadnyugati környezetben lévő elsősegély bódében.

Sic transit gloria mundi!

Az 1944/45-ös szomorú történelmi és háborús események során veszélybe került, elhurcolt, felprédált műkincsállományunkról – főleg a Szovjetunióba hurcolt értékek kapcsán – mostanában elég sok szó esik.

Jóval kevesebbet hallottunk arról: mi történt az idehaza maradt, ám ugyancsak pusztulásnak kitétt műkincsek mentése, számbavétele tekintetében? Hogyan működött az 1945 június 8.-i, 2490. számú miniszterelnöki rendelettel életrehívott „Elhagyott Javak Kormánybiztossága”, élén Andaházi Kasnya Bélával, vezető munkatársai között a nemrég elhunyt Fügedi Erikkel.

Ismerjük Voit Pál terjedelmes jelentésének szövegét Nyugat-dunántúli szemleútjáról (Mrávik László jóvoltából a keszthelyi Helikon Kastélymúzeumban 1994-ben rendezett kiállítás katalógusában közölte. Alább egy másfajta dokumentum betűhív publikációját közöljük (ezt viszont dr. Darkó Jenőnek köszönhetően), amely nem más, mint a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja Nyilvántartási Osztályának egyik csoportjaként tevékenykedett Felderítő Csoport 1950. évi jelentése.

Köztudott, hogy az Elhagyott Javak Kormánybiztossága 1946 március 6-án megszűnt. Munkájukat tovább folytatták a Vallás- és Közoktatási Minisztérium keretében. A 4450(1945)VII. 15. sz. miniszterelnöki rendelet egyes nemzeti érdekű magángyűjtemények védelméről, szükség esetén őrzéséről úgy rendelkezett, hogy azokkal a VKM foglalkozik. E csoportnak az 1950 elején felállt MMOK keretébe történt integrálásáról néhány odavetett megjegyzés olvasható a MMOK „első összmúzeumi konferenciája” (1950 április 20-21-22.), illetve a „harmadik múzeumvezetői értekezlet” (1951 január 25-27.) sokszorosításban fennmaradt jegyzőkönyveiben.

Szabó Nándor osztályvezető a Csoport 1949-es munkájával kapcsolatban említi: „Felderítő csoportunk a vitás esetek felderítésében mindenkor jó eredménnyel munkálkodott. Olyan esetekben is, amikor az intézkedések esetleg túllépjék a múzeumigazgatók hatáskörét. Eddig 34 vidéki és 44 pesti, egészen komoly jellegű felderítést végzett a csoport. A megmentett anyag anyagi értéke kb. 700.000 forint.”

Ortutay Gyula elnök 1951 elején csak ennyiben értékel: „A Felderítő Csoport a maga területén viszi a munkáját s csak reméljük, hogy az előző évhez hasonlóan szép eredményekkel dolgozik.”

Bizonyára lesznek még, akik információval szolgálhatnak a háború utáni műtárgymentés némileg sajátos, de az adott körülmények között egyedül lehetséges módjáról. Szívesen adunk teret személyes visszaemlékezéseknek, mégis inkább azoknak az írásoknak, amelyek levéltári/irattári forrásokra is támaszkodnak. Az Országos Levéltár fondjaibanbőséges múzeumtörténeti forrásanyag lelhető a századfordulótól a közelmúltig.

A SZERKESZTŐ

EDITOR'S RIDER

In the professional world mention is made about the treasures dragged to the former Sovietunion. We know less what happened to the treasures left in our country without owner. We call your attention to the research and study of such documents by publishing a report from 1950, discovered in the archives.

A szerző disszertációjának címlapja
Front page of the author's diploma work

Összefoglaló jelentés a Felderítő Csoport 1950 évi működéséről

„Az 1950–51 év határmezsgyéjén vessünk egy pillantást elmúlt évi működésünkre, szocialista önkritikával ne csak annak eredményeit, hanem esetleges hibáit is tárjuk fel, bocsájtjuk vezetőségünk bírálata alá, hogy abból okulva jövő évi munkánkat mennél tökéle-
sebben végezhessük, mennél jobb munkával járulhassunk hozzá Ötéves Tervünk megvalósításához. Felemelő érzés számunkra, hogy kormányzatunk kultúrprogramjának szerény részesei vagyunk azáltal, hogy működésünk révén valósulhatnak meg azok a tárgyi feltételek, melyeken keresztül azok a széles nép rétegek is részesei lehetnek a kultúrának, melyek eddig ettől el voltak zárva.

Megállapíthatjuk, hogy Csoportunk eddig is sok irányú és sokrétű munkáját a közben megjelent és munkakörünkbe eső nagyszámú rendelet nagy mértékben fokozta és azok szakszerű alkalmazása részünkről fokozott felkészültséget igényel.

A reánk háruló munka mennyiségét fokozza azon körülmény is, hogy az év első felében dr. Fügedi Erik a csoport éléről más beosztásba távozott, mely körülmény folytán az általa el látott vezetői és adminisztrációs munkakör ellátása is az így csökkent létszámú csoportra hárult.

Nem látszik fölöslegesnek, ha e helyen röviden áttekintést nyújtunk azokról a feladatkörökről, melyek Csoportunk működésének lényegét, alapját képezi.

Ezek: 1./ az 1949. évi 13. sz. törvényerejű rendelet alapján bejelentési kötelezettség alá eső, de be nem jelentett műtárgyak felkutatása és ezekre vonatkozóan a védetté nyilvánítási eljárás bevezetése.

2./ A már védetté nyilvánított műtárgyak meglétének és állapotának időszakonkénti ellenőrzése.

3./ Az 1949. évi 13. sz. tvr. 10§.(3.) bekezdése alapján műtárgyak beszállítása.

4./ Közületek birtokában lévő használaton kívül álló műtárgy felkutatása és beszállítása.

5./ A műkereskedelemben felbukkanó védetség alá eső műtárgy ügyének felderítése.

6./ Magántulajdonból széthurcolt műtárgyak felkutatása, biztosítása és beszállítása a 4450./1945. M. E. sz. rendelet alapján.

7./ Jogtalanul birtokolt régészeti leletek felkutatása, biztosítása, lelőterületek zárolása.

8./ Államosítás során felszabadult muzeális ingóságok felkutatása és biztosítása.

9./ Nyomozás során biztosított, átvételre kerülő műjellelű ingóságok beszállítása.

10./ A beszállított és raktáron tárolt anyag leltározása, fényképezése, felosztása, kezelése és szétküldése.

11./ Elkobzás alá eső műjellelű ingóságok felkutatása, kiválasztása, igénylése és beszállítása.

12./ Javaslattétel épületek műemlékvédelme ügyében, stb.

A Felderítő Csoport tagjai 1950. év során 118 esetben folytattak le nyomozást, melyek közül 41 helyi, 77 pedig vidéki nyomozás volt. A lefolytatott nyomozások túlnyomólag eredményesen végződtek. A helyi hatóságok, különösen megalakulásuk óta a Tanácsok ezen munkánkat minden esetben készségesen, hathatósan és megértőleg támogatták. Eljárásaink során minden esetben különös gondot fordítottunk a lakosság közhangulatára, a Párt helyi titkárnak véleményét minden esetben kikértük és eljárást ennek figyelembevételével folytattuk. A hatóságokkal való érintkezésünk minden esetben zavarmentes és harmónikus volt, sikerült az országos hatóságokkal oly közvetlen kapcsolatot kiépítenünk, melyek egyrészt munkánk technikai elvégzését könnyítik meg, másrészt Központunk tekintélyét növelik.

Lefolytatott vidéki nyomozásaink: Szentes, Szécsény, Balatonfüred, Majs, Mosonmagyaróvár, Noszvaj, Eger, Edelény, Krityán, Németboly, Pécs, Füzesabony, Kádkápolna, Esztergom, Kecskemét, Monok, Horpács, Csongrád, Tata, Devescer, Egercsehi, Siklósd, Mohács, Rajka, Máriagyűd, Zirc, Parád, Pannónhalma, Esztergom, Kőszeg, Sopron, Felsőörs, Ötvöspuszta, Szécsény, Zalaegerszeg, Zalaszentgrót, Zalabér, Zalavár, Zalaapáti, Türje, Celdömölk, Sümeg, Veszprém, Magyaróvár, Győr, Tihany, Ercsi, Adony, Csorna, Zala, Nyírlak, Szombathely, Kiskörös, Gyöngyös, Tereske, Bükkösd, Szentegát, Akasztó, Döbrögecpuszta, Zalavár, Bakonybél, Ragály, Bánfalva, Mór, Szentes, Isaszeg, Cekeháza, Abaújszántó, Abaújkér, Vép, Vát, Hosszuperesztég, Szentes, Pácin, Telkibánya, Golop, Karcsa.

Budapesten végzett nyomozásaink: Odeschalchi képek ügye, Kármán Arnold elveszett képei, Erdész Henrik képei, Géber Antal műtárgyai, Dirsztay Sándor ügye, Károlyi Mihály ingóságainak ügye, Ébner-Kertész kép ügy, Toroczky Wigand néprajzi gyűjtemény ügye, Achmed Mirza műtárgyai, Falus Elek műtárgyai, Csánky Dénes műtárgyai, Wiener Tibor néprajzi gyűjteménye, Gács András műtárgyai, Lenger Mór könyvei, Szt. Imre koll. ké-

pei, Dörögdi ásványgyűjtemény, Ring László műtárgyai, Szakál Béla valamint Havalda Gyula elleni nyomozások, Kandó Kálmán koll. műtárgyai, Ig. min. képei, 11 budai rendház átvizsgálása, Porteleky-féle várostörténeti gyűjtemény ügye, Vacuum Cleaner műtárgyai, Vay kastély műtárgyai, Vértes István képei, Dietl-féle vadásztrófea, Cseszkó-féle bútorok, Géber Antalné műtárgyai.

A védetté nyilvánítást az alábbi 19 esetben indítottuk meg: Géber Antalné, ifj. Mikszáth Kálmán, Horpács; Panos Alajosné, Rajka; Modrovics Elek Rajka; Lazetzky Mihály, Peltzmanné, Győri Karmelita Könyvtár; Holl Imréné Sopron; Pokorny Sopron; Láng Sopron; Stornó Sopron; Heidenreich-Örökösök Kőszeg; Hanely-örökösök Kőszeg; özv. Huszár Lászlóné Tereske; Vértess István, Batthyány Gyula Polgárdi; Riemer László Isaszeg; Pécsi Püspöki Palota 20 db. Nagy Konstantin aranya, Gör. Kel. templom Üröm; továbbá Keszthelyen 5 magángyűjtő be nem jelentett anyagára nézve vezettük be a védetté nyilvánítási eljárást.

A felkutatott és biztosított műtárgyak beszállítási helyére nézve figyelembe vettük az alábbi szempontokat:

1./ Szállítás a legközelebbi múzeumba, fuvardíj takarékoság

2./ Az egyes múzeumok igényeit

3./ Sürgősséget, kiállítások nyitó terminusait az 1950. év folyamán az alábbi beszállítások történtek:

1./ A Szerencsi Rákóczi Várból a sárospataki Múzeumba 3 db. faragott szék, 2 db. kovacsolt vasrács.

2./ A nagylóki Hunyady Ferenc-féle műtárgyanyag egyrészt a székszárdi Múzeumba, többi részét pedig az Iparművészeti Múzeumba szállítottuk. A beszállított képzőművészeti és iparművészeti anyag összértéke kb. 35.000.– Ft.

3./ Szedres, Medina és Hidja-pusztáról a Bezerédj és Apponyi-féle iparművészeti anyagot az Iparművészeti Múzeumba szállítottuk be összesen kb. 25.000 Ft. értékben.

4./ Nagymágocsról a szentesi Múzeumba szállítottunk be egy 125 darabból álló Nyphenburgi porcelánkészletet és néhány bútor darabot összesen kb. 14.000.– Ft. értékben.

5./ Emmer József szecessziós négy szobányi bútoranyagát az Iparművészeti Múzeumba szállítottuk.

6./ A P. K.-tól az elkobzás folytán ott lévő képzőművészeti anyagból örök letétként több festményt vettünk át, melyeket jelenleg raktá-

runkban tárolunk.

7./ Az egercsehi Beneczky kúria parkjában volt fosiliákat az egri Múzeum kapta.

8./ Földmunkák során Tabon felszínre került régészeti lelet anyagot (cserép, koponya) a Központ régészeti eladójának adtuk át.

9./ A budapesti rendőrség fegyverraktárának átvett fegyveranyagát részben a Történeti, részben a Hadi Múzeumnak adtuk át.

10./ A cekeházai (Báji Patay Sámuel) és az abaújkéri (Halmos Károly) kastélyok széthurcolt és felkutatott műtárgyanyagát a sárospataki Múzeumba szállítottuk tehergépkocsival.

11./ A BM. által feloszlott Szabad-Közműves Nagypáholy berendezési tárgyai a KÖZELBISZ által kinevezett gondnok átadta és azt az Iparművészeti Múzeumba szállítottuk.

12./ Vajáról tehergépkocsival a sárospataki Múzeumba szállítottuk az ottani várkastély bűtor és fegyveranyagának nagy részét.

13./ A máriagyüdi kolostor műtárgyanyagából négy darab iparművészeti tárgyat a pécsi Városi Múzeum vett át.

14./ a galgamácsai vasútvonal építésénél felszínre került régészeti leletanyagot (koponya, cserép) a Központ régészeti eladójának adtuk át.

15./ A magyaróvári Piarista rendház berendezéséből átvett 70 db. XVII-XVIII. sz.-i festményt (köztük 40 db Széle festmény) részint a helybeli múzeumnak adtuk át, csekély iparművészeti anyagát az Iparművészeti Múzeumba juttattuk.

16./ A Feszty körképet a Műszaki Egyetemről átszállítottuk a Szépművészeti múzeumba.

17./ A Dörögdi-féle ásványgyűjteményt a Természettudományi Múzeumba szállítottuk.

18./ A budapesti Jezsuita Rendház műtárgyanyagát (Bűtor, kegytárgy) raktárunkban tároljuk.

19./ A Magyar Vasútforgalmi Rt. örökletként átvett képanyagát jelenleg még raktárunkon tároljuk.

20./ A Parádon átvett fehér óz (Albínó) a Természettudományi Múzeumba került.

21./ A szécsényi Ferences Rendház átadott műtárgyainak egyrészét a balassagyarmati múzeum kapta, másrésze beszállításra vár.

22./ Az Igazságügyi Minisztériumtól átvett képanyagot jelenleg még raktárunkon tároljuk.

23./ A gödöllői Premontrei rendházból egy tehergépkocsira való bűtoranyagot az Iparművészeti Múzeumba szállítottunk.

24./ A Budapesti Felsőbírórság által átadott képeket jelenleg még raktárunkon őrizzük.

25./ A Döbrögec-pusztán felkutatott ásatásból származó arany lelet tárgyakat a Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályának, fém és cserép lelet tárgyait, pedig a Központi régészeti eladójának adtuk át.

26./ Az Erzsébet Kórház, (Bp Fő u. 41. Apáca rend) átadott iparművészeti anyagát

(bűtor, szobor) jelenleg raktárunkban tároljuk.

27./ A felsővadászi volt Vay-féle kastély felkutatott és biztosított, főleg Rákóczi korabeli bűtoranyagát a sárospataki múzeumba szállítottuk tehergépkocsin. Ezen anyag összértéke kb. 24.000.- forintra tehető.

28./ A szombathelyi Ferences Rendház 9 mázsánál több könyvtári és kegytárgyi anyagát a Széchenyi Könyvtárba szállítottuk.

29./ A móri rendőrkapitányságtól átvett Louis XVI. stílusú órát Budapestre szállítottuk és raktárunkban őrizzük.

30./ A budapesti Kollégiumi Központtól átvett 8 db. keleti vázát és 2 db. gobelint Keletázsiai Múzeumnak adtuk át.

31./ A füzerradványi volt Károlyi-féle kastély műtárgyberendezéséből két teherautónyi bűtor és festmény-anyagát a sárospataki múzeumba szállítottuk. Ezen anyag összértéke kb. 45.000.- forintot tesz ki.

32./ A boldogkőváraljai volt Zichy-Meskó-féle kastélyból átvett 4 db. nagy Louis XVI. stílusú könyvtári szekrényt a sárospataki múzeumba szállítottuk. 2000.-

33./ A hógyszí Lichtenstein-féle kastélyból széthurcolt és felkutatott műtárgyakat egy tehergépkocsival az Iparművészeti Múzeumba szállítottuk. Ezen anyag összértéke kb. 15.000.- forintra tehető.

34./ A Nyomorék Gyermek Otthonának gondnokától (Bp. Hermina út. 45.) átvett 1/2 teherautónyi bűtor, kép és könyvanyagot raktárunkban tároljuk. 1000

35./ A kőszegi rendházakból átvett festményeket, 30 kb.-nyi numizmatikai, régészeti, néprajzi és iparművészeti anyagot, valamint az 1794 évben alapított kőszegi Rajziskola korabeli teljes rajzanyagát örökletként a kőszegi múzeumba helyeztük el. 10.000.

36./ A soproni rendházakból felkutatott és biztosított kép és bűtoranyagot, köztük 1 db. Dorfmeister oltárkép vázlatot a helyi múzeumnak adtuk át. 2000

37./ Az MTHI-től átvett 1 db. hiányos epidiaszkópot, valamint egyéb vetítő alkatrészeket raktárunkban tároljuk.

38./ A csornai Prépostság védetté nyilvánított arany diadémját felkutatottuk és a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályának adtuk át. Ezen tárgy értéke szakértői becslés szerint 50.000.- Ft.

39./ Nyírlakról az ottani kastélyból 2 db. empire kályhát a sümegi Kisfaludi Emlékmúzeumnak juttattunk. 2000

40./ A szombathelyi Piarista rendházból átvett 15 kg. numizmatikai anyagot (köztük 30 db. aranyérem) a szombathelyi múzeumnak adtuk át. 500

41./ A székesfehérvári kerületi rendőrkapitányság által bünyjelként lefoglalt (özv. Széchenyi Pálné) kb 40 kg. ötvösjelű ezüst-

anyagot, ékszereket, és egy darab bélyegalbumot átvettük, azt részben az Iparművészeti Múzeumnak adtuk át, részben a posta Bélyegmúzeumának. Ezen anyag összértéke 42.000.- forintra tehető. 40.000 Ft.

42./ A pácini és karsai volt Senyei-féle kastélyok iparművészeti anyagát 1 teherautónyi terjedelemben a sárospataki múzeumba szállítottuk. Ezek összértéke 8.000.- forintra tehető.

43./ A volt Andrássy Gyula-féle palota (Bp. Fő-u. 11.) bűtor, kép, és szoboranyagát az Iparművészeti Múzeumba szállítottuk. Ezek összértéke 12.000.- forintra tehető.

44./ Dr. Hodinka László VKM. előadótól átvettünk és a Történeti Múzeumnak átadtunk 2 db. XIX. sz.-i Habsburg főhercegi ezüst válldíszot.

45./ Az Országos Rendőregylettől átvettünk 42 db. képzőművészeti tárgyat, melyeket raktárunkban tárolunk.

46./ A miskolci ÁVII-től átvett numizmatikai és plakettgyűjteményt a miskolci múzeumba szállítottuk be. Ezen gyűjtemények összértéke 12.000.- forintra tehető.

47./ A soproni Bencés rendházban felkutatott és átvett selyemre festett japán (Kakomono) képet raktárunkban tároljuk.

Úgy Budapesten mint az ország különböző helyein nagy mennyiségű műtárgy anyag vár beszállításra, melyeket a csoport nyomozói előbbeni eljárásaik során felkattak, lefoglaltak, ill. biztosítottak. 45 helyen kb. 20-25 teherautónyi műtárgy anyag áll beszállításra készen. Ezeknek beszállítását eddig részint a gépkocsi szállításra alkalmatlan sáros őszi időjárás, részint megfelelő raktár hiánya, valamint más sürgősebb természetű ügyek elintézése akadályozta.

Jelenlegi raktárunk (Bp. VIII. Baross u. 19. sz.) úgy központi fekvésénél, mint terjedelménél fogva műtárgyak elhelyezésére alkalmasnak mondható.

Beszállításra váró műtárgy anyagunk következő helyeken van:

1. Fertőszentmiklós, 5 drb. bűtor Kalmár Lajosnál
2. Budapest, Pasaréti út 28. sz. Cseszky Piroska 3 drb. bűtor
3. Bp. Szt. István krt. 13. sz. letéti kép anyag (Bihari, Hatvany, Éder, Földeák Gy.)
4. Jegenyépuszta (Bezerédj) 7 drb. bűtor óra
5. Nagymágocs (Károlyi Imre) kb. 10-12 db. bűtor.
6. Szécsény (Ferences rendház) kép és bűtoranyag.
7. Ötvöspuszta (özv. Széchenyi Pálné) bűtor és képzőművészeti anyag. Két tehergépkocsira való mennyiség
8. Zalaszentgrót (Tanácsnál) renaissance bűtorok, szobrok, kályhák. Egy tehergépkocsi anyag

9. Ercsi (községházán) irattári anyag és régi kataszteri térképek
10. Csorna (prépostsági anyag a Járási Tanácsnál) bútorok stb. Egy teher
11. Szombathely (Domonkos rendház) képek, bútorok (Maulbertsch, Dorffmeister)
12. Szombathely (Vakok Intézete) képek, Maulbertsch oltdárkép stb.
13. Szentgotthárd (rendház) 3 db. nagyméretű Dorffmeister kép.
14. Gödöllő (Prementrei rendház) 20 db. festmény és kb. két szoba bútor
15. Gyöngyös (Ferencsrendház) XVIII. sz.-beli festmények, 2 régi ajtó
16. Budapest, Bíró u. 19. (Vay László) 3 db. régi bútor
17. Szentegát (Biedermann Imre) bútorok, festmények, stb. Egy teher
18. Bükkösd (kastélyban) képek, kovácsolt régi vasrácsok. 1/2 teher
19. Hasznos (r. k. egyház) 6 db. gót és barokk faszobor.
20. Nágócs (Zichy Rubidó kastély) bútorok, képek, stb. Két tehergk.
21. Andócs (rendház) bútorok.
22. Mernye (rendház) bútorok, festmények. Egy tehergk.
23. Vasvár (rendház) bútorok, festmények, római kő, stb. Egy tehergk.
24. Vác (Piarista és Ferencsrendházak) bútorok, festmény. Egy tehergk.
25. Eger (Irgalmasok, Orsolyák, Szerviták, Ferencesek, Szt. Anna zárda) bútorok, festmények, kisebb iparművészeti tárgyak. Két tehergk.
26. Tihany (Bencérendház) bútorok. 1/2 tehergk.
27. Somogytarnóca (bírónál) kb. 30 drb. festmény.
28. Zalaapáti (prépostság) iparművészeti, képzőművészeti, régészeti anyag. Egy tehergk.
29. Tata (rendház) bútor, festmény, stb.
30. Pápa (2 rendház) bútor, festmény, stb. 1 tehergkocs.
31. Zirc (apátság) bútor, festmény, régészet, szobrok, stb. 2 tehergk.
32. Veszprém (Ferencs rendház) szamosújvári anyag, és bútorok. 1 teher
33. Simontornya (bútorok, képek, stb.) a Ferencs rendházból
34. Keszthely (Buvári Tanító) renaissance bútorok, festmények, stb.
35. Túrje (rendház) bútorok, képek, stb.
36. Ibofa (krammer) bútorok, festmények, stb.
37. Ragály (Ragályié) bútorok, képek, stb.
38. Körmend (Batthány) lefoglalt bútorok, képek, stb.
39. Miskolc (Ragályi) képek.
40. Sátoraljaújhely (Piaristarendház) bútorok, kályhák, 1 tgc.
41. Gyöngy (Sulkovszky, Inkey) bútorok, képek.
42. Kéthely (Matolcsitól) képek, ezüstök.
43. Pincehely (rendház) bútorok.
- A felkutatott tulajdonosok közül néhányan ajándékozás által gyarapították múzeumunk anyagát.
- Ezek a következők:
- Pallavichini Györgyné 4 db. XIX. szd.-i pisztoly teljes felszereléssel.
- Brüll Miksánétól 42 db.-ból álló jávai camelong hangszer gyűjtemény.
- Özv. Panos Alajosnétól perzsanyereg és lózserszám, - türkiz kövekkel, XVI. sz. 1830-ból való brüsszeli csipkediszes pruszlik.
- 2 db. XVI. szd.-i lengyel királyi okmány.
- Artex-től 6 db. szobor fából XVI. XVIII. szd. és 1 far. oltdárkép.
- Felkutatott és átvett letelekben a következő tételek szerepelnek:
- 1./ Baumgarten Nándornétól képzőművészeti anyag kb. 50.000 Ft. értékben beszállítva Szépművészeti Múzeumba.
- 2./ Alumínium Ipari N. V.-től (örökletét) 10 drb. festmény kb. 6000.- Ft értékben Szépművészeti Múzeumba szállítva.
- 3./ Rommer Flóris-féle régészeti gyűjtemény (Pannonhalmáról) elhelyezve a Győri Múzeumba. Értéke szakértői becslés szerint 700.000 Ft.
- 4./ Pallavichini Györgynétől bútorok és XV. sz. közepéről olasz táblakép
- 5./ Cziráky József (Dénesfa) Iparművészeti Múzeum, Szépművészeti Múzeumba szállított bútorok, Keletázsiai aranyozott fegyverek, festmények (2 db. Paál László, Guerdi) kb. 55.000 Ft. értékben.
- 6./ Montenuovo Nándortól 1 db. világrekord szarvasagancs.
- 7./ Weiss Alfonznétól festmények (Gien Pietró, Munkácsi, Tiepolo) kb. 25000 Ft.
- 8./ Korin Ferenc örökösöktől festmények (Munkácsi) kb. 5000 Ft. érték
- 9./ Hercz Henriknétől 1 db. Hollandi tabernakulum, Iparművészeti Múzeumnak átadva kb. 3000.- Ft értékben.
- 10./ A P. K.-tól örökletként átvettük és jelenleg még raktárunkban tároljuk a disszidentektől elkobzott képzőművészeti anyag egy részét (4 db. Barabás, Glatter, XVI. sz. olasz festm.) kb. 24.000 Ft.
- 11./ Légrády Károly örökösöitől örökletként átvett és a Szépművészeti Múzeumnak átadott képzőművészeti anyag (Székely B., Barabás, Borsos, Bróczky stb.) összesen kb. 45.000 Ft értékben.
- 12./ Gerlóczy Gedeontól 13 db. Csontváry festmény beszállítva a Szépművészeti Múzeumba. Értéke kb. 8000 Ft.
- A nyomozó csoport dunántúli nyomozó útja során vetődött fel az a gondolat, hogy a zalai Csiesery-Rónay kastély épületszárnyában, mely egykor a világhírű festőművésznek, Zichy Mihálynak volt a műterme, Zichy Mihály

emlékmúzeumot létesítsünk. A csoport erre vonatkozó javaslatát a vezetőség magáévá tette és az emlékmúzeum ügye ma már megvalósulás stádiumában van.

Ugyancsak a csoport javaslatára történt meg az Emmer-féle ház (Bp. II. Fő u. 19. sz.) lépcsőházának, könyvtár termének és szalonjának védetté nyilvánítása.

Berzsenyi Dániel niklai kúriájának helyreállítása és emlékmúzeumává való átalakítására szintén csoportunk tett javaslatot.

A külföldi eladott nagyértékű Palma Vecchió-kép kicsempészésének megakadályozásával sikerült a világhírű festményt a külföldi szállítás elől megmenteni.

A felkutatott anyagot raktárunkban lefényképeztük és leltárba foglaltuk. A közvetlenül vidéki múzeumba szállított műtárgy anyag leltározását az illető múzeum vezetője végzi, mivel a gépkocsin történő beszállítás alkalmával az anyagnak részünkről való felleltározása nagy idő és költség pazarlást jelentene, mivel a bérelt tehergépkocsi a leltározás befejeztéig (óraberés várakozás mellett) kénytelen lenne várakozni.

A csoport munkakörében tartozik a beszállított műtárgy anyag elraktározása, kezelése, szakértői megvizsgálata, melynek nagyrésze a szükséges nyomozásokra esik, kisebb része beszállításokra, ellenőrzésekre, ill. egyéb különleges eljárásokra.

A csoport által elintézett ügyiratok száma; az 1950. év folyamán 479. drb. volt.

Csoportunk múltévi működése által megmenett (felkutatott, biztosított, beszállított) műjellelű ingóságok hozzávetőleges összértéke szerény és reális, piaci értéket véve alapul is 1.450.000 Ft.

A felkutatott, biztosított de még be nem szállított műtárgy anyag értéke is körülbelül ennyire tehető.

Jövő évi működésünk eredményességét fokozni ill. javítani kívánjuk az által, hogy a már felkutatott és még felkutatásra váró területekről térképet fektetünk fel, ami által a kiszállásoknak célszerű kapcsolása válik lehetővé. Ezáltal egyrészt a kiszállási költségek csökkentését, másrészt a kiszállási idő eredményesebb felhasználását reméljük. Múltévi működésünk során tervszerű munkaprogramunktól sok esetben voltunk kénytelenek eltérni, ez azonban főként az egyházi épületek műtárgyi anyagának halasztást nem tűrő számbavételére, biztosítására vezethető vissza.

Jövőbeli feladataink nagy tömege még fokozottabb munkateljesítést kíván részünkről, azonban reméljük, hogy azokat is megfelelő eredményességgel fogjuk tudni megoldani.

Budapest, 1950. dec. hó 30-án.

dr. Rudnay Gyula Kelety Géza s.k.
nyomozó s.k. csoportvezető

Másolat hitelül: Szántóné"

Kiállítások

Mons Sacer 996–1996

Pannonhalma ezer éve

Takács Imre

Mons Sacer 996-1996. The Thousand Years of Pannonhalma - Temporary Exhibition

The Benedictine arch-abbacy of Pannonhalma, celebrating its thousand year existence in 1996, is the only medieval Benedictine monastery which still operates today, surviving the periods of destructions and dissolutions.

During the organisation of the exhibition, we had to state that there are hardly any object remains from the 11th-13th centuries, the golden age of the monastery. Utilitarian objects, church equipment, works of fine art, and scientific and educational relics remained mainly from the last two centuries.

We placed the collections in the imposing halls of the library palace and in its cabinets, designed originally as well for a gallery. The place of the historic exhibition – the cellar below the library, previously used for economic purposes – is a brand new museum space. Visitors may approach it through the stairway opened in the northern corner of the library, after having seen the medieval parts of the abbey and the collections. The exit of the exhibition space opens on the promenade surrounding the monastery, outside

Hogy mi a véleménye egy kiállítás rendezőjének a saját munkájáról, az csaknem tökéletesen érdektelen. Utólag megindokolni döntéseket, ha nem beszélnek önmagukért, ha nem meggyőző a rendezés logikája, nem több pusztá locsogásnál. Legyen szabad ezért inkább bevalottan személyes emlékeket felidézni néhány szubjektív tanulással és kötelező adattal kiegészítve arról a kiállításról, amelynek megszületéséhez az elmúlt hónapokban túlságosan közel voltam.

Tanúja és szerencsés résztvevője lehettem egy olyan kísérletnek, amelyre viszonylag ritkán adódik lehetőség. Történeti és gyűjteményi kiállítás, s ahhoz tartozó nagy terjedelmű katalógus megtervezésére és készítésük vezénylésére kértek fel, viszonylag rövid határidővel és különös körülmények között. Helyi hagyomány és intézményi apparátus, úgynevezett múzeumi háttér nélkül, (pontosabban a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményének munkatársaira sokban támaszkodva, de mégis speciális alkalmi gárda segítségével) kellett a komplex múzeumi munkát elvégezni. Könnyű kitalálni, hogy az intézmény hiányából adódó látszólagos hátrány sok szempontból előnyt jelentett: meglehetősen nagy szá-

A kiállítás a főbejárat felől, háttérben a Szent István szobor (Színes fényképét lásd a borító 3. oldalán)

The exhibition from the main gate, in the background the Saint Stephen statue (See coloured picture on the cover, p. 3.)

badssággal választhattam ki a hazai szakemberek közül azokat a munkatársakat, akikkel együtt szerettem volna dolgozni. A kísérleti helyzet a kiállítás-rendezés és a katalóguskiadás struktúráját, a tennivalók hierarchiáját folyamatosan, vázaltszerűen vetítette elénk.

A helyszín Pannonhalma, az alkalom a bencés apátság ezredéves alapítási évfordulója (amely véletlenül esik egybe a honfoglalás 1100 éves évfordulójával). Köztudott, hogy Pannonhalma Magyarország egyetlen középkori bencés monostora, amely a pusztítások és felosztások időszakait túlélve alapítása óta rendeltetése szerint működik. Szent Istvántól nyert adománylevele utal az alapítás idejére: a művet István király szavai szerint még apja, Géza fejedelem kezdte meg. Egyéb történeti indokok szólnak amellett, hogy az alapítás évét kevéssel Géza halála elé, 996-ra tegyük.

Az ünnep közeledtével a viharvert épületegyüttes 1986 óta tartó műemléki rekonstrukcióján kívül az apátság történeti rekonstrukciójáról is gondoskodni kívántak a rend vezetői. Ez az elhatározás egyrészt a történettudományok, mindenekelőtt a történeti forráskritika, a filológia és a művészettörténet, másrészt a muzeológia segítségével hívását jelentette. Az évfordulóhoz és a hely rangjához illő történeti kiállítás és a kiállítási katalógus terve egymástól elválaszthatatlanul merült fel a rend vezetőiben, s előkészítésük műhelymunkája is párhuzamosan folyt. Úgy gondolom, hogy önmagukhoz is hűségesen a nemzetközi kulturális normához igazodtak a magyar bencések, amikor a hazai viszonyok között is rendkívül költséges kiállítás, és a legalább annyira költséges katalóguskötetek előkészítéséről döntöttek. Döntésük méltó ahhoz a kiemelkedő szerephez, amelyet Pannonhalma és a Szent Benedek rend a magyarság keresztény hitre térítésében, önálló nemzetként való fennmaradásában és ezer éves kultúrájának kialakításában közismerten betöltött. Nem szabad elfeledni, hogy Pannonhalma ezer éves jubileuma voltaképpen a magyar krisztianizáció ezer éves jubileuma.

A kiállítási tárgyak válogatásakor történeti ismereteink és a megfogható tárgyi valóság között feszülő ellentmondás okozta a legtöbb problémát. A monostor fénykorából, a 11–13. századból alig maradt ránk olyan tárgyi emlék, amely a korszakot kiállításán szemléletessé

tehetné. Egészen jól ismerjük például a 11. század végi inventáriumból a 80 kötetet számláló első pannonhalmi könyvtár címeit, anyagi valóságában azonban egyetlen kötetét sem. Ugyanez érvényes az inventáriumban leírt gazdag kincstárra is. Kivételt csupán az oklevelek képeznek. A kora középkori magyar okleveles emlékeknek Pannonhalma az egyik legjelentősebb őrzőhelye. A magánadományokat rögzítő 12. századi oklevelek sorozata kőtömbként emelkedik ki az apátság korai történetének lepusztult felszínéből. Csekély vigasz, hogy ez a helyzet jellemző nagyjából az egész korai magyar történeti és művészeti emlékeknek. Használati tárgyak, templomi felszerelések, képzőművészeti alkotások, a tudományművelés és az oktatás emlékei zömmel a történet utolsó két évszázadából maradtak meg. A tárgyi emlékek aránytalan megoszlását a scriptorium emlékei és a középkori kőtári töredékek a kiállításon némileg kiegyensúlyozták, a valóságos történeti súlypontok megmutatása, az igazi rekonstrukció megalkotása tisztán szellemi feladat maradt, erre a feladatra teljességében csak a katalógus vállalkozhatott.

A hiánypótlásra vizuális értelemben is alkalmas muzeológiai trükk a 19. században létrejött tudományos és művészeti gyűjtemények, a régiségtár, a természettudományi gyűjtemény, a könyvtár és a képtár legértékesebb kincseinek járulékos kiállítása és a katalógusának kiadása volt, kiegészítve a levéltár nem pannonhalmi illetőségű anyagának válogatott bemutatásával. Itt helyezhettük el a rendkívül ritkán kiállított első nyelvemlékünket, a jelenleg Pannonhalmán őrzött, de Pannonhalmához történetileg nem tartozó tihanyi alapítólevelet.

Nem lehetett kiállítani azokat a mozdíthatatlan és óriási építészeti leleteket, amelyek az utóbbi években a középkori magyar régészet talán legszenzációsabb eredményei voltak. Fény derült arra, hogy a templomnak a 19. századi nagy átépítési kampány idején lebontott különös formájú nyugati része nem pusztult el teljesen. A klasszicista torony alatt, a feltöltésben megőrződött a nyugati szentély helyenként 2 méter magasan álló kriptafala. Az ellenszentélyes homlokzathoz a nyomok szerint torony vagy toronypár is csatlakozott. A Karoling és Ottó-kori császári építészetből is

mert forma ezen a helyen az ezredfordulónál később aligha készülhetett. Talán ehhez a korai épülethez, talán a 12. századi utódjához tartoznak a mai templom oldalfalai, amelyekről szintén csak nemrég tudtuk meg, hogy korábbiak magánál a 13. századi épületnél. Az északi oldalon két befalozott kapu is előkerült, egyikük szintén a korai épület tartozéka. A korai templomfalnak a monostor felé néző külső oldalán több periódusból származó falképeket találtak, közöttük a luccai Volto Santo kegykép másolatát a 14. század végéről. Ezekről az eredményekről a katalógus első kötetének tanulmányai számolnak be, de végül is bevallhatjuk, hogy nagyrészt feltett és a kutatást még sokáig izgató kérdésekről, semmint megoldott problémákról van szó. Reméljük, hogy nem kell az újabb millenárius évfordulóig várni, hogy Magyarország legkorábbi egyházi épületének részben feltárt maradványait teljesebben megismerhessük, sőt részben újra használható térként visszanyerhessük.

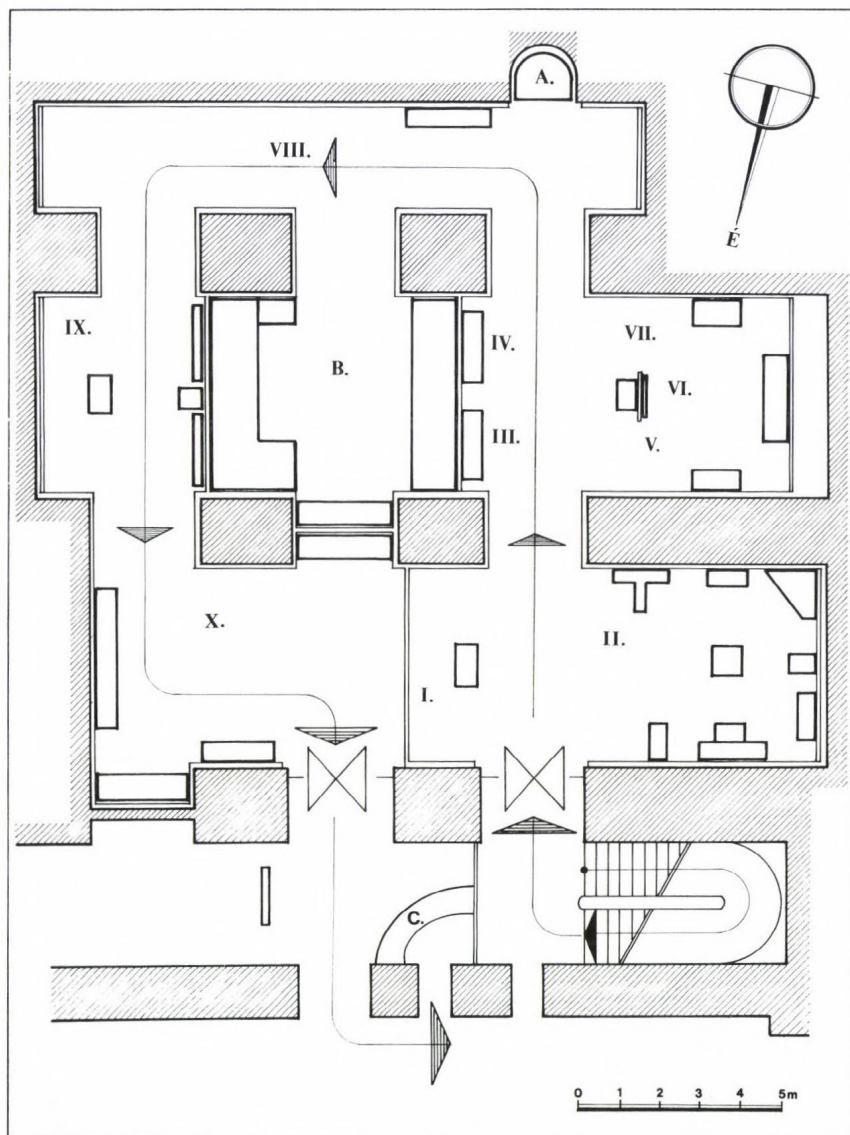
A további kutatást és a precíz régészeti dokumentációt is szolgálja a középkori épületgyűjtemények nem egészen szokványos módon, a kiállítási előkészületek keretében létrehozott új felmérése. A hagyományos módszerekkel (szintező, mérőszalag, mozgatható mérőkeret) történt részletes, körül-köre történeti épületfelmérés jelentősége ebben az esetben a forrásfeltáráshoz hasonlítható. Se-

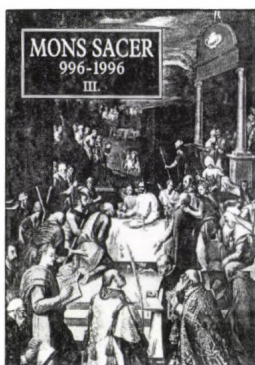
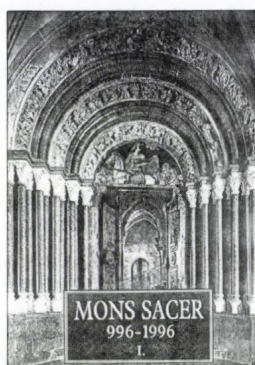
the walls, thus the path is one way. This way the traffic of the mass of tourists, detrimental from the point of view of the original purpose of the cloister, decreased to its half. The designer of the installation, intentionally drawing into the background with its forms and colours, made it possible for the place to be the site of a new exhibition with the smallest transformation after the end of the jubilee exhibition. He placed disassemblable, space dividing screen elements into the space divided by pillars, with the pillars being composable with great variety and easily fixable to the walls. Neither is the lighting more modest, for which the new products of ERCO Company, handed over for the purpose of serving as references, were used.

At the place of the present temporary exhibition, the art collections of the archabbacy will be visitable from spring 1997 in a permanent exhibition.

- A „Pannonhalma 1000 éve” kiállítás alaprajza
 I. Pannonhalma alapítása
 II. Középkori építéstörténet
 III. Könyvkultúra
 IV. A scriptorium emlékei
 V. Társadalmi kapcsolatok a középkorban
 VI. Tolnai Máté kora
 VII. Török háborúk kora
 VIII. XVIII. század
 IX. Újjáépítések a XIX. században
 X. A tanítórend a XIX-XX. században
 A. Szent István szobra
 B. Kincstár
 C. Múzeumi bolt

- Ground-Plan of the „Thousand Years of Pannonhalma” Exhibition
 I. The founding of Pannonhalma
 II. Medieval architecture history
 III. Book culture
 IV. The remains of the scriptorium
 V. Social relations in the Middle Ages
 VI. Máté Tolnai's epoch
 VII. The epoch of the Turkish wars
 VIII. 18th century
 IX. Reconstructions in the 19th century
 X. The teaching order in the 19th-20th centuries
 A. Statue of St. Stephen
 B. Treasury
 C. Museum shop

gítségével vált szemléletessé és egyértelművé számos olyan építési „rendellenesség”, amelyek figyelmen kívül hagyásával még kevésbé volna érthető az apátsági templom bonyolult középkori építéstörténete. A templom alaprajzai és metszrajzai számos részletfelvétellel együtt szintén a katalógus tanulmányaiban, illetve a kötetek mellékleteként jelentek meg.

Az apátság újkori történetét bemutató kiállításrészek és a hozzájuk kapcsolódó második katalóguskötetből az osztrák kolostorok mintájára elképzelt nagy barokk apátság terve bontakozik ki, amely azonban részben a helyi hagyományok szívós ereje miatt, részben a II. József idejében végrehajtott átmeneti szekularizáció miatt a 18. században csupán terv maradt. Úgy tűnik, a 18. század elején a pannonhalmi bencések ugyanúgy gondolkodtak saját múltjukról, miként a mai történetírás is látja: az apátság fénykora a középkorral együtt letűnt, bármit építünk, a helyi tradíciónak erre a legmélyebb rétegére érdemes alapozni, „ad formam antiquam” amint Lancsics Bonifác pannonhalmi szerzetes írta a 17. század végén a török háborúkban megsérült apátság restaurációjával kapcsolatban. Úgy tűnik, hogy lényegében mégis a barokk építészeti koncepció lebegett a 19. század elején apátságukba visszaköltöző szerzetesek szeme előtt, amikor annak klasszicista utánérzését tervezték meg, s részben kivitelezették Engel Ferencel és Packh Jánossal. Az anakronisztikus modernizálás korszakát nem meglepő módon Storno Ferenc romantikus historizáló felfogású épületrestaurálása követte az 1860-as, 1870-es években a saját múltjára tudatosan reflektáló közösség támogatásával.

A gyűjtemények kiállítását a klasszicista könyvtárpalota impozáns nagy termeiben és az eredetileg is képtár számára kialakított északi kabinetjeiben helyeztük el. A történeti rekonstrukció alapelve itt abban az értelemben érvényesül, hogy a reformkorban múzeumként létrehozott gyűjteményegyetem részei eredeti otthonukban az egykor múzeumként is emlegetett könyvtárban találtak ismét egymásra.

The scientific catalogue in three volumes, made on the occasion of the one thousands anniversary of existence of the Pannonhalma Archabbey.

A tudományos katalógus:

terjedelem: 3 kötet, 1340 oldal (+ 7oldal melléklet), kb. 1000 fénykép és vonalas ábra
szerkesztés: Takács Imre, Szovák Kornél, Monostori Martina
fotók: Mudrák Attila
épületfelmérések irányítása: Sarkadi Márton
könyvtervezés: Lengyel János
ára: 5300 Ft (puhafedelű), illetve 6900 Ft (keménytetésként)

A kiállítás:

nyitvatartás: 1996. november 11-ig, minden nap 9 és 17 óra között (megtekintés vezetés keretében)
alapterület: kb. 800 m² (a történeti kiállítás kb. 320 m²)
koncepció és rendezés: Takács Imre
látványterv és installációs eszközök tervei: Héjjas Pál
fotók: Mudrák Attila
világítási konzultáns: Debreczeni Gábor
világítás: ERCO Fénytechnika

A történeti kiállítás helyszíne – a könyvtár alépitményének korábban gazdasági célra használt pinceszintje – erre az alkalomra létrehozott, vadonatúj múzeumi tér, korszerű klímaberendezéssel és világítási rendszerrel. Az átalakítás építésztervezője *Jurcsik Károly*. Az ide belépők aligha gondolnak arra, hogy másfél éve még krumpolit tároltak az Engel által tervezett, 19. századi boltozatos csarnokban. A könyvtár északi sarkában nyitott lépcsőházon keresztül közelíthetik meg a látogatók a kiállítást, miután megtekintették Pannonhalma középkori épületeit és a könyvtárban elhelyezett gyűjteményeket. A helyszín kiválasztása és kialakítása abból a szempontból is szerencsésnek mondható, hogy a kiállítótér kijárata közvetlenül a monostort övező sétányra, a falakon kívüli területre nyílik, tehát a kalauzolás útvonala egyirányúvá vált. A látogatóknak nem kell visszavonulni a már megtett útvonalon. E megoldásnak köszönhető, hogy a hely eredeti rendeltetése szempontjából hátrányos, de kiküszöbölhetetlen turistatömeg virtuálisan a felére csökkent.

A műtárgyak kiemelését szolgáló, formáikkal és színeikkel szándékolatlan háttérbe húzódó installáció tervezője *Héjjas Pál* tette lehetővé, hogy a kiállítótér a jubileumi kiállítás végeztével a lehető legkisebb átalakítással újabb kiállítás helyszíne lehessen. A szabályosan tagolt térbe egységes kialakítású, bontható térelválasztó paraván elemeket helyeztünk, amelyek nagy változatossággal állíthatók össze, és sűrűn beépített csatlakozópontoknál könnyedén rögzíthetők a falakhoz. E szellemes megoldás hosszú távú kiállítás-tervezésre, múzeumi koncepció kialakítására tette alkalmassá az új pannonhalmi kiállítótér. Nem mondható szerényebbnek a szintén többféle kiállítás rendezésére alkalmas világítás sem, amelynek kialakításához a német ERCO vállalat részben referenciára átadott, igen jól bevált új termékeit, valamint képzett szakembereit bocsátotta rendelkezésünkre. A jelenlegi időszak kiállítás helyén 1997 tavaszától a tervek szerint állandó kiállítás várja a látogatókat, amelyen a Főapátság műgyűjteményei kapnak majd helyet.

Középkori építéstörténet

(Színes fényképét lásd a borító 3. oldalán)

Medieval building history

(See coloured picture on the cover, p. 3.)

Mons Sacer 996-1996 – Pannonhalma

Kiállítás-kritika

Hajdú Éva

„1996-ban ezer éve, hogy Géza fejedelem meghívására Szent Benedeknek, a nyugati szerzetesség megalapítójának életideálját követve cseh földről érkezett szerzetesek telepedtek le a Bakony hegység északi nyúlványán. ... A domb későbbiekben a Mons Sacer Pannoniae (Pannónia szent hegye) elnevezést kapta” - olvasható a Pannonhalma 996-1996 című kiadvány bevezetőjében, amelyet a Pannonhalmi Főapátság megbízásából adtak ki. „Készülve a rend 1996-os millenniumára, a 80-as évek elejétől szinte megszakítás nélkül folyó helyreállítási munkák alapelve - sokhelyütt az élet hozta funkciómódosításokat, bővítéseket is figyelembe véve – a ránk maradt örökség megőrzése és hiteles bemutatása” – fejeződik be a monostor építéstörténetét bemutató szép füzetcske.

Imponáló hírveréssel, sajtóközlemények tucatjából tudhatta meg az ország ez év áprilisában, hogy megkezdődött az ünnepségsorozat, amelynek keretében új kiállítóteremmel, s benne egy november elejéig nyitva tartó időszak kiállítással gazdagodott az apátság.

Az oly sokak által ismert, látogatható könyvtárból egy új lejáraton át megközelíthető pincészet pilléres, csehsüveg boltozatos – a könyvtár hosszanti szárnyával meg egyező méretű – terét alakították át kiállítóteremmé. Az új tárlat a megnyitás havában semmiben nem különbözött más kiállítások általános készültségi fokától. Semmiféle vezető, szórólap, füzetcske, de még egy sokszorosított ismertető sem várta az ide látogatókat. Tudom, hogy egy három kötetből álló, a tárlathoz kapcsolódó tudományos katalógus jelent meg a nyitás idején, de ez nem helyettesítheti az ismertető füzetet – amelynek megjelenését májusra ígérték a kicsiny „műzeumi shopban”. Áprilisban a tárlókban a bemutatott tárgyak egy része még számozatlan volt, azaz a falakon számok szerint elrendezett ismertető feliratokat nem lehetett a tárgyakkal azonosítani. Ezeket a hiányosságokat nyilván megoldják, talán mire a sorok megjelennek, már aktualitásukat is veszítik, de érdemes őket megjegyezni, mert bosszantóan megszokott elemei ezek az utolsó hajrában megrendezett tárlatoknak. Pedig a huszadik látogatót is ugyanolyan értékű látvány és élmény illeti meg, mint a kétszázadikat vagy az ezrediket, ha már kíváncsiságtól hajtva, pénzét és idejét áldozva elfogadta a

meghívást és elment a tárlatra.

Kissé néhezkesnek tetszik a kiállítás látogatási rendje, mivel csak csoportban, vezetővel közelíthető meg. Ez egyrészt indokoltnak tűnik, hiszen a vezetős áthalad az apátság folyosóján, a könyvtárat is útjába ejti és így viszi el az embert a pincészetre. Elfogadható, hogy magányos kíváncsiságok, esetleg rossz szándékú látogatók ne lődörögjenek erre felé, viszont, aki csak ezt a kiállítást kívánja megtekinteni, annak is meg kell várnia egy csoportot és velük végigsétálni az egész bemutatón. Igaz, lent a tárlaton már senki sem sürgeti a ráérősen bámészkodót, mivel a kijárat – igen célszerűen – már az épületen kívülre vezet.

A pannonhalmi apátság történetét bemutató tárlat a látogatót rendezett, szép, áttekinthető tér látványával fogadja. (Csak a klímaberendezés monoton és meglehetősen idegesítő egy kissé, de erről igazán nem tehet senki.) A boltívek pillérei természetesen, ugyanakkor kényeszerű tagolását nyújtják a bemutatandó anyagnak. Ezek az eleve adott keretek nyilván arra szorították a rendező muzeológust, hogy előre meghatározott számú fejezetre ossza fel az ezeréves történetet, s igyekezzék a legfontosabb, ugyanakkor a legteljesebb képet adó momentumokat, tárgyakat kiragadni az eseményekben, változásokban bővelkedő történelemből.

A vállalkozás nem sikerült maradéktalanul. Sőt, bizonyos helyeken totálisan megkeveri a nézőt, akiről nem szabad feltételezni, hogy mind a bencés rend magyarországi történetéről, mind hazánk történelméről kielégítő ismeretei vannak.

Miért van például – minden magyarázat nélkül – Pázmány Péter arcképe a török hódítás nyomán megcsappant bencés apátságokat bemutató térkép mellett?

A kiállítás nagy részét teszik ki azok a vázlatok, tervrajzok, amelyek különféle évszázadokban a monostor felújításának, átépítésének, hozzátoldásának előkészítését szolgálták. „A Szent Benedek oltár terve Nicolaus Mních 1805 előtt”, majd „A Szent Benedek oltár terve Giacomo Adami 1804 körül”. Megépült-e vajon valamelyik? Egy harmadik változat készült el? Ma milyen? S így vagyunk a többi tervrajzzal is mi, egyszerű laikusok. A kéttornyú makett látványán elgondolkozunk: Leégett? Elpusztult? Meg sem épült? Van-e mai makett az apátságról? Azt miért nem mutatják be? És

csak helyongyorkodva elcsúszva a sok rajz között, amelyekről a kiállítás rendezője pontosan tudja, hogy melyik micsoda és azt feltételezi a nézőről, hogy az is hasonlóan van ezzel.

Sajnálom, hogy semmi magyarázat nem tartozik a kelyhek, ereklyetartók és miscruhák tárlójához. Miért éppen ezek a tárgyak vannak itt? Egy kehely a XVIII. századból, egy feltehetően osztrák páztorbot ugyancsak ebből a korból. Mivel a XI. században már meglévő 80 kötetnyi könyvtár illusztrálására olyan könyveket mutatnak be, amelyek nem tartoztak akkor ide, mit gondoljak e tárgyak felől? Ez a kehely olyan mint... vagy ezeket kétszáz esztendeje valóban itt őrzik és kitüntetett egyházi ünnepeken megnevezhető személy használta is őket? Ugyanez a gond a miscruhákkal. Ki viselte és mikor a XVII-XVIII. századi Szent Benedek ornátust, a XVIII. századi Acsády-ornátust és a gránátalmás kazulát? Lehet, hogy ez a vezető füzetkéből majd egyszer kiviláglik?

Ám mindez az információhiány eltörpül ahhoz a rendezésbeli baklövéshez képest, aminek az utolsó előtti fordulónban csik áldozatul a gyanútlan látogató. Itt ugyanis egy festmény fogadja őt, I. Ferenc arcképe (Stieler műhelye 1781-1858), valamint oklevele a magyar bencés rend visszaállításáról, kelt 1082. március 8-án és az új főapáti kinevezés március 12-éről. Szent Benedek! Mi történhetett itt? Egy lépéssel előbb még nagyravágó tervek, most visszaállítás! A látogatók számára érthetetlen bakugrás ez. Mert azt ugye a rendező sem gondolta, hogy az ide látogató több ezer turista tisztában van a Kalapos király elveivel és tetteivel? Hogy ez utóbbi feltételezésem helyes, az azonban csak a kiállítás végén derül ki, amikor is búcsúpillantást vetve a tárlókra, a hátsó falon szemünkbe ötlik az ismertető: „1786-ban II. József felozdolta a rendet”. Aha! Kár, hogy a kronológiai ismertető cnyire elhanyagolható lehet egy történelmi kiállításon.

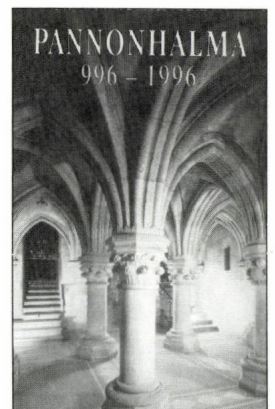
1802 óta, korábbi tevékenységükkel jól harmonizáló módon a bencések valódi oktatói renddé változtak. A didaktika és a logika tudományára bátrabban kellene támaszkodniuk főapátságuk ezeréves történetének bemutatásakor is, hogy ne csak azok számára legyen élvezhető ez a láthatóan sok munkával és szeretettel megépített új kiállítás, akik már korábban is ismerték történetét.

Mons Sacer – 996-1996 Exhibition Critique

It is a new exhibition, obviously built with a lot of work and love, still a thousand typical blunders have been made, as is usual in the case of shows arranged in the last minutes. Cheap leaflets are missing, this cannot be replaced by the quality three volume catalogue. At the time of the visit, the objects could not yet be identified with the captions placed on the wall. The space certainly imposed certain limits to the exhibition, forced certain proportions. It should not have caused a problem, however, to explain the significance of the objects to the less informed amateurs as well. The visitor should not have been deprived of the possibility to be informed of every important event of the life of the Benedictine order, in chronological order.

Vezető az Apátság megtekintéséhez. 1996.

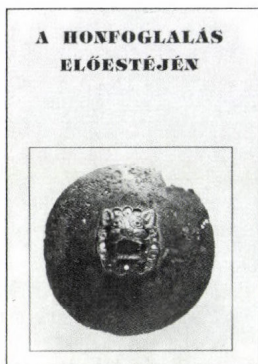
Guide to the Abbey. 1996.

„A honfoglalás előestéjén“

Tessedik Sámuel Múzeum, Szarvas

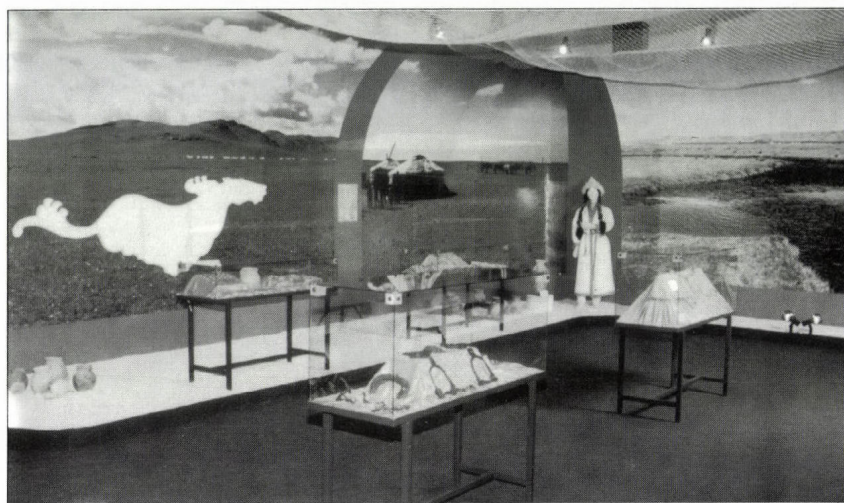
Juhász Irén

„A honfoglalás előestéjén“
Vezető a Tessedik Sámuel
Múzeum régészeti kiállításá-
ban. 1996.

„On the Eve of the Conquest“
Guide to the Archaeological
Exhibition of the Tessedik Muse-
um. 1996.

E kiállítás a Békés megyei ünneppsorozat első nagy-
szabású rendezvénye. Szarvas a megye északi kapuja és
a rendezvények sorában a kiállított anyag a honfoglalást
megelőző időről szól. A térségben feltárt 6-9. századi
avar régészeti anyag legjellemzőbb darabjait mutatjuk
be, az időszak keresztmetszetét adva.

Részlet a kiállításból
A detail from the exhibition

A békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban május 17-én megnyílt „A jurták népe” és a gyulai Erkel Ferenc Múzeum „Zúduló sasok – jászok, kunok, besenyők a középkori Alföldön és Mezőföldön” című kiállításról lapunk következő számában olvashatnak.

Nem szokványos vitrines-tárlós megoldást alkalmaz-
tunk, hanem a látványra törekedtünk. A teremben pusztai
tájegységek jelennek meg 3 m magasságig, felül 50°-
os ívszeletben behajlított égbolt imitációval 130 m² épít-
tett felületen. Ezen az épített installáción poszterszerű-
en felnyitott (3x4,5 m) színes fotók azt a világot igye-
keznek hangulatában felidézni, mely egykor az avarsá-
got körülvehetette. E megoldással egy adott termen belül
kitágul a táj a látóhatárig, ami olyan érzést válthat ki a
látogatóból, mintha valóban kinn a természetes környe-
zetben lenne. A poszter előtt 2 ill. 1 m széles sávban
műközőzúzalékkal fedett dobogón a tárgyi anyag került el-
helyezésre tárlókban és szabadon. Két bábun mutatjuk
be a késő avar női és férfi viselet rekonstrukcióját, vala-
mint a „rovóember” bábuját szobrászi megfogalmazás-
ban, kezében tartva a rovásírásos tűtartó – egyik olda-
lán látható jelekkel ellátott – falemezkét. A terem két
hosszanti oldalán a posz-
terekre erősítve egy-egy
„táptosló” rohanó alakja
van elhelyezve. A terem
szabadon maradt parket-
táját műfű szőnyeggel bo-
rítottuk le, a terem felül
álmennyezetként alkal-
mazott halászhálóval fed-
tük be. Az állandóan hall-
ható mongol, üzbé-
g, tuvai, türkmén, azeri, ka-
zah zene kellemes hangu-
lati elem.
A látogató részletes tájé-
koztatást a fotókkal ellá-
tott kiállításvezetőből
kaphat.

Száz éves a Néprajzi falu

Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Szentendre

1996 május 2. – november 2.

Balassa M. Iván

Az *Ezredéves Országos Kiállítás* megnyitására napra,
sőt órára pontosan száz évvel később nyílik a *Szabadté-
ri Néprajzi Múzeum* kiállítása, mely a kor magyar nép-
rajztudománya nagy vállalkozását, a *Néprajzi Falut* idé-
zi föl. A magyar szabadtéri múzeumok őse és előzménye
a néprajztudományban és a muzeológiában lezárt egy
folyamatot – éppen úgy mint országosan az egész mil-
lenniumi ünneppsorozat – és kiváltója, befolyásolója
lett az új törekvéseknek. A száz évvel ezelőtti kiállítást

Invitation card of the „Hundred Years of the Ethnographical Village”
exhibition

elevenítik meg a fényképek, metszetek, tervrajzok és az
egyik akkor felállított *Szabolcsvármegyei magyar ház*
részlete a mai szabadtéri múzeum közepén, a Felső
Tiszavidéki tájegységben, a Sonkádrol áttelepített csűr-
ben. A számos dokumentum hozzájárul ahhoz, hogy
szemléletes kép alakuljon ki a látogatóban az egykori
Néprajzi Faluról. Rögtön alkalmá is nyílik arra, hogy a lá-
tottakat a mai épületekkel és berendezésekkel össze-
vesse és felmérje egy évszázad változásait.

A magyar iskola első évszázadai

A milleniumi iskolatörténeti kiállítási program első kiállítása

Szabó Péter

1996. március 21-én, Szent Benedek napján az államfő személye és megnyitó szavai által is megtisztelve megnyílt a magyar iskola milleniumi rendezvényeinek első kiállítása a győri Xantus János Múzeum új, – Rómer Flórisról elnevezett – kiállítótermében. A megnyitót az Apátúr-ház – ma múzeum – épületének dísztermében tartott fogadás zárta. A pannonhalmi főapátok egykori ebédlőjének képei azoknak a bencés szerzeteseknek az emlékéit idézték, akiknek hazai megtelepedéséhez kötődik a magyar iskola milleniuma. Ezzel az eseménnyel vette kezdetét az iskolatörténeti jubileum rendezvénysorozata, bekapcsolódva a honfoglalás 1100. évfordulójának országos ünneplésébe.

E lap hasábjain immár hagyománnyá válik, hogy egy-egy jelentősebb múzeumi vállalkozás kapcsán elsőként az alkotók kapnak szót. Bízva a szakmai reflexiókban, ezt a lehetőséget nem a kiállítás ismertetésére, különösképp nem a méltatására használom fel. Az olvasóval inkább azokat a tanulságokat osztom meg, amelyeket egy ilyen – rendkívüli, mondhatnánk ezer évente adódó – vállalkozás tapasztalataként adhatok tovább.

I. Előzmények Amikor a kormány – 1994 őszén – a honfoglalás 1100. évfordulójának méltó megünnepléséről hozott határozatában országos rendezvényei sorába emelte az iskolatörténeti millennium programját, alaposan előkészített, kidolgozott kiállítási terveket vett pártfogásába.

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum keretei között az előkészítő munka már 1990-re pontos tanulmányterveket eredményezett, a kiállítások eszmeiségét, korszakolását, tematikáját meghatározva. E tanulmányok hasznosítható javaslatot tettek a kiállítandó tárgyak körére és a bemutatás módjára is.

A hazai iskolatörténeti irodalom századeleji vagy közel-múltban megjelent művei kellő szakmai biztonságot adtak a kiállítások tervezéséhez.

Ilyen elméleti előkészítés alapján már nem tűnt nagy merészségnek belevágni a kiállítás megvalósításába a váratlan lehetőség nyomán.

A győri múzeummal akkor alapozódott meg a kapcsolat, amikor az OPKM – kiállítóhely híján – a társintézményekben kapott lehetőséget időszaki tárlatai bemutatására. Az együttműködési készség, valamint az első hazai iskolának helyt adó Pannonhalma közelsége tette alkalmassá a győri múzeumot az országos iskolatörténeti kiállítás középkori fejezetének bemutatására.

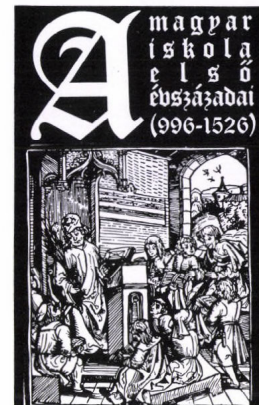
II. Tervek, törekvések A kiállítás tervezésekor a szakirodalomra és az előkészítő munka eredményeire támaszkodva igyekeztünk feltárni azokat a dokumentumokat,

melyek alkalmasak az egyházi keretekben szerveződő általánosan képző Karoling iskolarendszer meghonosításának és elterjedésének bemutatására. A középkor szűken mért emlékeiből a különféle hazai és külföldi archívumokban, múzeumokban megőrzött – gyakran mozaikszerűen tájékoztató – iskolatörténeti anyaggal igyekeztünk utalni az oktatással szemben támasztott társadalmi igényekre, a képzés irányára és hasznára is.

A gyér és nehezen megszerezhető forrásanyag kiváltására kiválóan alkalmasnak mutatkoztak azok az új régészeti eredmények, ásatási dokumentumok, amelyek nemcsak fogalmi információkkal szolgáltak, hanem tárgyyszerűségükkel érzékletesebb képet rajzoltak az iskolai élet színtereiről is.

A kiállítás tartalmi elemeinek összeállításakor szakszerűsége törekedtünk. Nem fukarkodtunk a tájékoztató feliratokkal, ábrákkal, térképekkel, grafikonokkal. Ugyanakkor jelentős szerepet szántunk a hangulatnak, a látványnak. Szándékaink szerint éppen a tárgyyszerű ismeretanyag és az érzelmekre ható élményszerű megjelenítés együttese segíti tudatosítani a tárlatlátogatókban az iskola szerepét a nemzet fennmaradásában és az egyetemes kultúrához való csatlakozásban.

Mészáros István fogalmazta meg a bemutatás módszereiről szóló intelmeiben: „Ennek a kiállításnak érdekesnek, jó értelemben véve szórakoztatónak.... kell lennie...” A tervezés során fontosnak tartottuk, hogy a tárgyi emlékek és eredeti dokumentumok a hely és az installáció azonos hangulatú miliójébe kerüljenek. Ezt a kiállítótér korhangulatot árasztó belsőépítészeti átformálásával igyekeztünk megoldani. Az első termet oszlopkötegek módjára kialakított négykaréjos vitrinekkel rendeztük be, melyek az ablakok közötti falpilléreknél álló társai-

The First Centuries of Hungarian Education (996-1526).

The First Exhibition of the Millennial School History Exhibition Program

The first Hungarian school was opened in Pannonhalma, in 996. With the formal opening of the first exhibition of the millennial programs, the school history program of the jubilee year started, joining into the celebration of the 1100th anniversary of the Magyar Conquest.

On the occasion of the opening of the exhibition titled „The First Centuries of Hungarian Education”, the program manager – on the basis of the „right of the first word” – gives information about the preparations of the show, about his ambitions in the organisation of exhibitions, then – trusting in the subsequent realisation of the professional analysis of the exhibition – discloses his subjective experiences.

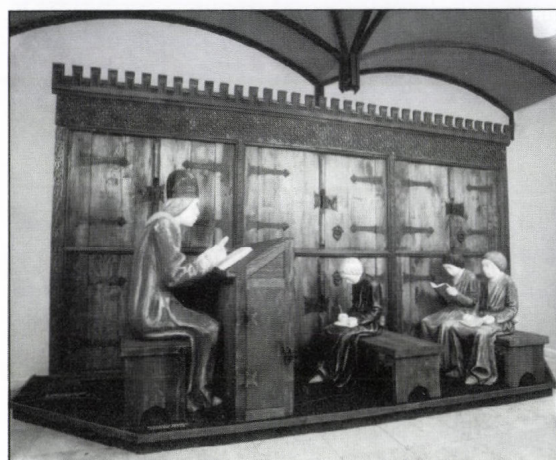
This special occasion – occurring, it may be said, every one thousand years – enriched the co-operators with such experiences, of which he deems worthy of passing on the positive adaptation to the short period of time given for the realisation of the exhibition, the intensity of the work, the courage in the decisions, the ability to differentiate between impor-

Részlet a kiállításból
Detail from the exhibition

Részlet a kiállításból
Detail from the exhibition

tant and unimportant things. He mentions the role of the budget support of the exhibition, which helped the work not only in its efficiency, but also through making it possible to concentrate on the professional tasks. He thanks the trust experienced on the part of the representatives of Millennium Memorial Committee and the School History Memorial Committee, as this counted as a decisive factor from the point of view of the success of the exhibition, and he thanks his commissioners for the possibility, and his colleagues for the co-operation.

kal boltívordákkal összekötve egy gótikus terem hangulatát kelthetik. A vitrineket az eredeti tárgyak, illetve nemes másolatok elhelyezésére használjuk, a kiegészítő információk, szemléltető dekoráció az ablakmélyedésekben kapott helyet. Így megőrződött a „csarnok” egy séges hangulata, zavartalanabb az iskolai jelenet-rekonstrukciók életnagyságú figuráinak elhelyezése is.

A kiállítás anyagát 43 – hazai és külföldi – gyűjteményből válogatott, háromszáznál több tárgy, dokumentum hitelesíti. A tárgyak felderítését, leírását és bemutatásának előkészítését negyvennél több munkatársunk segítette.

A kiállításához készült katalógusban az összefoglaló tanulmányok mellett egy-egy cikk csatlakozik a kiállítás nagy témaköréhez, ezenkívül helyet kaptak újdonságnak számító, az iskolával, neveléssel összefüggő, művelődéstörténeti kérdésekkel foglalkozó, résztémát kifejtő dolgozatok is. A tárgyleírások segítik a kiállítási anyag igényes megismerését.

III. Tanulságok 1., Az idő Amikor az Iskolatörténeti Emlékbizottság ügyvezető igazgatója – már a kormányhatározat következtében megváltozott feltételek ismeretében - felkért a millenniumi iskolatörténeti rendezvénysorozat győri programtervének elkészítésére, már 1994 decemberét írtuk.

A legbátrabb számítás szerint is szűk egy évet tekinthetünk a kiállítás megrendezésére szánnak időnek. Ekkor vált az idő-tényező a kiállítás-szervezés alapvető dimenziójává. Jellemző, hogy a kiállítás készítésének nincs is

krónikája. A feladatok egymást követték és jelölték ki az újabbakat. Nem volt időnk ülésezni, munkaértekezleteket tartani. Felbecsülhetetlenül nagy segítséget jelentett *G. Szende Katalin* soproni muzeológus csatlakozása a programhoz. Személyében szakértő, tanácsadó, kutató és szervező, forgatókönyvíró és katalógusszerkesztő munkatárssal gyarapodott egyszerre a kiállítás szakember-gárdája. Természetesen nem nélkülözhetjük a külső munkatársak segítségét sem.

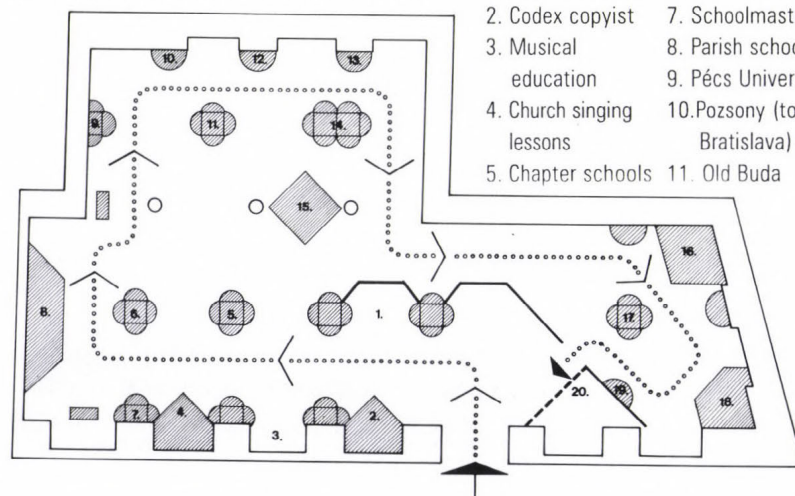
A kiállítás kivitelezőit is az idő szorításában leltük meg. Amikor egyre reménytelenebbül kerestük azt a belsőépítésszt, aki képes felvállalni szokványostól némileg eltérő, az egyszerű vitrinrendnél és csupasz falaknál többre vágyó terveinket, akkor talákoztunk *Dvorszky László* belsőépítésszel. Ő nemcsak elképzeléseink megvalósítására vállalkozott, de hajlandó volt kissé képlékeny állapotban lévő terveinket megérteni és alkalmazkodni az „organikus” kiállításfejlődés kissé szokatlan állapotához. Egyértelműen az időhiánynak köszönhetjük, hogy nem maradt lehetőségünk fölösleges dolgokkal foglalkozni. Az állandó szorítottság éber állapotában mindig sikerült helyesen választani, vagy dönteni. Ebben esetenként szerencsés elemek is segítségünkre voltak. Minő véletlen például, hogy a bártfai könyvtárszekerény éppen munkatársunk diákkori ismeretsége révén vált megszerezhetővé, hangulatos lezárásaként a kiállítótér „oszlopcarnokának”, egyúttal értelmet adva a belsőépítészeti térformálásnak is.

2., A PÉNZ Köztudott, hogy a kormányhatározat, amely az iskolatörténeti programok támogatásáról is intézkedett, a szokásosnál nagyságrendekkel nagyobb összegű költségvetési keret felhasználását tette lehetővé. Az is nyilvánvaló, hogy megfelelő fedezet birtokában könnyebben, gyorsabban lehet vállalkozni, dönteni. Azt hiszem, összességében kimutatásoknak nincs igazán értelme, azt azonban elmondhatjuk, hogy a kiállítás támogatói „gavallérosan” lehetővé tették, hogy a megszokottól eltérően nagyobb szállítási költségeket vállalhassunk vagy olyan vámilleteké kifizetését engedjük meg magunknak a külföldi tárgykölcsönzések során, amelyből jobb időkből egy kiállítás dekorációs munkáit végezhetjük el. Érzésem szerint mind az Iskolatörténeti, mind a Millenniumi Emlékbizottság felelős képviselői tisztában voltak a győri kiállítás szűk időkereteivel, és azzal,

A kiállítás legfontosabb témái

1. Kolostori iskolák
2. Kódexmásoló
3. Zenei nevelés
4. Templomi énekóra
5. Káptalani iskolák
6. Plébániai iskolák
7. Iskolamester-ház Pásztón
8. Plébániai iskola
9. Pécsi egyetem
10. Pozsonyi Akadémia
11. Óbuda
12. Magyarok külföldi egyetemeken
13. Bécsi egyetem
14. Humanista nevelés
15. Egyetemi diákok
- Iskolán kívüli nevelés
16. Vívás
17. Lovagi nevelés
18. Ötvösműhely
19. A reformáció
20. Múzeumi bolt

The Most Important Themes of the Exhibition

1. Cloister schools	6. Parish schools	12. Hungarians at universities abroad
2. Codex copyist	7. Schoolmaster' house	13. Vienna University
3. Musical education	8. Parish school	14. Humanist education
4. Church singing lessons	9. Pécs University	15. University students
5. Chapter schools	10. Pozsony (today Bratislava) Academy	Education outside of school
	11. Old Buda	16. Fencing
		17. Knightly education
		18. Goldsmith's workshop
		19. The Reformation
		20. Museum shop

hogy ilyen helyzetben a gazdaságossági számítások nem gyorsítják a szakmai feladatok megoldását. Engedtesse meg a következtetés: a kiállítás megvalósítása és sikere őket igazolta. És ez a gondolat vezet a következő tanuláshoz.

3.) A BIZALOM A feladat sikeres megoldásához szükség volt megbízóink bizalmára. Ez a bizalom számomra legalább annyira ösztönző és felelősségteljes volt, mint a kiállítás eszmei, vagy szakmai kihívásai. Persze kételyek is megfogalmazódhattak, de a munkánkat mindenkor legalábbis elnéző jóindulattal kísérték. Ez a légkör bátrabbá tett bennünket, önbizalmat adott. Nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a kiállítás tervezése és kivitelezése mindvégig jó hangulatú munka volt, nagyon kevés feszült pillanattal.

(Végezetül: a munka minden szépsége és sikere ellenére vannak negatív tapasztalatok is. Kifejtésükre a kiállítással kapcsolatos véleményekre számítva, azokra válaszolva térnek vissza.)

4.) KÖSZÖNET A kiállítás ünnepélyes megnyitóján – talán az államfő jelenléte miatti igyekezetben – néhány alapvető információval adósak maradtunk. Engedtesse meg külön megköszönni a lehetőséget és a bizalmat az Iskolatörténeti illetve a Honfoglalás 1100. évfordulója Emlékbizottságnak. A közreműködést és a munkát G. Szende Katalin muzeológusnak, Dvorszky László belső-

Részlet a kiállításból
Detail from the exhibition

építész-tervezőnek és csapatának, Szabó Endre grafikusnak, Túri Erzsébetnek a jelenetek tervezőjének, Túri Péternek e tervek kivitelezőjének, a győri Xantus János Múzeum vezető és közreműködő munkatársainak, mindazoknak, akik akár egy tárgy kölcsönzésében is a segítségünkre voltak.

Honfoglaló elődeink nyomában....

Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum 1996. február 10. – március 20.

Vágó Csaba

Ebben az évben szinte minden kulturális intézmény meg kívánt emlékezni a honfoglalás 1100. évfordulójáról. Számos olyan, hasonló célú kezdeményezés is ismert, mely nem intézményektől indult ki, hanem magánemberek indították el, akik szintén tisztelegni akartak e hajdanvolt esemény emléke előtt. E két eset szerencsés ötvöződésének eredménye volt látható, hat héten keresztül Székesfehérvárott, a Szent István Király Múzeumban. Évekkel ezelőtt, egy vállalkozó kedvű csoport elhatározta, hogy 1996-ban ezt a bizonyos évfordulót úgy ünneplik meg, hogy megpróbálják „megismételni” a honfoglalást, lovon újra bejárni elődeink feltételezhető, a Kárpát-medencébe vezető útvonalát. Kezdetben nyilván nem gondoltak azzal, hogy mennyi nehézségbe fog kerülni nemcsak az út költségeinek előteremtése vagy részletes megszervezése, hanem már az útvonal megrajzolása is... Csak nagy sokára derülhetett ki számukra, hogy jelenleg, egy minden szakértő által elfogadható útvonal nincs. Így maradt megoldásként az, hogy vállalva az esetleges tévedés ódiáját, ők maguk tervezik ezt meg. A Magna Hungaria expedíció vezetőinek, Petraskó Tamásnak és Vladár Sándornak olyan igénye is volt, hogy

a Baskíria székhelye, Ufa közelében fekvő Kara Jakupovó – orosz kutatók vélekedése szerint a honfoglaló magyarokhoz köthető – földvártól a Kárpát-medencéig vezető, mintegy négyezer kilométeres utat korhű ruhákban, a hajdan használt fegyverek, lószerszámzat rekonstruált változatával tegyék meg. A rekonstrukciós munkák megtervezésére és kivitelezésére V. Sőregi Zsuzsanna régészt és Pánczél Attila bőrműves mestert kértek meg, akik egy erre a célra szervezett munkacsoporttal – ötvösök, kovácsok, csontfaragók stb.– készítették el a tárgyakat.

A rekonstrukciók alapjául a magyarországi, honfoglalás korából származó sírok leletei szolgáltak. Ezek azonban leginkább a fém- illetve a csonttárgyakra nézve nyújthattak segítséget (fegyverek, lószerszámzat- és ruhadíszek). Ami a ruházatot, ruhaviseletet illeti, itt egyéb forrásokat kellett segítségül hívnia a tervezőknek.

Ami a munka kezdetén bizonyosnak látszott, az az volt, hogy a ruházatot deréktájon övvel fogták össze, továbbá néhány fémgomb, pityke utalt a felsőruházat rögzítési módjára. (Mivel az expedícióban csak férfiak vesznek részt, a rekonstrukciók csak a férfi-viseletet érintették.)

A rendelkezésre álló források megemlítik, hogy a magyarok díszes ruhákat viselnek, rabszolgáikat brokátra, selyemre cserélték. Ez némileg támpontul szolgált a ruhák anyagát illetően.

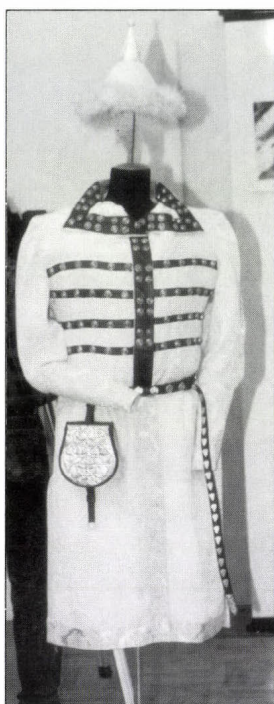
Egy másik forráscsoportot jelentett a korabeli, a magyarok feltételezett életmódjához hasonlóan élő közép-, és belső-ázsiai népekről fennmaradt ábrázolás-anyag, továbbá az ottani kedvezőbb klimatikus adottságok folytán megőrződött textilleletek. Mindez kiindulópontul szolgált a ruházat anyagára, a textíliák motívumkincsére, továbbá a viselet módjára vonatkozólag. Az utóbbi forráscsoportot csak jobb híján használták az alkotók, hiszen ezek nem közvetlenül a honfoglaló magyarokra, nem is azok rokonaira vonatkoztak, hanem olyan népek hagyatékát jelenti, akik szomszédságában elődeink élhettek hajdan és akiknek az életmódja rokon lehetett

elődeinkével. Számos esetben – és ezt a rekonstrukció készítői is jelezték – kénytelenek voltak fantáziájukra, gyakorlati érzékükre hagyatkozni.

A kiállításon a csoport munkájának eredményét jelentő hét teljes férfiviseletet állítottuk ki, fegyverekkel, lószerszámmal, melyeket az expedíció tagjai viselni fognak útjukon.

A kiállítást V. Sőregi Zsuzsanna, Keszi Tamás, Pánczél Attila és Vágó Csaba rendezte.

A tárlat újra megtekinthető lesz, ha a lovasok hazatérnek. Székesfehérvárott a Városi Önkormányzat és a Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága szervezésében két-napos rendezvény keretében fogadjuk a hazatérőket, ahol a tárgyakat újra bemutatják, élménybeszámolót tartanak és a kort kutató régészek előadásait is meghallgathatják az érdeklődők (1996 augusztus 9–10.).

Fotók - Photos: Vágó Cs.

Élménybeszámoló három kiállításról

N. Kósa Judit

Impressions of three Exhibitions

The author of the article remembers her impressions of three former exhibitions (The Hundred Years of Cinema; Hallo, This is Radio Budapest; Ethno-phono-photo-cinematography). They were described in the 1996/1. Spring issue of our magazine. The common

Az alábbi tudósítás – vagy nevezzük élménybeszámolónak – megírására a múlt idő következetes használata lett volna a legalkalmasabb, hiszen mire az írás az olvasó elé kerül, már mindhárom taglalt kiállítást lebontják. Hogy ez mégsem sikerült, azt nem tudom mással magyarázni, mint azzal, hogy az élmény valahogy mindig jelen idejű. Akárcsak a kép és a hang: ezért vágják kemény fába a fejszéjüket a 100 éves a mozi, a Halló, itt Rádió Budapest és az Ethno-phono-photo-cinematographia kiállítás rendezői.

Bár a tanulságok levonása hagyományosan az írás végén szokott lenni, vannak esetek, amikor talán megengedhető a mondanivaló előre bocsátása – főleg ha az egy egyszerű

jótanács: sose menjünk múzeumba a kiállítás bezárása előtti napon. Nincs ugyanis semmi, ami jobban rombolná az illúziókat, mint a kihalt, kicsit lerongyolódott, az elmúlás szomorúságával áthatott kiállítási tér.

Amilyen pechem van, éppen a zárás előtt nem sokkal, egy csendes péntek délután jutottam föl a Várba, hogy végre megnézzem a 100 éves a mozi című kiállítást. Nyugalom és csend honolt mindenütt, a múzeumok megszokott lábujjhegyen járás békéje. A márványon hallhatóan csusszant a láb, a beszéd illetlenül visszhangzott a hatalmas aulában. Nem volt újdonság, hogy a volt Munkásmozgalmi Múzeum terei alig alkalmasak a hagyományos kiállítások befogadására.

Éppen ezért tartottam remek ötletnek, amikor először olvastam róla, hogy a funkcióatlan teret egy vásári mozi-sátorral törték meg. Az ötlet jó, a rendezők csak azzal nem számoltak, hogy lesznek látogatók, akik olyan pillanatban vetődnek a kiállítás felé, amikor nincs vetítés a sátorban és az óriási vászonba is beleette magát a kéthónapnyi por.

„Üzemen kívül“ ugyanis épp annyira szomorkás látvány egy ilyen építmény, mint mondjuk egy vándorcirkusz esőben. Ugyanez áll az enteriőrökre: a polgári szobabelső, az Uránia vagy a falusi iskola funkcióatlan díszlet, idegen, kopottas tér a főszereplő, a film nélkül.

A szűkös lehetőségek szellemes kihasználása viszont a központi tereket körüllelő filmkígyó. Az óriásira nagyított filmkockák zöme olyan jelenetből való, amely minden mozi-látogatónak ismerősnek tűnik. Végigböngészve őket, apró villanásokból összeálló teljes képet kapunk a magyar film-művészet hőskoráról. Ugyanígy a böngészés élményét adják a werk-képek, illetve a portrék. Aligha akad látogató, aki ne nézné végig a némafilmek sztárjainak tablóját, pedig a mai múzeumjáróknak ezek az arcok igazán nem mondhatnak túl sokat.

Mindez persze csak a körítés, a lényeg a rendezők szándéka szerint is maga a film. Csak a fantáziámra hagyatkozhatom, ha azt akarom elképzelni, milyen lehetett a várbeli rideg tér, ha minden sarokban filmek peregtek – egészen más, gondolom. A film ugyanis még tévéképernyőkön nézve is megfogja az embert: ezen a szomorú utolsó napon aki csak betért a 100 éves a mozi kiállításra, mind ott kucorgott a monitorok előtt: ott, ahol a régi filmhíradók mentek. Megfontolandó megfigyelés.

A képpel és hanggal összefüggő három budapesti kiállításban egyébként több közös motívumot is felfedezni véltem. Egyrészt a vállalkozás heroikus voltát: olyasvalamit dokumentálni, klasszikus kiállításrendező eszközökkel láthatóvá tenni, ami sokszor egyszeri és megismételhetetlen, gyakran annyi formában létező élmény, ahány néző vagy hallgató kapcsolatba került vele. A másik hasonlóság sokkal kézzelfoghatóbb. Éppen a kiállításrendezés klasszikus hagyományaiából ered, hogy történeti kiállítás elképzelhetetlen az ilyen-olyan szakma tárgyai, pontosabban műszaki emlékeinek felvonulása nélkül. Ebből következően az Országos Műszaki Múzeum tárgyai legalább a nagyközönség szeme elé kerülhetnek, és ez jó. Kevésbé jó viszont, hogy ezek az őskamerák, ősfonográfok és mindenféle ősgépek minimális magyarázattal, érthetetlen funkciójú dísz tárgyakként sorakoznak a vitrinekben, örök tudatlanságra kárhoztatva a közepe műszaki végzettségű látogatót.

Ebből a szempontból szerencsésnek mondható a „Halló, itt Rádió Budapest“ kiállítás rendezőjének ötlete, amelynek megfelelően egy rádiókészülékekből emelt fal fogadja a kiállítás első termébe – pontosabban folyosójára – belépőt. Az élvezhető minőségben szóló Kossuth megteremtí az alap-hangulatot, lehet nézelődni, meg lehet keresni a nagy-ék rádióját, mégpedig úgy, hogy az ember nem érzi magát kínosan a múzeumban: nincs minden készülékre ráírva a típus és a gyártási év – ez a két adat úgysem mondana túl sokat. Valóban nehezen megválaszolható kérdés, hogy hogyan lehet megeleveníteni néhány négyzetméter területen a rádiózás történetét? A rádióműsor, bár rögzíthető, meg nem ismétélhető, a rádió élete és a rádiósok munkája, bár dokumentálható, a külvilág vagy éppen a mindenkori hatalom számára csak szegmensekben látható. A tárlókban sorako-

zó dokumentum értékű iratok, jegyzőkönyvek, levelek és feljegyzések éppen ezért ismét csak a böngészés élményét nyújtják. Az arra fogékony látogató akár órákat is eltölthet a silabizálásukkal és úgy távozhat, mintha egy térképatlasz nézegetését hagyta volna abba: „kiolvasni“ effajta műveket kész lehetetlenség. A műsorkészítők fényképeinek sokaságára viszont nehéz magyarázatot találni. A látogató csak találgathat, vajon a hosszú folyosó kínálta jelentős falfelület, vagy az arc megmutatásának manapság az írott sajtóban is burjánzó kényszere indokolta a hangjukról ismert rádiósok mosolygós csoportképeinek felkasírozását?

A rádió elmúlt hetven évét felelevenítő kiállítás két nagy erénye a legjobban sikerült enteriőrökben és a CD-n meghallgatható rádiós hangdokumentumok széles kínálatában rejlik. A fenti állítás bizonyítására elég megfigyelni, hogyan járja végig egy iskolai csoport a kiállítás termeit. Tetszik vagy nem, a gyerekek túlnyomó többsége elsősorban a direkt látványra és élményre fogékony. Halálos biztonsággal indítja el a CD-lejátszót – ami előtt a tudósító csak bizonytalanul toporog –, tallóz a beszédek, zeneszámok és történelmi értékű dokumentumok között, miközben az enteriőrök a múlt legfőbb stációinak képi élményével ajándékozzák meg. A zenekartól elválasztott akváriumban vezénylő dirigens képe, a villogó táblával felszerelt stúdió a fejlődés roppant iramára hívja fel a figyelmét, a légópince képe pedig értelmet ad a nagymamától hallott történeteknek, miszerint az óvóhelyen töltött hetek alatt a rádió volt a család egyetlen kapcsolata a külvilággal.

Mindezek után érthető, hogy miért tartom úgy: a legkönnyebben megfogható, a klasszikus kiállítás-műfajhoz leginkább közelálló feladat az első – második és sokadik – hallásra szíven ütő című *Ethno-phono-photo-kinematographia* rendezőinek jutott. Bár a címből ez nem sejthető, a kiállítás mintegy összefoglalja, sőt egy sajátos rendezőelv mentén a fenti két téma, a film és a hangzás metszetét is adja. A hangrögzítés és a fénykép-, illetve filmkészítés ugyanis gyakorlatilag megszületésekor a tudomány szolgálatába állt, szinte forradalmasította az addig papírral-ceruzával dolgozó néprajzkutatók munkáját.

Az *Ethno-phono-photo-kinematographia* kiállítás éppen ezért megkapó az első perctől kezdve. Az átlagember a néprajzosok munkájának csak a végeredményeit ismeri: a televízióban nagyritkán levetített dokumentumfilmeket, az általános iskolában penzumszerűen végighallgatott recsegő-ropogó népdalfelvételeket, amelyek jobbára csak Bartók és Kodály munkásságát hivatottak illusztrálni. A bennfentesség érzése, a kulisszák mögötti világ feltárásának élménye – mely már megérinthez minket a mozi kiállítás werk-képei és a rádió-bemutató enteriőrjei láttán – itt kiteljesedik, az ismert és kevésbé ismert nevekhez arcok társulnak, a műszaki eszközök funkciót nyernek, a pénzszerűe olyan ötletes megoldásokat szül, mint a fényképesdobozokkal teli szekrény uralta enteriőr. A folyamatosan pergő filmek mozgalmassá jelleget kölcsönöznek a kiállításnak, a szellemes megoldások, mint a betlehemből elhelyezett mini képernyőn pergő regőlős képsorok, vagy a ládában elhelyezett monitor, folyamatosan ébren tartják a figyelmet. A kiállítás nagy előnye a szigorúan kronologikus rend, nagy szerencséje pedig az a tény, hogy talán semmi sincs, ami jobban érdekelné az embereket, mint maguk az egykorvolt emberek, lássuk őket képen vagy filmen, vagy csak halljuk a hangjukat recsegő-ropogó felvételekről.

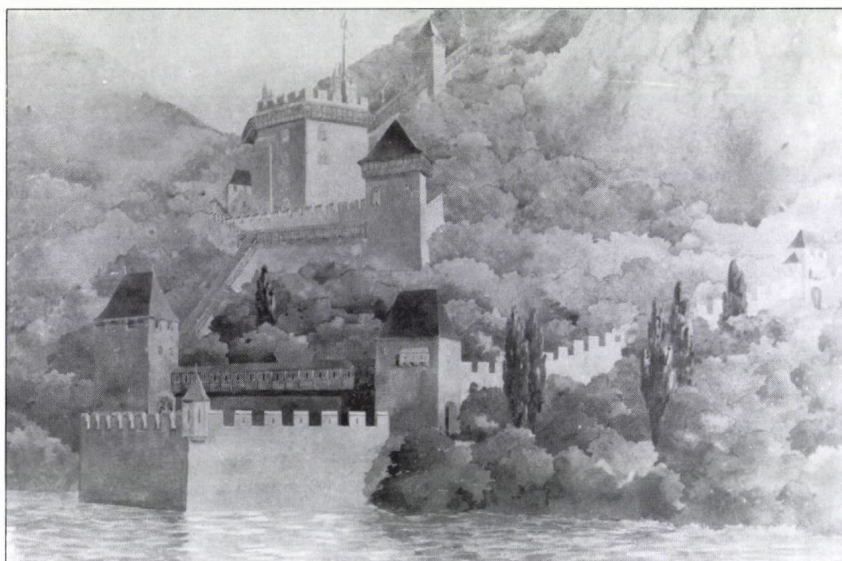
feature of the exhibitions is that all of them showed the history of recording in picture and/or in sound by traditional means of exhibiting.

The First Century of Hungarian Preservation of Historic Monuments, 1846-1949 – Exhibition in the National Office for the Preservation of the Historic Monuments

The exhibition presents such documents of the collections of the National Board for the Preservation of Historic Monuments (squares, aquarelles, archival photos, etc.) which truly represent the first hundred years of Hungarian conservation of historic monuments. This lasted from early initiatives until the reorganisation (1949) of the first professional office, proclaiming and realising modern principles.

A visegrádi Alsóvár elméleti rekonstrukciója (Lux Kálmán, 1922)– Hypothetical reconstruction of the lower castle of Visegrád (by Kálmán Lux, 1922)

A magyar műemlékvédelem első évszázada, 1846-1949

Kiállítás az Országos Műemlékvédelmi Hivatalban 1996 április 17–július 21 között.

Granasztóiné Gyórfy Katalin

Az intézményes műemlékvédelem múlt századi kezdeteinél különösen fontosnak tartották a kiállítások ismeretterjesztésben, a figyelem felhívásában, valamint a társadalom mozgósításában betöltött szerepét. A Magyarországi Műemlékek Ideiglenes, majd Országos Bizottsága az 1873-as bécsi világiállításán való bemutatkozást követően, több nagyszabású kiállításon, többek között az 1896-os millenniumin is szerepelt. Ez a hagyomány később sem szakadt meg. 1942-ben, illetve 1960-ban láthatott a közönség a műemlékvédelemről nagy összefoglaló kiállításokat. Az Országos Műemléki Felügyelőség 1972-ben, a szervezett műemlékvédelem 100 éves évfordulóján rendezett, az 1872–1972 közötti időszak történetét feldolgozó kiállítása után a historikus szempont a háttérbe szorult. Helyette a kiállítások az aktuális műemlékvédelemmel foglalkoztak: öt, illetve tíz év eredményét bemutató kiállítások szerepelnek a programban (1976, 1986).

Az OMvH gyűjteményeinek 1872 óta gyűjtött, rendkívül gazdag rajz-, freskómásolat- és fényképanyagával a nagyközönség hosszú idő után először 1988-ban találkozhatott újra, amikor az erdélyi falurombolások idején az ottani műemlékekről őrzött, alig ismert darabjainkat mutattuk be.

A gyűjteményben végzett kutatások egyre inkább a rajzokat és fényképeket létrehozó alkotókra irányították figyelmünket. Úgy éreztük, hogy egy történelmi áttekintést adó kiállításon lehetőség nyílna a műemlékvédelem megszületését, szervezeteinek működését az ott tevékenykedő személyek gazdag hagyatékán keresztül be-

mutatni. Az OMvH székházában látható kiállítás e gondolat jegyében született.

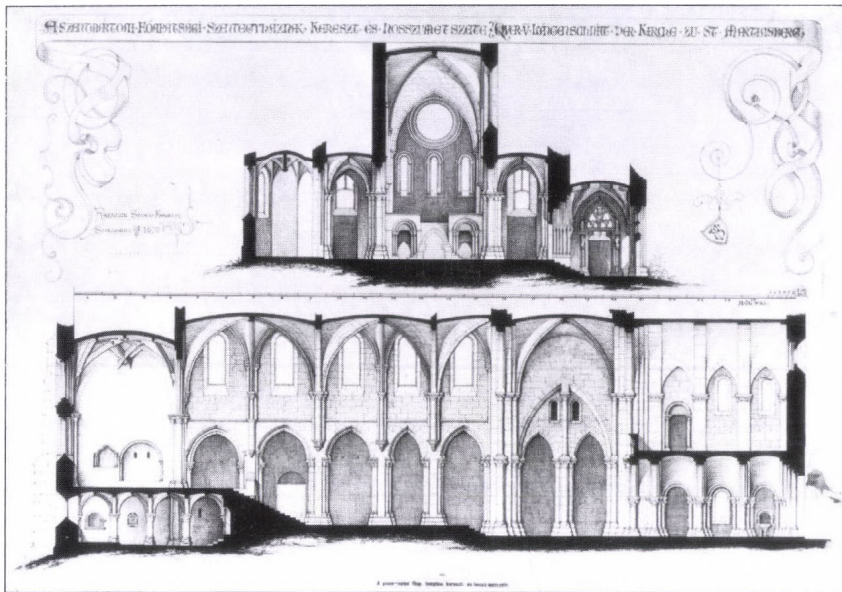
A magyar tudós társadalom a 19. század 20-as éveitől egyre gyakrabban és egyre több fórumon hangsúlyozta a régi, elsősorban a középkori épületek védelmének fontosságát. Az Orvosok és Természetvizsgálók Társasága vándorgyűlésein adott hangot aggodalmának. 1846-ban a kassai dóm tragikusan romló állapota és *Henszlmann Imre* buzdítása arra készítette őket, hogy felhívást intézenek a Magyar Tudományos Akadémiához a szervezett műemlékvédelem létrehozása érdekében.

Kiállításunk evvel a 150 éve született kezdeményezéssel indul. Végigkíséri a műemlékvédelem kialakuló szervezeteit, legrészletesebben tárgyalva az 1881-ben létrehozott Műemlékek Országos Bizottságát, amelyet 1949-ben szüntettek meg. A Társaság sokrétű tevékenységéből bemutatjuk *Henszlmann Imre* kutatásait a kassai dómról és *Arányi Lajos* orvosi kezdeményezését az 1853-ban leégett vajdahunyadi vár helyreállításával kapcsolatban.

Tevékenységükkel párhuzamosan kezdte meg működését 1853-ban Bécsben a „Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale“ az Osztrák Császárság területén lévő műemlékek számbavételére és fenntartására. *August Essenwein*nek a lébenyi templom restaurálásához 1860 körül készült rajzaival próbáltuk e korszak szemléletét illusztrálni. A hazai kezdeményezések újabb eredménye volt az 1858-ban létrehozott Archaeológiai Bizottmány, amely felhívásokban próbálta mozgósítani a társadalmat a hazai régiségek és a magyar múlt maradványainak megmentése érdekében. *Rómer Flóris*, *Henszlmann Imre* és *Ipolyi Arnold*, a három kiváló polihisztor volt a legfőbb mozgató ereje nemcsak a bizottságnak, hanem a kibontakozó műemlékügynek is. *Henszlmann Imrének* a székesfehérvári középkori bazilika területén végzett ásatásáról készült 1863-as felmérési rajza nemcsak ennek a korszaknak, hanem az egész kiállításnak különlegesen értékes darabja.

A különböző társaságok és bizottságok fáradozásának eredményeképpen a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1872-ben létrehozta a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottságát, amelynek feladata a műemlékek összeírása és a legértékesebb műemlékek fenntartása, vagyis helyreállítása volt. 1881-ben a parlament megszavazta a XXXIX. törvénycikket, amely a műemlékek fenntartását és védelmét biztosította, valamint előírta a Műemlékek Országos Bizottságának megalakulását.

Az Országos Bizottság műemlékhatározat készítésére fogott. Ebbe a munkába kapcsolódott be a levelező ta-

„A Szentmártoni Főapátsági Szentegyháznak Kereszt- és Hosszumetszete”

(Storno Ferenc rajza 1870-ből)

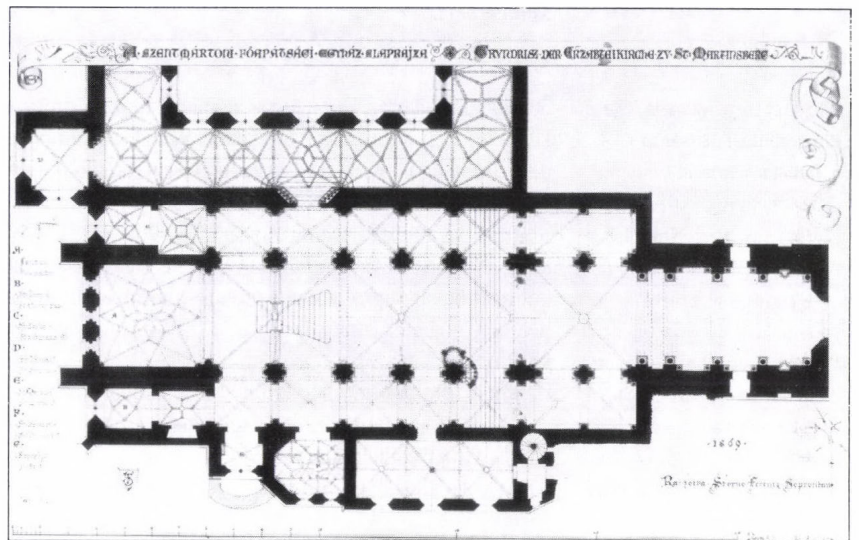
„The Cross and Vertical section of the Archabbey Holy Church of Szentmárton” = Pannonhalma (sketch by Ferenc Storno, 1870)

gok hada, akik a környezetükben lévő emlékeket leírták, lerajzolták, lefényképezték. *Gózon Imre* szentgyörgyvölgyi néptanító muraszombati törzsíve és az orvos *Arányi Lajos*nak a kerepesi r. k. templomról küldött íve látható most. *Myskovszky Viktor* és *Könyöki József* gimnáziumi tanárok mellékletként beküldött, várakról, templomokról, kastélyokról, polgárházakról készült rajzaiból is sikerült néhányat bemutatni. *Storno Ferenc* kültagként és önálló műemlékrestaurátorként is igen aktív volt. Helyreállítási terveit, falkép-másolatait, üvegablakterveit láthatjuk a kiállításon.

Az építész bizottsági tagok tevékenységének illusztrálása nem jelentett problémát, felmérési rajzaik, terveik a rendelkezésünkre álltak. Nehezebb volt a MOB előadói feladatát ellátó művészettörténészek (*Henszlmann Imre*, *Czobor Béla*, *Éber László* és *Szónyi Ottó*) bemutatása, akiknek jelentései és fényképei egyedülálló forrásai a művészettörténet és a műemlékvédelem történetének.

A 19. század utolsó harmadának leglátványosabb műemléki helyreállítási két építész nevéhez fűződtek. *Steindl Imre*, a nagy „purista”, munkái közül láthatjuk a kassai Szent Erzsébet templom, a máriafalvai r. k. templom kiépítési terveit, *Schulek Frigyes*től pedig többek között a visegrádi Salamon-torony és Fellegvár, valamint a budavári Nagyboldogasszony templom rekonstrukciós és helyreállítási terveit. A rekonstrukciót és átépítéseket elvető *Möller István* az 1900-as évek elejéről származó felmérési rajzai és terveit stílusukban is eltérnek a 19. századi építészeti rajz formavilágától. *Sztehló Ottó* – Steindl tanítványaként – szemléletben is jobban kötődött a nagy elődök restaurálási elveihez, ezt tükrözik az 1920-as évek elején készült rekonstrukciós elképzelései.

A műemlékvédelem kezdeteitől az 1920-as évek elejéig a feltárt középkori falképekről színes fényképezés hiányában akvarell másolatok készültek. Ennek a műfajnak két legkiválóbb képviselője *Huszka József* és *Gróh István* voltak, akiknek több száz másolatából néhány darabot bemutatunk. A kiállítás egyik különlegessége a *Lingsch Mihály* festő 1:1-es méretben pauszon, tussal és akvarellal megörökített, a poprádi katolikus templomban előkerült Utolsó Ítélet-et ábrázoló freskó rajzi másolata.

A Műemlékek Országos Bizottsága 1934-ben a testületi jellegű bizottságból működőképes, tudományos szakhivatallá alakult, *Gerevich Tibor* művészettörténész vezetése alatt. A műemléki helyreállítások a legkorszerűbb elveknek megfelelően folytak, elsősorban *Lux Kálmán* és *Géza* tervei alapján. Az esztergomi királyi vár kápolnája és a visegrádi Mátyás palota feltárásáról és restaurálásáról izgalmas rajzi és fényképdokumentumokat mutatunk be. A II. világháború pusztításait bemutató képsorral fejeződik be a kiállítás.

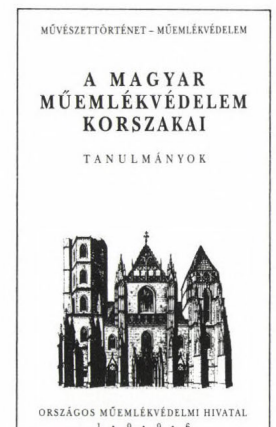
„A Szentmártoni Főapátsági Egyház Alaprajza”

(Storno Ferenc rajza 1869-ből)

„The Ground-plan of Archabbey Church of Szentmárton” = Pannonhalma (sketch by Ferenc Storno, 1869)

A szerkesztő megjegyzése

A kiállítás megnyitása alkalmából jelent meg az OMvH „Művészettörténet – Műemlékvédelem” c. könyvsorozatának IX. kötete „A magyar műemlékvédelem korszakai” címmel. A kiadvány tanulmányokat közöl a kiállításon tárgyalt korszak műemlékvédelméről s egyben a kiállított tárgyak katalógusa.

Számvetés

Miért van, hogyan lett Érden földrajzi múzeum ?

A Magyar Földrajzi Múzeum másfél évtizedes története

Kubassek János

Why and How was the Geographical Museum established in Erd? (The One and a Half Decade History of the Hungarian Geographical Museum)

The Hungarian Geographical Museum was born after more than seventy years of protraction. It was founded by Dénes Balázs, a geographer and geographical writer, in 1983. The collections of two permanent exhibitions, „Hungarian Travellers, Hungarian Explorers“ and „Hungarian Explorers of the Carpathian Basin“, were placed in a 19th century monument type building, in the heart of the city of Erd.

In 1985, the museum started a scientific yearbook with the name Geographical Museum Studies, with 12 numbers published until now. The activity of noted Hungarian travellers, Móric Benyovszky, Aurél Stein, Sámuel Teleki, Mór Déchy, Ervin Baktay, etc. was exposed at scientific conferences organised by the museum.

Numerous objects, documents got into the museum's possession from generous contributors. Representatives of the Hungarians living abroad also enriched our collection with

A Magyar Földrajzi Múzeum rendhagyó módon, hosszú küzdelem árán jött létre. Megszületésének körülményei igen tanulságosak, ezért nem érdektelen a múzeumalapítás felé vezető út néhány mérföldkövének bemutatása.

A múzeum a magyar geográfia tudománytörténeti emlékeinek gyűjtőhelye. A tudományos jelentőségű külföldi kutatómunkát végző magyar utazók, földrajzi felfedezők tevékenységének emlékeit kutatja, gyűjti, őrzi és teszi közzé.

Hasonló, de kivitelezésében és színvonalában összehasonlíthatatlanul látványosabb, felfedezőket bemutató kiállítás van Washingtonban, a *National Geographic Magazine* székházában. Európában Londonban, a *Royal Geographical Society* tart fenn hasonló bemutatóhelyet, de egy-egy kisebb, hasonló funkciójú múzeumi egység megtalálható Európa több más múzeumában, így Bernben, az *Alpok Múzeumban*; valamint több tengerészeti és hajózási szakgyűjteményben, Londonban, Párizsban, Tervurenben, Lisszabonban, Genovában.

Előzmények

A Magyar Földrajzi Múzeum megalapításának gondolatát hazánkban első ízben gróf Teleki Pál vetette fel 1911-ben. A *Földrajzi Közlemények* hasábjain megjelent írásában német példára hivatkozva szorgalmazta, hogy a magyar földrajzi utazások emlékeit is kutassák fel és gyűjtésük össze, mielőtt az enyészet vagy a feledés martalékává válnak. Az első világháború után Cholnoky Jenő földrajzprofesszor próbálta megvalósítani a szép tervet, de anyagi hiányában törekvései nem járhattak sikerrel.

A második világháború pusztításai a magánszemélyek birtokában lévő muzeális értékeket sem kímélték. Nagyon sok páratlan relikvia pusztult el. Déchy Mór unokája 1984-ben, Ajkán könnyes szemmel mesélte el, hogy nagyapja Kaukázusban tett expedícióinak kéziratot feljegyzéseit, terepnaplóját és sok-sok kézzel írt levelet, köztük Lóczy Lajos, Sven Hedin, Ferdinand von Richthofen és Vámbéry Ármin leveleit Liszt Ferenc néhány kézzel írt, dedikált kottájával együtt 1945. januárjában Dabason a családi kúria kertjében didergő orosz

A múzeumalapító Balázs Dénes gróf Teleki Pál szobránál (jobbra a szerző) – The museum-establisher Mr. Dénes Balázs at the statue of count Pál Teleki (right: the author)

katonák égették el, hogy átfagyott tagjaikat a tűz lángjaiban melegíthessék. Az 1980-as évek elején, kutató- és gyűjtőmunkánk során hasonló történetek tucatjait mondták el az emberek.

A második világháború után Kádár László professzor vezetésével a *Magyar Földrajzi Társaság* több ízben is próbálkozott a múzeum létesítésével, de a kísérletek minden alkalommal kudarcba fulladtak.

1978. december 19-én Balázs Dénes, a neves geográfus, földrajzi szakíró levélben fordult lakóhelye, Erd város vezetőjéhez és javaslatot tett a múzeum megalapítására. A tanácselnök kurtán elutasította. A javaslattevő azonban nem nyugodott bele a kudarcba. S amit a nagyon tudós gróf 1911-ben megálmodott, azt a szegény, érdi geográfus valósította meg!

Magyarországon Erdhez hasonló lélekszámú települések tucatjai rendelkeztek nagy múltra visszatekintő gyűjteménnyel. Az Európa legnagyobb falujaként emlegetett Érden azonban – sok más égetően fontos intézmény, így szakorvosi rendelőintézet, korszerű mentőállomás sőt teljes körű vezetékes ivóvízellátás sem volt abban az időben.

Balázs Dénes nem csak javaslatot tett, hanem éveken keresztül kérvényezett és cselekedett azért, hogy létrejön a múzeum. A Magyar Földrajzi Társaság égisze alatt nagyszabású felderítő munkát indított meg, s levelek százait küldte szét a kallódó értékek megmentése ügyében. Amikor pénzügyi okok miatt kátyúba jutott az ügy, megtakarított pénzét, 100.000 Ft-ot, akkoriban egy vadonatúj autó árát ajánlotta fel a múzeumlétesítés érdekében. Őt kontinens 130 országában gyűjtött néprajzi tárgyait, gazdag dokumentációs, fénykép-, dia- és térképanyagát is felajánlotta a szerveződő múzeum számára.

1981. decemberében mozdult ki az ügy a holtpontról, amikor Érd új tanácselnöke, Mógor Béla felismerte a múzeumalapítás jelentőségét és a *Wimppfen-kúria* műemlék jellegű, XIX. századi épületében – a régi tanácsháza helyén – öt helyiséget átadott múzeumi célokra.

A sajtóban megjelent felhívások nyomán sok felajánlás érkezett. A Magyar Földrajzi Társaság Múzeumi Bizottsága elnöke közbenjárására a *Művelődési Minisztérium* 300.000 Ft-tal, a *Magyar Tudományos Akadémia* 500.000 Ft-tal járult hozzá az épület átalakításához, illetve a múzeumi kiállítótér és az első kiállítás elkészítéséhez. 1980 őszén Cholnoky Jenő földrajzprofesszor özvegye és családja felajánlotta a jeles tudós több mint 10.000 tételből álló szakmai hagyatékát. A gyűjtőmunkában sok százan vettek részt. A Magyar Földrajzi Társaság tagjai szívügyüknek tekintették a múzeum létrehozását. Jómagam harmadéves egyetemi hallgatóként kapcsolódtam be a munkába.

Az alapítás, első lépések

Mivel Balázs Dénes, – bár három ember munkáját véggezve dolgozott –, fizetett állást nem volt hajlandó vállalni, javaslatára a Magyar Földrajzi Társaság választmányja személyemet jelölte az újonnan alakult fiatal intézmény vezetésére. (Örömmel tettem eleget a kérésnek, bár fájó szívvel váltam meg hajdani alma materemtől, a pestlőrinci gimnázium tanári állásától.) Így lettem 25 éves fejjel az ország legfiatalabb múzeumi igazgatója. A gyűjteménytől a valóságos múzeumi igazgatóhoz hasonlóan az út. A kinevezést követően egy félállású munkatárssal, *Kovács Sándor* történelem-pedagógia szakos tanárral és két teremőrrel kezdtük meg a munkát. A feltételek igen mostohák voltak. A pénz- és a létszámihiány volt a legnyomasztóbb.

Nyolc éven át ingáztam pestlőrinci otthonom és érdi munkahelyem között. Cserében független maradhattam a helyi közélettől és azért sem haragudtak, hogy nem tartoztam az „élcsapat” tagjai sorába. A nyolcvanas években – tapasztalatom szerint – már párttagság nélkül is lehetett boldogulni. Bár még a külföldi ösztöndíj-kérő lapokon is szerepelt a párttagság rovat, s ma már mosolygásra készítenek, hogy útlevelekérő lapot sem lehetett benyújtani a munkahelyi párttitkár írásbeli hozzájárulása nélkül.

1983 október 7-én hivatalosan is megnyílt a Magyar Földrajzi Gyűjtemény, s a „*Magyar utazók, földrajzi felfedezők*” című állandó kiállítást a Művelődési Minisztérium államtitkára nyitotta meg. A kiállítás Julianus barától Germanus Gyuláig széles áttekintést adott a magyar világutazókról. Több mint 60 személy életművét érzékelte a sokrétű anyag. A kiállítás rengeteg látogatót vonzott. Százával jöttek a látogatók, bár a feltételek igen

mostohák voltak. Az alacsony fizetés és a nagy megterhelés miatt a két teremőr két hét múlva felmondott. Úgy tűnt, országos botrányba fullad a múzeum, mert a működtetést nem tudjuk biztosítani. Szerencsére az érdi Vörösmarty Mihály Gimnázium diákjai két hétig egymást váltva helyettesítették a teremőröket. A riasztóberendezés felszerelését anyagi okokra hivatkozva hónapokig halogatták, de a probléma napok alatt megoldódott, amikor nyilvánosságra került, hogy az 1983 novemberében a budapesti Szépművészeti Múzeumból ellopott festmények tetteseit érdi lakoshoz is közvetlen szálak fűzik.

Az intézmény gazdálkodását a város művelődési intézményeit, iskoláit, óvodáit ellátó GAMESZ, ma Intézményi Gondnokság intézi. Az időnként nehézkes és áttételes működés ellenére ez bizonyos fajta biztonságot nyújt, jóval olcsóbb működést tett lehetővé, mint a teljes gazdasági önállóság.

A szakfelügyeletet a Magyar Földrajzi Társaság Múzeumi Bizottsága, illetve az Országos Természettudományi Szakfelügyelet látja el, a fenntartást a város költségvetéséből biztosítják. Felvetődött a Pest Megyei Múzeumi Igazgatóság szervezetébe való integrálódás lehetősége, de célszerűbbnek mutatkozott, ha egy kézben marad a döntés és annak felelőssége. Nem várhatjuk azt, hogy Szentendrén oldják meg az érdi problémákat – gondoltuk –, s a múzeumfejlesztés későbbi éveit igazolták ezt a vélekedést. Az induláskor megállapított költségvetés csak a bérekre és a közmű számlák kifizetésére, valamint az igen szerény dologi kiadásokra volt elegendő. Sok gondot okozott a vidéken végzett gyűjtéssel kapcsolatos szállítások lebonyolítása. A feltételek sanyarúságát érzékelteti, hogy egy félállású takarítónői állás betöltésére is meg kellett szerezni a Pest Megyei Tanács illetékeseinek az engedélyét.

A létszámihiány és a szűkös anyagi feltételek esztendőig hátráltatták az intézmény fejlődését. A munkakörülményekre jellemző, hogy hat esztendeig egyetlen, természetes világítás nélküli raktár szolgált az igazgatói iroda, a könyvtár, az adattár, a térképtár, és az archívum, valamint a nagy nehézségek árán létrehozott fotólaboratórium céljaira. Fennállásunk első tíz évében a múzeumi normatívák előírásai elérhetetlen álmoknak tűntek.

Nagy gondot jelentett a fűtés. 1984-ben heteken keresztül csak kesztyűben gépelve lehetett dolgozni, annyira elgémberedett a kezünk. Az elektromos kályhák nem

many values. The estate of László Sáska, natural scientist, arrived home from East Africa, we hunted up the remains of the work of Lajos Lóczy, geologist, in Brasilia. The most valuable material of the collection is the estate of Jenő Cholnoky, professor of geography, and Gyula Germanus, orientalist. We set up the stone statue representing Sándor Csoma Kőrösi in the museum garden, in the sculpture garden preserving the traditions, in 1984. Following this, with the co-operation of Béla Domonkos, sculptor living in Érd, we erected bronze busts to the memory of Sámuel Telcki, explorer traveller of Africa; Ervin Baktay, India researcher; Aurél Stein, explorer of Central Asia; Mór Déchy, researcher of the Caucasus; Gyula Prinz, geologist traveller of Tien San; Antal Reguly, cartographer of the Northern Ural; and László Almásy, discoverer of Zarzura, unknown oasis of the Sahara, and of the rock paintings of Gifl Kebir.

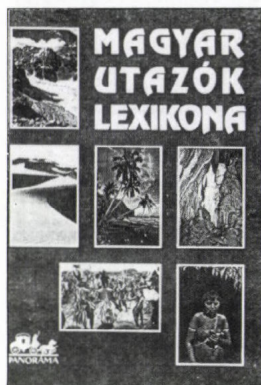
In the first years of our operation, we worked in rather unfavourable conditions. The institution acquired a specialised museum status in 1987. After the 1990 change of the system, our possibilities expanded, the technical conditions of our work improved, and our most burning staff prob-

A Glóbuszok-terme
The hall of the Globes

lems were also solved.

In 1993, we succeeded in publishing the Lexicon of Hungarian Travellers.

bírták a terhelést. A szomszédos zenei könyvtárral együtt kénytelenek voltunk dideregni. Változást csak az hozott, amikor bejelentették, hogy Óvári Miklós, az MSZMP PB tagja és kísérete ellátogat a múzeumba. Ekkor hirtelen fontossá vált a fűtés. Az átlagos 8 fokról sikerült 12 fokra emelni a hőmérsékletet, úgy, hogy minden energiát a múzeumi elektromos kályhákra összpontosítottak. A kiállítást megtekintő jeles látogató első kérdése úgy szólt, hogy „Itt mindig ilyen hideg van?” Udvarián válaszoltam: „Nem, általában 3-4 fokkal hidegebb szokott lenni, de most tudtuk, hogy tetszik jönni, ezért igyekeztünk a hőtárolós kályhákat fellütni, és még a szomszédos zenei könyvtártól is ide koncentráltuk az energiát.” Azt nem mertem hozzátenni, hogy nyáron melegebb szokott lenni, de az egyik megyei kísérő így is rosszallóan nyugtázta a választ.

Emlékezetes volt Aczél György látogatása is. A kultúrpaapa rendkívül tájékozott volt, s rögtön levizsgáztatott. „Miért nincs kiállítva Róheim Géza?” – kérdezte szigorú tekintettel. „Azért mert New Yorkban halt meg, s még nem volt pénzünk repülőjegyre ott kutatni a hagyatéka után. Egyébként is munkássága inkább a pszichoanalitikához kapcsolódik.” – „Mit olvasott tőle?” – „A csurunga népét” – feletem kicsit megszeppelve, de Aczél elégedetten hallgatta a választ. Percekig némán nézte Teleki Pál híres „Vörös térképét”. A kísérők közül többen aggódtak, ebből baj lehet, de Aczél nem szólt semmit. Búcsúzásakor elvitte a vendégkönyvet, hogy át tanulmányozza, s csak hetekkel később tudtuk visszazserezni.

Gyűjteménygyarapítás

A múzeum fejlődése elképzelhetetlen lett volna külső segítők hozzájárulása nélkül. Levélben és telefonon nagyon sok bejelentést és információt kaptunk a lappangó értékekről, kallódó hagyatékokról. Az utolsó pillanatban mentettük meg az enyészettől Milleker Rezső debreceni földrajzprofesszor hagyatékát és Komarniczki Gyula fényképgyűjteményét. A véletlen szerencse és a céltudatos, évekig tartó kutatómunka segített hozzá ifjabb Lóczy Lajos Brazíliában fellelt hagyatékaéhoz, melyet Balázs Dénes juttatott haza. Birtokunkba kerültek Láng Sándor, Kéz Andor, Tulogdi János, Szabó Pál Zoltán, Keöpe Viktor, Bulla Béla, Mendöl Tibor, Leidenfrost Gyula, Sulkowsky Zoltán, Kádár László, Mészáros Kálmán, Vedres László életművének és utazásainak relikviái.

A gyűjtőmunka során feledhetetlen emberi élményekkel gazdagodtam. Megható visszagondolni Bidló Gáborra, a nyugdíjas egyetemi tanárra aki szerény jövedelmi helyzete ellenére Zichy Jenő expedíciójának múlt századi értékes beszámoló köteteit nem a lakásához közeli antikváriumba vitte eladni, hanem elhozta Érdre s a múzeum könyvtárának ajándékozta.

Cholnoky Jenő özvegye évtizedeken át a szó szoros értelmében nyomorgott, de nem kótyavetyélte el az értékes könyvtárat, és irathagyatékot, valamint a tudós 1896-98-as kínai utazásának dokumentumait, és akvarell festményeit. Láng Sándorné nem mindennapi nemeslelkűséget tanúsított, amikor férje kéziratanyagát és könyveit átadta a múzeumnak. A véletlen és sok-sok nagyszerű tanítvány segítette Tulogdi János hagyatékának megszerzésében. 1986-ban Antall József, a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum főigazgatója közremű-

ködésével, a Művelődési Minisztérium anyagi támogatásával szereztük meg egykori professzora, Germanus Gyula nagy értékű szakmai hagyatékát, levelezését és fényképgyűjteményét. Harmat Béla – ma Érd polgármestere – közvetítésével jutottunk hozzá Teleki Pál ritkaságnak számító Japán Atlaszához.

Lelkes és segítőkész emberek tucatjai álltak mellénk, s vetek részt a munkában – minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül. Az első kiállítás feliratait a Kartográfiai Vállalat készítette. Az első múzeumi kiállítás ismertető a Gondolat Kiadó jóvoltából látott napvilágot. Stefanik György nyugdíjas vasesztergályos Balázs Dénessel együtt társadalmi munkában több ezer munkaórát áldozott arra, hogy az épületszárny időközben megszerzett második felében is létrejöjjön az új állandó kiállítás, mely a Kárpát-medence magyar feltáróinak eredményeit mutatja be. 1987-ben hivatalosan is elnyertük a múzeumi rangot.

Múzeumi évkönyv

Balázs Dénes 1985-ben alapító szerkesztőként megindította a *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* című periodikát, mely eddig 12 szám megjelenését érte meg. Egyetlen filerünk sem volt a kiadványra, az engedélyeket mindig sikerült megkapni. A cikkek, értekezések, tanulmányok, fotók szerzői nem kaptak honoráriumot, csupán különlenyomatokat. Baráti szálakon felhajtott alkalmi hirdetésekől tudtuk kifizetni a nyomda és papírköltséget, s támogatóul sikerült megnyerni számos vállalatot. Értékes, ismeretlen, külföldi archívumokból származó, magyar utazókkal kapcsolatos dokumentumok kerültek elő Londonban és Washingtonban, s a Földrajzi Múzeumi Tanulmányok hasábjain válhattak közkinccsé. Szerzőink között számos múzeumi kolléga és egyetemi oktató akad, s a térképtörténet tárgykörétől az orientalisztikáig számos értékes tanulmányt közölhattünk, melyek kapcsolódtak az utazáshoz.

Szakmai konferenciák, előadóülések,

Múzeumbarát Kör

Balázs Dénes koncepciójában egy élő múzeum terve szerepelt. Minden év őszén valamilyen évfordulóhoz kapcsolódva tudományos előadóülést szerveztünk a társtudományok szakembereinek részvételével. Benyovszky Móric, Stein Aurél, Teleki Sámuel, Déchy Mór, Baktay Ervin, Reguly Antal, Almásy László tevékenységének részleteit sikerült a forrásfeltárás szintjén megismertetni az érdeklődőkkel.

Létrehoztuk a Múzeumbarát Kör, s a havonta ismétlődő színes, vetített képes előadások számos érdeklődőt kötöttek az intézményhez. Igen népszerűek az őszi buszkirándulások, melyek során az ország rejtett kultúrtörténelmi- és természeti értékeit keressük fel.

Munkánk visszhangja külföldön

Jelentős felajánlások érkeztek külföldről is. A határokon túl élő magyarság képviselői közül igen sokan ellátogattak Érdre és gyarapították gyűjteményünket. Kutasi-Kovács Lajos útirajzíró Amazoniában és Észak-Amerika indiánjai között gyűjtött értékes néprajzi tárgyakat ajándékozott. Argentínából dr. Theész János orvos értékes régi térképeket és könyveket juttatott. Ignác Ferenc Ausztráliából, Juba Ferenc Ausztriából, Csöke Rudolf, Érdi Miklós, Kogutowicz Manuela és Radics Géza, valamint Wágner Ferenc az Amerikai Egyesült Államokból

Cholnoky Jenő (1870-1950)
dolgozószobájának részlete

A part of the den of Jenő
Cholnoky (1870-1950)

küldött értékes dokumentumokat. Sáska Lászlóné férje, a Tanzániában élt orvos és természettudós értékes hagyatékát ajándékozta. A Braziliában élő Lóczy Lajosné hagyatékát Balázs Dénes kutatta fel és juttatta haza. A Párizsban élő Bernard Le Galloch ugyancsak sok értékes magyar vonatkozású kultúrtörténeti anyagot küldött.

Szoborpark a múzeumkertben

A múzeum nemcsak az értékmegőrzés, hanem az értéktérítés terén is megpróbált törleszteni a múlt adósságaiból.

1984-ben sikerült felkutatni Antal Károly szobrászművész négy évtizede kallódó Kőrösi Csoma Sándor szobrát, melyet a Magyar Földrajzi Társaság elnöke, Cholnoky Jenő kezdeményezésére készített a művész. Az angol szolgálatban állt székely tudós szobrát halálának 100. évfordulóján, 1942-ben szeretnék volna felállítani. Mivel akkor hivatalosan hadiállapotban voltunk Nagy-Britanniával, politikai okok miatt a szoborállítás elmaradt. 1950-es években ugyan szóba került a szobor sorsa, de az ideológiai és kulturális kérdésekben illetékes Révai-titkárság egyik főfunkcionáriusa így fogalmazta meg véleményét Ligeti Lajos akadémikus előtt: „Kőrösi Csoma Sándor ugyan nagy tudós volt, de a munkásságát a brit gyarmatosítók finanszírozták Indiában és tibeti-angol szótára a brit imperializmus terjeszkedését szolgálta ebből következően ő is a brit imperializmus ügynökének tekinthető.”

Csoma születésének 200. évfordulóján kerülhetett ismét napirendre a kérdés. Eredetileg az épület előtt húzóódó út két sávja közé szeretnénk volna állítani, hogy minél több ember láthassa. A Képzőművészeti Lektorátus azonban megvétőzte a tervet, logikusan megindokolva a döntést: az épület előtt felállított szobor látványra elvonhatja a gépjárművezetők figyelmét és balesetet okozhat. Arra a kérdésemre, hogy ugyanennek az útnak a budapesti szakaszán hasonló problémát okozhat Osztyapenkó szobra, s az miért nem veszélyezteti a közlekedést? – nem kaptam választ. A Csoma szobor végül a múzeumkertbe került, s bár kevesebben láthatják, de védettebb helyen van, így végső soron hálásak is lehetünk a döntésért. A szobor talapzatára egy Eötvös idézetet vésettünk: „Példája, hogy nehézség nincs, melyet erős akarat legyőzni képes ne volna.” Az országban spontán kialakult Csoma kultuszra jellemző, hogy 1984-ben több mint tízezer általános és középiskolai diák vett részt a vetélkedőkön.

Domonkos Béla érdi szobrászművész segítségével, sok önzetlen ember anyagi hozzájárulásával hoztuk létre földrajzi utazóink szoborpanteonját. Költségvetési fedezet kezdetben ehhez sem volt. A művész lemondott az alkotói honoráriumról, csupán a bronzöntési költségek fedezetét kellett előteremteni. A talapzatul szolgáló követ a sósikúti mészkőbánya adta. 1989-ben Teleki Sámuel bronzszobrát avattuk fel, majd Stein Aurél, Baktay Ervin, Déchy Mór, Teleki Pál, Prinz Gyula, Reguly Antal és Almásy László következtek. Az érdi múzeumkert így vált a magyar felfedező utazók panteonjává.

Munkánk a rendszerváltás után

A legszembeötlőbb különbségek a működési feltételek pozitív megváltozásában voltak érzékelhetők. Újabb épületrészeket vehettünk birtokunkba. Enyhültek a legégetőbb létszámgondok, s külön gyűjtemény- és

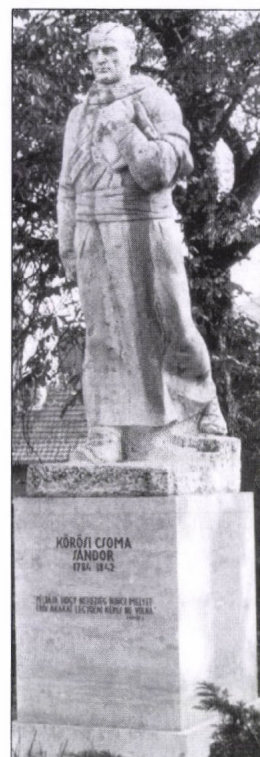
térképtárkezelő, archívumkezelő és kiadványszerkesztő vesz részt a szakfeladatok megoldásában. A napi adminisztrációt és gazdasági ügyintézést is külön személy végzi. Végre természetes megvilágítású helyiségekben dolgozhatunk. Lehetőségünk nyílt önálló könyvtár és adattár kialakítására. A technikai eszközök beszerzése terén is megközelíthettük az általános iskolákat. Vásárolhattunk számítógépet, s 1996-ban önálló telefon- és telefaxvonalunk is lett. Hozzájutottunk az Intézményi Gondnokság nyolc éves Wartburg furgon autójához. A videofilm archívumban az utolsó pillanatban sikerült rögzítenünk olyan jeles személyiségek visszaemlékezéseit, mint Gunda Béla, Újpesti Elemér, Kutasi Kovács Lajos, Timaffy László, Alföldy Alajos, Borsy Zoltán. Elkészült az első, 45 perces önálló videofilmünk Thaiföld természeti értékeiről.

Az önkormányzat lehetőségei szerint igyekszik minden lehetségest megtenni a múzeumért. Sajnos, az anyagiak terén az érdi Polgármesteri Hivatal mozgásterét is szűkebb a kívánatosnál.

1993-ban Érd város támogatásával a Panoráma Kiadó gondozásában sikerült megjelentetnünk a *Magyar Utazók Lexikonát*, melyet egy szerzői kollektíva tíz esztendő munkával, Balázs Dénes szerkesztésében hozott létre. A múzeumalapító indította útjára a *Távoli Tájak Magyar Utazói* című könyvsorozatát, mely az ifjúság körében bizonyítja, hogy a magyarság legelesebb képviselőinek munkája és teljesítményei révén sorsunk ezernyi szállal kapcsolódott a messzi kontinensek népeinek életéhez. Sajnos Balázs Dénes már nem érthette meg a sorozat utolsó köteteinek megjelenését.

További terveinkhez, a pincetér kiállítási helyiséggé való kialakításához, egy állandó Balázs Dénes emlékkiállítás létrehozásához még sok erőfeszítésre lesz szükség.

A szellemi alkotóműhelyként is funkcionáló múzeum kisugárzása túlterjed Érden, sőt az országhatárokon is. Rádió és televízió műsorok révén milliók ismerhetik meg az összegyűjtött és bemutatott értékeket, melyek nemzeti kultúránk fontos részei. Gyakran eszembe jutnak Orbán Balázs tanulságos sorai: „... mindnyájunknak kötelességünk – ha csak egy homokszemet is – odavetni a nemzeti műveltségünk pompás épületéhez.”

Kőrösi Csoma Sándor (1784-1842) szobra a Magyar Utazók Panteonjában

(Antal Károly alkotása, 1942 – felállítva 1984)

Statue of Sándor Kőrösi Csoma (1784-1842) in the Pantheon of the Hungarian Explorers (by Károly Antal 1942, erected in 1984)

Részlet a „Magyar utazók, földrajzi felfedezők” c. kiállításból

A detail from the exhibition „Hungarian explorers, geographical discoverers”

A cserepartneri kapcsolatok alakulása a múzeumi könyvtárakban

S. Fekete Ágnes

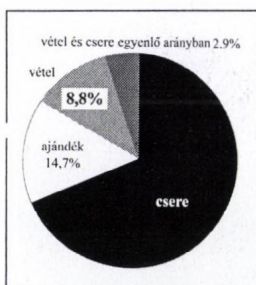
The Development of the Exchange Partner Relations in Museum Libraries

Exchange, as a way of acquisition, plays a very important role in the growth of the collections of the museum libraries. The basis of the museums' exchange relations is the publication of individual publications. Our large museums are characterised by the dominance of foreign exchange partners, while in the case of the smaller museums the ratio of domestic exchange relations is higher. Good quality, well designed, regularly appearing publications are required. It is important to enforce the aspect of keeping in view the demands, the scope of collection and the professional interest of our partners, as it is this way that we may reach the sufficient effect with our publications.

Thus, exchange relations have a double benefit: firstly we may get to know through them the research done and the results attained in other countries in the world. Secondly, the countries of the world may get to know the

Gyarapítási módok százalékos kimutatása

Percental demonstration of the methods of the acquisitions

„A könyvtár a múzeum tudományos műhelye” – írja Haaszthy Gyula. „A múzeum világában a könyvtár szerény helyet foglal el. Itt előtérben vannak a tárgyi gyűjtemények, kiállítások, az anyag őrzése és gondozása. Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy az anyag tudományos feldolgozásához, a kutatómunkához a legnagyobb segítséget a könyvtár adja. Ha egy múzeum számot tart arra, hogy tudományos intézménynek tartsák, meg kell becsülnie és ki kell fejlesztenie könyvtárát. A kutatómunka fokmérője az irodalom ismerete, az irodalomhoz pedig megfelelő mértékben ma már csak a könyvtár útján lehet hozzáférni.”¹ Az 1980-as évek statisztikai adatai szerint 56 múzeumban volt önálló könyvgyűjtemény, saját könyvtárossal. Feltehetően ezek száma nőtt. A múzeumi könyvtárak túlnyomó többségükben zárt jellegűek, feladatuk nem a külső olvasók kiszolgálása, hanem a muzeológusok, kutatók szakmai és tudományos munkájának elősegítése. Állományuk tekintetében gazdag, gondosan, szakszerűen összeválogatott gyűjteményekről van szó. A gyarapításra szánt pénzeszegek igen szűkösen állnak rendelkezésre. Nemesak a pénzhiány nehezíti a megfelelő gyarapítást, hanem az a tény is, hogy a gyűjtőkori terület kiadványai különösen drágák. Itt lép be, mint gyarapítási eszköz a kiadványcsere, amely az állománygyarapítás lényeges forrása. A csere útján történő gyarapítás egyik feltétele cserepartneri kapcsolatok kiépítése, másik komoly és elengedhetetlen feltétele pedig, hogy a múzeumok saját kiadványokkal rendelkezzenek.

Minden múzeumi könyvtár számára fontos a cserekapcsolatok kezdeményezése, fenntartása, kiterjesztése. Az együttműködés megkívánna, hogy összeegyeztessük cserekapcsolatainkat, elküldjük csere-intézményeink jegyzékét. Napjainkra egyre inkább igaz az a megállapítás, hogy a cserevel egyre kevésbé érünk el tényleges pénzmegtakarítást. Gondoljunk csak a csillagászati posztázási költségekre! A cseret ezek ellenére is nagy jelentőséggel bíró gyarapítási módnak kell tekintenünk, hiszen a kereskedelmi forgalomba nem kerülő kiadványok megszerzésének hatékony eszköze. Nem lebecsülendő az az erkölcsi haszon sem, hogy kiadványaik révén a múzeumok – legyenek azok földrajzilag a legeldegottabb helyeken – képesek belekerülni a belföldi és külföldi tudományos kutatások vérkeringésébe.

Dolgozatom a múzeumi könyvtárak cserepartneri kapcsolatainak mérését vállalja fel. Erre vonatkozó felmérést Éri István végzett 1966-ban. Ő 10 vidéki múzeumi könyvtár cserepartneri kapcsolatait mérte fel.

„A múzeumi évkönyvek, ezenkívül más kiadványok: önálló füzetek, katalógusok stb. külföldre kerülése, fogadtatása azonban van olyan jelentőségű, hogy külön foglalkozunk vele. Sok más szempont mellett nem hanyagol-

ható el a külföldi cserekapcsolatok állása akkor sem, amikor a tudományos publikációk szerepét, jelentőségét egyáltalán szükségességét tárgyaljuk ...”²

Milyen eredményeket hozott a vizsgálat? A múzeumaink évkönyveire reflektáló külföldi intézményeknek mindössze a fele múzeum. A szakosított intézmények közül a régészeti jellegűek száma a legnagyobb a velünk cserélők között (58).

Milyen összegzést készített a szerző?

„... legalábbis a vidéki múzeumok esetében a külföldi könyvanyag beszerzésénél a vásárolt és cserélt munkák aránya 10%–90%, ha nem több. Prominens érdekünk tehát a kapcsolatok fenntartásán és kiszélesítésén munkálkodnunk. ... ha mellőzzük a gazdaságossági számításokat, ha csak ennek a beérkező és kimenő tudományos kiadványtömegnek szakmai hasznát és értékét vesszük figyelembe: egy következtetésre juthatunk. Szükséges és kívánatos a vidéki múzeumok nemzetközi kiadványcserejének ésszerű fejlesztése ... szükséges és kívánatos, hogy ezt a szempontot is figyelembe vegyék ... amikor a vidéki múzeumok tudományos kiadványainak további sorsáról döntenek.”³

Az Éri-féle felmérés óta sok év telt el. Milyen változások következtek be azóta a múzeumi könyvtárak cserekapcsolataiban? Lássuk ezt egy kérdőíves vizsgálat segítségével. Az 1994-es vizsgálódás kiterjed a budapesti múzeumokra, a megyei múzeumokra és a kisebb vidéki múzeumokra egyaránt.

A kérdőív három dolog köré csoportosítva fogalmazta meg kérdéseit:

- 1.) Cserével kapcsolatos számszerű adatok megadását lehetővé tévő kérdések
- 2.) Cserekiadványok összetételével, felhasználásával kapcsolatos kérdések
- 3.) Cserekiadványok dokumentálásának módjára vonatkozó kérdések

Összesen 67 múzeumi könyvtárhoz jutottak el a kérdőívek. Ebből a kérdőívet kitöltő és visszaküldő könyvtárak száma 35. Tehát a részvételi arány a felmérésben 52,23%.

Kérdőívek értékelése

1. kérdés: Könyvtárában melyik a legjellemzőbb gyarapítási mód?

csere:	67,6%
ajándék:	14,7%
vétel:	8,8%
vétel és csere egyenlő arányban:	2,9%

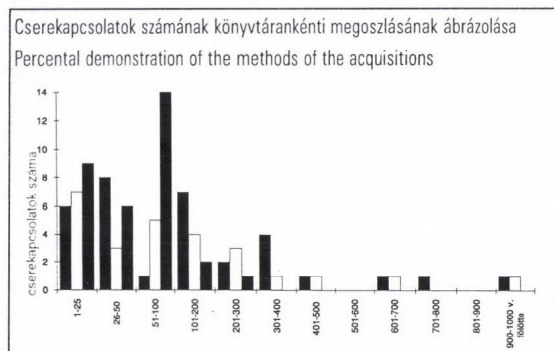
2. kérdés: Állományuknak hány %-a került csere útján a könyvtárukba? Próbálja megbecsülni!

15%-nál nagyobb	67,6%
5-10% közötti	17,6%
2-5% közötti	14,7%

3. kérdés: Cserepartnerneinek száma:

A 35 kitöltött kérdőívből 1 esetben nem válaszoltak, 2 esetben pedig nem adtak számszerű választ.

Összes cserepartneri kapcsolatok száma: 6500
 Külföldi cserepartneri kapcsolatok száma: 4330
 Belföldi cserepartneri kapcsolatok száma: 2170
 Megállapítható, hogy a múzeumi könyvtárak külföldi cserepartnerneinek száma magasabb (66,6%) mint a belföldi (33,3%). Érdekes még az az adat, hogy a résztvevő könyvtárak 18,7%-ánál a külföldi kapcsolatok egyáltalán nem léteznek mint cserelehetőségek, ezek a könyvtárak

kizárólag belföldi cserekapcsolatokkal rendelkeznek. Megállapítható, hogy minél több önálló kiadvánnyal rendelkezik egy múzeum, annál szélesebb körű cserekapcsolatai vannak, az önálló kiadványok száma és a cserepartnernek száma egymással egyenes arányban nő. Egymáshoz viszonyítva a külföldi és belföldi partnerkapcsolatok arányát az látható, hogy az esetek 37,5%-ában lényeges különbségek fedezhetők fel. A külföldi kapcsolatok száma lényegesen magasabb, mint a belföldi.

Szépművészeti Múzeum Könyvtára:	külföldi: 900	belföldi: 100
Déri Múzeum Könyvtára:	külföldi: 455	belföldi: 163
Szent István Király Múzeum Könyvtára:	külföldi: 300	belföldi: 100
Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság Könyvtára:	külföldi: 211	belföldi: 99
Xantus János Múzeum Könyvtára:	külföldi: 294	belföldi: 94
Iparművészeti Múzeum Könyvtára:	külföldi: 392	belföldi: 96
Természettudományi Múzeum Könyvtára:	külföldi: 640	belföldi: 77

Ez is igazolja azt az állítást, hogy minél több a cserekiadvány, annál több a cserekapcsolat.

4. kérdés: Cserepartnerneinek száma melyik országból a legtöbb/legkevesebb?

A legtöbb cserekapcsolatot egyértelműen Németországal igazolták vissza a múzeumi könyvtárak. Második helyre került a felsorolásban Magyarország.

5. kérdés: Korábbi évek cserepartnerneinek száma:

A megkérdezettek 55,9%-a a csökkenést igazolta vissza, 37%-ának ugyanannyi jelenleg is partnerei száma, mint a korábbi években volt.

6. kérdés: A megszakadt cserepartneri kapcsolatok oka:

Első helyre a gazdasági nehézségek sorolhatóak (a magas nyomdai költségek, postázási összegek). Sok esetben nincs mit felajánlani. A külföldiek részéről is hasonló gondokról érkeznek visszajelzések. Visszmondják a

csereket anyagiakra, nehéz gazdasági helyzetre hivatkozva, különösen a volt szocialista országok.

7. kérdés: A csere útján beszerzett dokumentumok típus szerinti megoszlása:

könyv: 53,1%
 folyóirat: 43,7%
 egyéb: 3,1% – ebbe a

kategóriába főleg kiállítási katalógusokat és prospektusokat soroltak a kérdezők.

8. kérdés: A leggyakrabban használt csere dokumentumok szerző-cím szerinti felsorolása:

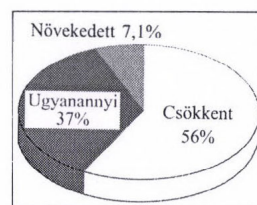
A külföldi kiadványok közül főleg a régészeti témájú évkönyvek és a néprajzzal foglalkozóak a leghasználtabbak. A magyar csere dokumentumok közül a legkeresettebbek a megyei múzeumok évkönyvei, a budapesti múzeumok évkönyvei, országos múzeumok katalógusai, levéltári kiadványok.

9–11. kérdés: A cserepartneri kapcsolatok bővítésére milyen ötletei, javaslatai vannak?

Teljes volt az egyetértés abban, hogy a csere hasznos, fontos és szükséges. Ennek alapfeltétele, hogy legyenek saját kiadványok. Megfogalmazódott az a gondolat is, hogy a csere során jobban figyelembe kellene venni a cserepartnernek igényeit. Főlegesen a senki által nem olvasott cserekiadványok tárolása. Színvonalas minőségben, rendszeresen megjelenő kiadványokra van szükség. Nagyon fontos a sorozatok mindenkori megküldése. Jogos igényként fogalmazódott meg a gyűjtőkörnek megfelelő hazai kiadványok hiánytalan beszerzése is. Segíthetik a kapcsolatépítést a muzeológusok, könyvtárosok személyes kapcsolatai is. Készíthetők saját dokumentumokat bemutató prospektusok. Jó ötlet egy olyan címlista összeállítása, ahol feltüntethetők azok a kiadványok, melyek árusításra, forgalomba nem kerülnek. Javaslatt történt a Múzeumi Hírlevél bevonására a cserekapcsolatok bővítéséhez. Könnyíthetné az anyagi nehézségeket az az európai gyakorlat, hogy 50%-os kedvezményt nyújtana az állam a saját kultúra terjesztésére, mint ahogyan azt a német vagy osztrák cserepartnerneknél tapasztalhatjuk.

10. kérdés: A cserepartneri kapcsolatok nyilvántartásának módja a könyvtárban

A legjellemzőbb nyilvántartási mód a kartonrendszeren történő regisztrálás, 53,3%-a a résztvevőknek ezt a módot alkalmazza. Második helyre a számítógéppel történő nyilvántartás került 16,6%-kal. A résztvevők 10%-a leltárkönyvben jelöli a csereát a beszerzés rovatban.

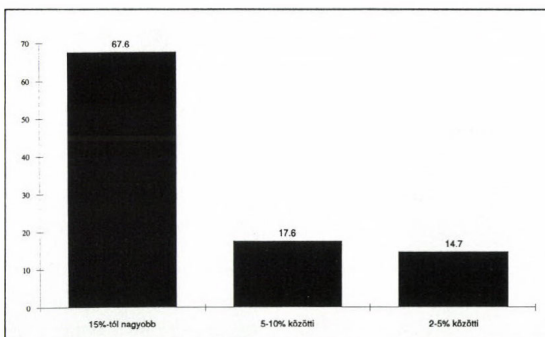
A korábbi évek cserepartneri számának alakulása

Demonstration of the quantity of partners on exchange in the earlier years

scientific work of this small country. The purpose and the meaning of exchange relations is the strengthening and the broadening of professional relations through them.

Irodalom

- Éri István: Vidéki múzeumaink cserekapcsolatairól. In.: Múzeumi Közlemények 1966/3-4. sz. 109-137.
 Németh Endre: A múzeumi könyvtárak együttműködésének módjai. In.: Múzeumi Hírlevél 1956/1. sz. 21-23.
 Haraszthy Gyula: A múzeumi könyvtárak helyzete és problémái. In.: Könyvtári Figyelő 1967/6. sz. 434-453.
 Kaposvári Györgyi: Kiadványaink a világ könyvtáraiban. In.: Múzeumi levelek 1982. 39-40. sz. 161-164.
 Németh Endre Tíz éves a Régészeti Könyvtár. In.: Folia Archaeologica XV. (1963) 215-223.

Az állomány csere útján történő gyarapodásának százalékos megoszlása
 Percental distribution of the acquisition of the book collection by exchange

Nemzetközi kapcsolatok

Nemzetközi Múzeumi Világnap 1996 május 18.

Kóczyánné dr. Szentpéteri Erzsébet

International Museum Day May 18, 1996 Budapest

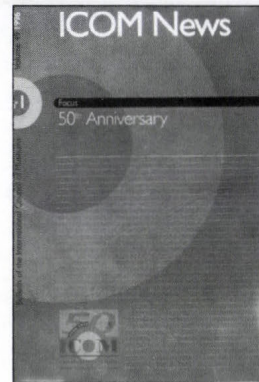
33 Hungarian museums were presented to the visitors in the garden of the Hungarian National Museum, in Budapest, this day.

The Minister of Culture and Education, Mr. Bálint Magyar opened the meeting.

On this occasion Dr. Erzsébet Szentpéteri Kóczyán the presidentess of the Hungarian National Committee of ICOM commemorated the 50. anniversary of existence of ICOM.

Május 18-án ünnepelte a múzeumi világ az ICOM által 1977-ben kezdeményezett emléknapot, amely ebben az évben egybeesett a nemzetközi szervezet megalakulásának 50. évfordulójával. Már az elmúlt években szervezettebbé és nemzetközileg egységesebbé vált a világnap programsorozata, amelyhez minden alkalommal frapáns jelmondatot találtak a párizsi központban. Csak az 1994-es jelmondatot visszaidézve: „A díszletek mögött a múzeumokban” emlékeztetünk a múzeumlátogató közönség felé fordulás újszerű megközelítésére. Ennek jegyében adták meg az idei jelszót is: „A jövőnek gyűjtünk”, azaz amit ma gyűjtünk, abból lesznek a holnap műtárgyai. Két évvel ezelőtt a világnap alkalmából a látogatók a múzeumok előttük elzárt részeinek felfedezésére kaptak lehetőséget, 1996-ban a múzeum alapvető – gyűjtő – tevékenységét mutathatta be. Az ICOM szakmai instrukcióiban azt javasolta, hogy a múzeumok ezen az egy napon hívják fel a figyelmet arra, hogy a kulturális örökség megőrzésében milyen kötelezettségek hárulnak rájuk és mit tesznek ennek érdekében. Használják fel arra is ezt a napot, hogy a közönség megismerhesse: hogyan tudna a múzeumi gyűjtőmunkába bekapcsolódni. Az ICOM megalakulásának 50. évfordulójára való megemlékezés idehaza méltóbban nem is szerveződhetett volna meg: a Magyar Nemzeti Múzeum kezdeményezésére május 18-án a hazai gyűjtemények a „MÚZEUMOK MAJÁLISA '96”-ban vehettek részt a múzeumkertben. A

Magyar Bálint, művelődési és közoktatási miniszter megnyitó beszédét tartja – Jól őrzött bélyegek – Matskási István főigazgató és medvéje – Minister of Culture and Education, Mr. Bálint Magyar makes the opening speech – Well guarded stamps – General director, Mr. István Matskási and his bear

rendezvény fővédnökeként megnyerték dr. Magyar Bálint művelődési és közoktatási minisztert.

33 múzeum mutatkozhatott be, az egyéb produkciók között szerepelt „képzelt múzeum” – látványtervekkel, karikatúristák „fonák múzeuma”, írók, költők, folyóiratok sátrai, különböző gyerekfoglalkozások, ének-, zene- és táncgyűttesek bemutatói, és az ilyenkor szokásos iparművészeti és kézműves vásár.

Az ICOM Magyar Nemzeti Bizottsága az egyik sátorban kiadványokkal, az ICOM történetét összefoglaló ismeretőkkel szerepelt. Továbbá körözött egy kérdőívet – mindössze egy kérdéssel: „Mit helyezne el Ön a jövő század múzeumában?”

Az első választ Magyar Bálint miniszter úr adta: munkahelye tárgyai közül az új (leendő) múzeumi törvényt helyezné el műtárgyként.

Név: Magyar Bálint

lakcím: 1026 BUDAPEST U. 2.

Erzsébet Szentpéteri

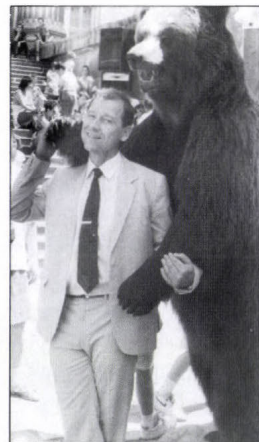
Mit helyezne el Ön a jövő század múzeumában?

otthoni tárgyai közül: SZEMÉLYI ÉRTÉKESÍTÉS

munkahelye tárgyai közül: AC ÚJ (LEENDŐ) MÚZEUMI TÖRVÉNY

az utcáról: 177. SZÁZADI SZÁRNYAS, KISZÉNY - LÁTCÉLÚ ÉRTÉKESÍTÉS

A válaszadók között 10 db állandó múzeumi belépőt sorsolunk ki!

Az ICOM története: 1946-1996

Az első közgyűlést Chauncey J. Hamlin, az ICOM alapítója és elnöke hívta össze 1946-ban. A 29 tagállam 180 képviselőjéből öt csoport alakult: művészetek, régészet, történelem; – néprajz és népművészet; – műszaki tudományok, technológia; – természettudomány; – gyermek-múzeumok

A tagok négy kategóriáját különböztették meg: – aktív tagok: számuk országonként 15 főben volt megállapítva. Ők alkották a Nemzeti Bizottságokat amelyek kooptálással újultak meg.

– társult tagok: létszámuk nem korlátozott; lehetnek egyének vagy intézmények képviselői, szavazati jog nélkül

– adományozók: létszámuk nem korlátozott; lehetnek magánszemélyek vagy intézmények

– tiszteletbeli tagok: a Végrehajtó Bizottság választja őket azok közül, akik különleges szolgáltatásokat tesznek a múzeumoknak.

Az első húsz év során az ICOM a létszám növelése érdekében erőteljesen szorgalmazta a tagborzást és a különböző bizottságok alakulását. Pl. 1962 és 1965 között a Nemzeti Bizottságok száma 57-ről 66-ra emelkedett: Afrikában 9 új bizottság alakult.

Kritikus helyzet az 1970-es években és a szabályzati reform

Az 1970-es években az ICOM komoly válságon esett át, amely már létét fenyegette. A működési költségeket az UNESCO és a szervezet tagsága biztosította, de a befizetett összegek nem követték az inflációt. A feladatok 1962-től kezdődően megnégyszereződtek és ez túlságosan nagy terhet jelentett a Titkárságnak és a Dokumentációs Központnak, amelyek kicsi és rosszul fizetett személyzettel dolgoztak.

Az 1970-es évekre a szervezet hagyományos tevékenységei komoly veszélybe kerültek.

Kampány indult az ICOM szervezeti reformja érdekében, melynek eredményeként a Nemzeti Bizottságok többé nem korlátozhatták tagjaik számát az addigi 15 főre. Az 1971-es grenoblei közgyűlésen a résztvevők egy csoportja reformtervet terjesztett elő: egyenlő státuszt biztosítva az egyéni tagok számára, elősegítve a szakmai együttműködést nemzeti és nemzetközi szinten. Az ICOM volt az első, nem kormányok által támogatott nemzetközi szervezet, amelynek sikerült felismernie, hogy a régi működési rendszer akadályozza tevékenységét és képes volt a szervezeti reformra. Az új szabályzat a X. Közgyűlésen került elfogadásra 1974-ben, Koppenhágában. Megszüntették az aktív és társult tag kategóriát és létrehoztak két újat: az egyéni tagokét és az intézmény-tagokét. Ennek révén a múzeumi szakmából bárki bekerülhetett az ICOM tagjai közé. Nem maradt semmilyen korlátozás a tagok számát tekintve és nem volt semmiféle más diszkrimináció. Minden egyéni tag szavazati jogú és elfoglalhat bármilyen funkciót az ICOM-on belül. Az intézményi tagok vállalhattak egy vagy több múzeumi bizottsági funkciót. Az új szabályok az ICOM taglétszámát jótékonyan befolyásolták. 1976-1977 folyamán a taglétszám 680 fővel emelkedett. 1977-ben 109 országban 5600 tagot számlált a szervezet. Javult az ICOM gazdasági helyzete, költségeiket fedezni tudták anélkül, hogy rendkívüli támogatást kellett volna igénybe venniük. Az ICOM normális működésének akadályai megszűntek, sőt a rendszeres alapítványi forrásoknak köszönhetően a szervezet hatásköre

jelentősen bővült. A múzeumok fejlődése, az irántuk tanúsított érdeklődés élénkítése megannyi tényező, amely mind hozzájárult a szervezet erősödéséhez. Az ICOM egyre több ország múzeumi életében jelent meg. Célul tűzték ki, hogy valamennyi kontinens, különös tekintettel a fejlődő országokra, vegyen részt a fejlődési folyamatban.

Az „aktív tag“-tól a „fizető tag“-ig

1983 után fontos szemponttá vált a tagdíjfizetési kötelezettség teljesítése. Statisztikailag csökkent ugyan az egyéni tagok tagságon belüli aránya, de javult az ICOM költségvetési helyzete. Az egyéni tagok számának csökkenését ellensúlyozta az intézményi tagok számának emelkedése. (1983-ban a tagok 92%-a egyéni tag volt.) Az ICOM elhatározta, hogy személyesebbé teszi a kapcsolatokat, csak céllal szervez bármilyen eseményt és gyors szolgáltatást nyújt.

A szervezet állandóan fejlődik

Az ICOM jelenleg 135 országból 12 000 tagot számlál. Közgyűléseit háromévenkénti rendszerességgel tartja, súlyt helyezve arra, hogy mindig más kontinens adjon otthont e találkozóknak, ezzel is mobilizálva a tagságot és növelve azt az erőfeszítést, amely az új tagok toborzására irányul.

A tagság földrajzi elhelyezkedése:

Afrika	3,44%	28 nemzeti bizottság
Ázsia-Óceánia	7,53%	20 nemzeti bizottság
Latin Amerika	5,00%	18 nemzeti bizottság
Észak Amerika	9,73%	2 nemzeti bizottság
Európa	74,30%	40 nemzeti bizottság

Az „ICOM News“ anyagából összeállította
Kócziánné dr. Szentpéteri Erzsébet

A legnépszerűbb sátor kívülről és belülről
The most popular pavilion outside and inside

Fotók - Photos: K. Szentpéteri E.

Válogatás a restitúció külföldi irodalmából

Európa elrablása

Az európai kincsek sorsa a Harmadik Birodalomban és a második világháború

Éri Gyöngyi

SZERKESZTŐI MEGJEGYZÉS

A restitúció – mint szakkifejezés – számunkra mostanában csupán egyetlen „ügyet” jelöl: a háborús években jogtalanul eltalajdonított műkincsek visszaadásának ügyét.

Mintha a politikusok és a művészettörténész-muzeológusok – egymással egyetértésben – kiszajátították volna ezt a szót. Nyilatkozataik, írásaik mind ekörül forognak.

Eközben – tisztelet a kivételnek – kevesen tudják miről is van szó? Mi történt és mi történik a világban ez ügyben? Miről tudunk és miről nem? Mennyire „világméretű” a restitúció ügye és mekkora a kis magyar glóbusz érdekeltisége? Úgy gondoltuk, helyénvaló, ha olvasóinkat igyeckszünk megismertetni legalább a legfontosabb – idevágó – külföldi szakirodalommal. Ezek túlnyomórésze az elmúlt öt-hat év terméke. Idehaza igazán kevesek juthattak hozzájuk. Gyűjtésünk bizonyára hiányos – mint ahogyan tájékozottságunk is az. De talán mégiscsak kielégíthetjük szakmánk és a szélesebb kör kíváncsiságát valamennyire – a folytatás reményével.

A nyugati országokban sorra nyitott megjelentetett „hiánylisták” talán ráébresztik az illetékeseket, hogy mennyire égető a mi hiánylistánk hiánya!

(A legkülönbözőbb helyekről, tulajdonosoktól „begyűjtött” illetve feldolgozásra kölcsönkért kiadványok egyikébe beragasz-

Európa nagy múzeumaiban járva, a felfedezés, az újrafelfedezés örömét élvezve, nem gondolkozunk el a művek sorsán. Kinek jutna eszébe fél évszázad távlatából a Louvre-ban, a Rijks Múzeumban vagy a Capo di Monte-ban azon tűnődni: vajon hogyan vészelték át a háborút az egyetemes emberiség örökségének kiemelkedő darabjai?

A restitúcióról egyre sűrűbben megjelenő írások előbb-utóbb a kérdés illetően megfogalmazásához is elvezetnek. Elsősorban a saját kulturális örökségünk sorsáról kellene tudnunk: megtörtént-e a háborús károk felmérése? Publikálták-e valamikor? A SzU-ba hurcolt „zsákmányon” kívül hol, merre tűntek még el a magyar múzeumokból származó becses darabok? A 60-as években egy ausztriai tóban a Szépművészeti Múzeumból származó képeket találtak. Vajon minden elveszett kép megkerült, vagy csak egy része?

1991-ben az Artnews Magazine nemzetközi konferenciát szervezett. A konferencia első napjához időzítve jelent meg a lap áprilisi száma. Címlapsztorija az azóta már könyvalakban is több nyelven publikált Kozlov és Akinsha cikke a SzU-ban hadizsákmányként őrzött európai műtárgyak titkainak leleplezése volt. A közel 150 résztvevő – amerikaiak és nyugat-európaiak vegyesen, – izgatottan tárgyalták a lehetőségeket és következményeket. Mint egyetlen, Európának a részéről érkezett rögtön faggatni kezdték: történt-e hasonló rablás Magyarországon? Tudatlanságomat tájékoztatással próbáltam takargatni, azt hiszem kevés sikerrel. Hazajöve némi információt próbáltam szerezni, legalább a magam megnyugtatójára. Erőlködésem nem járt sikerrel. Azóta már sokmindent tudunk: van vegyes

bizottság, megalakult a kutatócsoport, több orosz múzeum kiállítást szervezett magyar gyűjteményekből származó képekből stb. stb. Sajnos, összefoglalások, katalógusok máig sem készültek, vagy ha igen, akkor nem publikusak.

Ha hozzáférhető lett volna a magyar műtárgyak, múzeumok, magángyűjtemények sorsáról összeállított magyar feldolgozás, feltételezem, Magyarország is helyett kapott volna Lynn H. Nicholas 1995-ben a new yorki Random House kiadónál megjelent kötetében. A Washington Post kritikusa szerint „ez a tudományos mű felér egy lebilincselő kalandregénnyel.” S ezt a könyvkritikusok testülete is díjjal ismerte el. Az amerikai születésű Lynn H. Nicholas Európában tanult, majd hosszabb időt töltött – férje munkája révén – Belgiumban. Ott kezdte gyűjteni az adatokat könyvéhez. Az amerikai szerzőtől szokatlanul bőséges irodalomjegyzék és jegyzetanyag mutatja, hogy a szerző elsősorban publikációkra, levéltári dokumentumokra és interjúkra támaszkodott.

A kötet bevezetője a kultúrában és a művészetben végbement „hatalomátvételtől” szól: hogyan lesz semmivé az első világháború utáni nagyszerű kulturális fejlődés Németországban, hogyan lesz kiszolgáltatottja művész és tudós a hitleri ideológiának. Albert Speer, – Hitler No. 1. építésze – aki gondoskodott a vezetők házáinak berendezéséről, Göbbels házának berendezése után ezt írja: „Kölcsönöztem néhány Nolde vízfestményt a berlini Nemzeti Galéria igazgatójától. Göbbels és felesége el voltak ragadtatva a képektől, egészen Hitler látogatásáig. Ő jött, körülnézett és legmélyebb elégedettségét fejezte ki. A miniszter ezek

után közölte velem: a képeknek azonnal el kell tűnniük innen, ezek egyszerűen lehetetlenek.”

Művészeket, tudósokat elhallgattattak, szinte valamennyi múzeum igazgatóját leváltották ebben az időben, főleg a zsidókat. 1938 után sor került az „elfajult”, degenerált művészet művelőire. A feketelistára tett művészek között találhatók: Barlach, Kokoschka, Franz Marck, Kirchner, Pechstein stb. Nemcsak tiltották műveik árusítását, hanem a művészet művelésétől is eltiltották őket. Nem vásárolhattak festéket, vásznat. A Gestapo szűrőpróbaszerű ellenőrzéseket tartott és a terpentinszag vagy a nedves ecset eleendő ok volt az azonnali letartóztatáshoz.

A „felsőbbrendű művészet” bemutatására felépült Münchenben Hitler utasítására a Művészetek Temploma – a Haus der Kunst – és megkezdődött a múzeumi szelekció, amelynek 1940-től sok európai mestermű áldozatul esett. Elsőként Göring, aki maga mindengyűjtő volt, ismerte fel: a selejtezett művekből hasznat lehet húzni. Így jött létre a Degenerált Művészet Hasznosítási Bizottsága Alfred Rosenberg vezetésével, Adolf Ziegler a festő és Heinrich Hoffman, Hitler fotósa részvételével. Német és svájci, majd amerikai műkereskedők segítségével az elkobzott és selejtezett művekből árverést rendeztek Luzernban. A sikeres eladások ellenére rengeteg anyag maradt raktáron. Hoffman, a fényképész, aki maradéktalanul teljesíteni akarta Hitler utasításait, cinikusan javasolta: „legyen a raktár propaganda eszköz, az 'ellenséges művészet' megsemmisítésének eszköze, gyűjtsuk fel és mondjunk halotti beszédet.” A tervet ismerő műkereskedők, amit lehetett

kimentettek a raktárból, de még így is több mint 5.000 festmény, szobor, rajz lett a tűz, illetve a tűzoltók martaléka. Mindezek csak előrejelzések voltak az elkövetkező hat év eseményeihez.

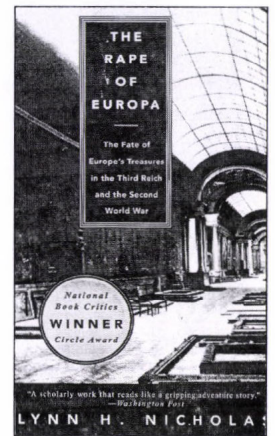
Hitler, aki magát művészeti szakértőnek tartotta, a másodrendű német romantikusokat preferálta. Ettől függetlenül szüksége volt mankóra, s e tekintetben fotósára bízta magát. Hoffman éppen úgy nem értett a művészethez mint főnöke, viszont kitüntetett helyzetében jól megszédte magát a müncheni Haus der Kunst levelezőlapjai és a náci-párti események fotózásának monopóliumából. Hoffman először korábbi szeretőjét foglalkoztatta szakértőként, akinek szőnyegjavító üzlete volt Berlinben és ugyanott másodosztályú képeket is árult, őt követte Karl Haberstock, aki a múzeumok selejtezésében és a képek eladásában tüntette ki magát. Hitler nagy szaktudású szakértője végül is dr. Hans Posse lett, aki hosszú éveken keresztül a Drezdai Képtárat igazgatta és akit „helytelen vásárlások” és a náci pártba való belépés megtagadása miatt ejtettek. Reaktiválását többszörösen meghálálta, bár politikamentességét állandóan hangoztatta. Ő alapozta meg a Linzbe tervezett Führer Múzeumot és ő készítette elő az európai múzeumok kifosztását célzó listát. Segítségével a „begyűjtők” helyre és címre mentek Ausztriától a Szovjetunióig. A náci Németországban azonban nemcsak a főnök hódolt a gyűjtőszervenél. A sorrend a következő volt: Hitler után először Rosenberg, a főideológus válogatott. Őt követte Göring a Hofer házaspár segítségével. A férj a gyűjtemény kurátora, neje – korábban a new yorki Duveen alkalmazottja – a restaurátora volt. Majd Göbbels következett. A felső vezetésen kívül a konfiskálásban harcolt egymással a Wehrmacht és az SS. Fellépésük és szerepük minden országban, az adott történelmi szituációnak megfelelően másként jelentkezett. Az alapkérdésben azonban megegyeztek: az elfoglalt országokban az első pillanatban „védelem” alá kellett helyezni a zsidók és szabadkőművesek vagyont. Így történt ez Ausztriában is. Már a bevonulás napján lefoglalták a Haas, a Kornfeld, Trosch, Bondy, ismert családok, nagy gyűjteményeit. Külön történet Rothschild báróé. A német bevonulás a repülőtéren érte, ahonnan vissza kellett térnie bécsi otthonába. Rövid idő múl-

va megjelent a Gestapo letartóztatására. A katonák akit kiküldtek, visszatért a parancsnokságra és jelentette: a báró éppen ebédel, későbbi időpontot kér a letartóztatásra. Természetesen nem kapta meg. Kb. egy évbe telt, amíg a Rothschild gyűjteményt „legálisan” birtokukba vehették a németek, s csak ekkor engedték szabadon a bárót. Az európai országok 1936-tól foglalkoztak műkincseik megmentésének tervével egy eljövendő háború esetén. Még élénken élt legtöbbjük emlékeztében az I. világháború és szerették volna elkerülni az értékek pusztulását. Jelzés értékűnek számított a spanyol polgárháború is. A Prado gyűjteményeit Madrid ostroma előtt alig néhány órával sikerült teherautókra rakva kimenteni. Valencia majd Figueras adtak menedéket a világhírű képtár anyagának. Amikor kiderült, hogy Franco e városok bombázására készül, tárgyalások kezdődtek a kormány és a köztársaságok között. Franco megígérte, hogy szabad elvonulást enged a Pradónak, azaz hozzájárul, hogy Franciaországon keresztül Svájcban helyezték el az értékeket. Lengyelországban, Varsóban, Krakkóban, Katowicében új kiállítások megnyitására készültek, de a munkát félbehagyva a mentéssel kellett foglalkozni. A lengyelekre különleges elbánás várt, mert a lengyel kultúrát gyökerestül óhajtották a németek elpusztítani, nem kímélve templomot, múzeumot, magánházat.

Ilyen körülmények között óriási tettek számított a Jagello-szőnyegek, az Arrasok megmentése: a Wawelből de-reglyén szállították a szőnyegeket a Visztulán. Lublin közelében légitámadás érte a szállítmányt, ezért átrakodtak teherkocsikra és így utazták át Romániát. Majd Olaszországon keresztül jutottak el Franciaországba. Közben a szőnyegek számára „menedékjogot” kértek a pápától, aki elzárkózott, mondván, nem akar politikai konfliktusba bonyolódni. A franciák viszont segítettek. A lengyel kapituláció után a gyűjtemény átkerült Angliába és onnan a Báthory gőzessel jutott ki Kanadába. A lengyel konfiskálások vezetője Kajetan Mühlmann lett, az Elfoglalt Területek Műtárgyainak védelmére létrehozott bizottság speciális megbízatású biztosa. Munkája rendkívül kényes volt, hiszen több urat szolgált. Először is Posse kívánságait teljesítette a Führer számára, de gondos-

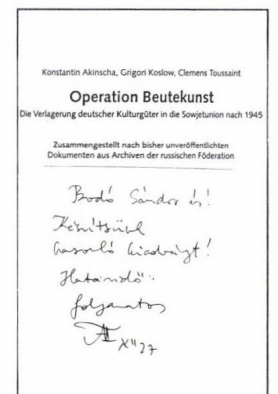
kodni kellett Göring igényeinek kielégítéséről is. A legtöbb vitát a Czartorisky Képtár három képe váltotta ki: Raffaello Férfi portréja, Leonardo Hermines nője és Rembrandt Irgalmas szamaritánusa. A két utóbbit a háború végén Frank Gauleiter irodájában találták meg. A Raffaello örökre elveszett. Mühlmann tevékenységének újabb színhelye Hollandia lett. Őt megelőzte Rosenberg „hadserége”, az „Einsatzstab Reichleiter Rosenberg” (ERR) a könyvtárak és a levéltárak vizsgálatára érkeztek. A Németország számára fontos anyagok kiválogatására Mühlmann felderítette a hollandok műtárgyraktárait, majd – már 1941-ben felve az angol inváziótól, – ők maguk is létesítettek titkos raktárakat Hollandiában. Erre szükségük is volt, mert az elkobzott értékekkel Mühlmann hivatala kereskedett. A műtárgyablás terén a legjobb falatnak számított Franciaország. A kettészakított országban több német bizottság is igyekezett vezető szerepre szert tenni és minél több előnyt, pénzt kicsikarni a rablásból és az eladásból. Hitler a fegyverszünet aláírása utáni napon Párizsban termett Speer és Arno Breker szobrászművész társaságában. Ez volt az első és utolsó párizsi látogatása. Ennek nyomán Keitel tábornok már másnap elrendelte minden „német emlék” összegyűjtését és elszállítását.

Ugyanakkor a Wehrmacht báró Franz Wolff-Metternich parancsnoksága alatt felállította a Kunstschutz-ot, a műemlékek és műtárgyak védelmére. Metternich kiváló művészettörténész volt, korábban Északrajna-Wesztfália területi kurátora. A katonai rend ellenére megmaradt civilnek. Felelősséggel csak a berlini parancsnokságnak tartozott. Munkáját az 1907-es hágai egyezménynek megfelelően igyekezett végezni, mit sem tudott a német eredetű tárgyak összegyűjtéséről. Mit is takart a „német eredetű tárgyak” meghatározás? 1500-tól kezdve mindazon műtárgyakat és értékeket, amelyek bármilyen formában elkerültek Németországból. A 300 oldalas listát csupán bevezetőnek tekintették a végleges követelések összeállításáig. Fantasztikus lista volt: Dürer Önarcképe éppúgy mint Posse linzi múzeumából hiányzó Rembrandtok, az elzárt arisztokratáktól a francia forradalom alatt elkobzott vagyontól kezdve az 1919 után eladott tárgyakig min-

Nicholas, Lynn H.: The Rape of Europa. The Fate of Europe's Treasures in the Third Reich and the Second World War. Vintage Books, a division of Random House, New York, 1995. 498 p. ill. ISBN 0-679-40069-9 (Európa elrablása. Európai kincsek sorsa a Harmadik Birodalomban és a 2. világháború)

tott – facsimilében alább közölt – cédula tanulása szerint másoknak is ez volt a véleményük. A baj csak az, hogy mind a

„megszóltott” főosztályveze-tő, mind a javaslatot tevő helyettes államtitkár négy nap múlva megvált minisztériumától. Hogyan vélekednek a „folyamatos határidőről” a helyükbe lépettek?) Végezetül: egy harminc éve magyarul is napvilágot látott NDK-beli kiadványra, és egy szerény kivitelű, 1994-es kiállítási katalógusra hívom fel a figyelmet. A számtalan újság-cikk, néhány folyóiratban napvilágot látott írásmű mellé csupán csak ezeket sorakoztathatjuk fel, mint a restitúció magyar nyelvű irodalmát?

Ruth és Max Seydewitz: Hölgy hermelinnel – Remekművek tragédiája. Corvina, Budapest 1965, 179 p. ill. (Die Dame mit dem Hermelin. Der grösste Kunstraub aller Zeiten. Henschelverlag, Berlin 1963)

den szerepelt benne. E nagy munka végrehajtója dr. Kümmel a berlini Nemzeti Galéria igazgatója volt. Természetesen Metternich ellen dolgozott. Belépett a programba az ERR is, hogy teljes legyen a káosz.

A francia műkincsek a háborús készülődés idején vidéki raktárakba kerültek, jó része Chambord-ba. Ezekhez is hozzá akartak férni a németek, jöhetnek semmi közük sem volt a tárgyaknak Németországhoz. A „védelem alá vont” műtárgyakat a Jeu de Pomme-ban gyűjtötték össze, ahol egy Mme Vailland nevű muzeológus is dolgozott, aki mindvégig kapcsolatban volt az ellenállási mozgalommal. Ez megkönnyítette a tárgyak nyomon követését és további sorsuk alakulását.

Külön fejezet foglalkozik a szovjetunióbeli eseményekkel. A németek célja a nagy orosz gyűjtemények megszerzése volt, de ezekhez már nem jutottak el. Érdekes módon a kievi, minszki stb. múzeumokról nem volt listájuk. Posszét és Hollandia, ezélt kénytelenek voltak a már napi gyakorlatnak számító zsidó és szabadjóműves vagyonió kívül „minden kulturális értéket, ami a kutatáshoz fontos vagy ellentétes a nemzeti szocialista értékkel” elrabolni. Drámai küzdelem vette kezdetét Leningrádban a háború második napján. Az Ermitázs munkatársainak 2.5 millió tárgyat kellett néhány nap alatt becsomagolni és evakuálni. A felét Szibériába menekítették, a többi Leningrádban maradt. Végig a város ostroma alatt a pinceraktárakban, műtárgyak között éltek és dolgoztak a múzeum ottmaradt munkatársai. Kiállításokat, felolvasó esteket rendeztek, a kultúra éltető erejét használták fel a pusztítással szemben.

A német telepesek lakta Krím félsziget visszatért a „Reich”-be értékeivel együtt. Megjelent az 1935-ben alakult „Ahnenerbe” (Ősök Öröksége), az SS régészeti különítménye a kiel Jankuhn professzor vezetésével, hogy Déloroszországban a gót császárság emlékei után kutasson.

Amit nem sikerült elvinni azt felégették, összetörték, szétlőtték. Marcus Hindus a New York Herald Tribune riportere írta: „Peterhof eltűnt. Még csak nem is olyan szellemváros mint Kiev, Harkov, Poltava, Orel vagy Kurszk.”

A Szovjetunióban 1942-ben állami bizottság alakult a károk felmérésére.

Csak a kievei lista 4 sűrűn gépelt oldal volt. Amerikai körökben megjegyezték: „az oroszok nem írnak értéket a veszteségekhez, ellenben közölték: nincs messze a nap amikor a németeket kényszerítjük majd az értékek visszaadására és a hitleri vandalizmus okozta károk megfizetésére.”

Nem lenne teljes Lynn H. Nicholas munkája, mint ez a könyvismertetés sem, ha nem említenénk a szövetségesek erőfeszítéseit, részben saját műalkotásaik védelmére, másrészt az európai értékek, műemlékek, művek és múzeumok megmentésére. Az amerikaiaknak nem voltak háborús tapasztalataik. Már a háború első napjaiban a vezető kulturális intézmények direktoraiból bizottságot alakítottak az amerikai kulturális javak védelmének kidolgozására. Figyelembevéve az európai tapasztalatokat, bombabiztos helyre akarták menekíteni a legfontosabb tárgyakat. A Mellon alapítvány megkezdte az előkészületeket az észak-karolinai Belmont-ban az 1941-ben megnyílt washingtoni National Gallery elhelyezésére. A Metropolitan Múzeum Philadelphia közelében talált megfelelő raktárt.

Londonban a Blitzkrieg és a bombázás pánikot és félelmet keltett. Többen javasolták a múzeumok bezárását. A múzeumigazgatók többsége azonban ragaszkodott az intézmények nyitvatartásához.

Nagyon sok közreműködője volt az európai mentési munkának az Egyesült Államokban. Feltétlenül meg kell említenünk George Stout nevét. A Fogg Múzeum igazgatója, csomagolási és evakuációs szakemberként nemcsak a hazai, hanem az európai értékek mentésére is gondolt. Ugyanúgy, mint a Harvard egyetemi csoport, amely Párizs eleste után Amerikai Védelmi Harvard Csoport néven alakult meg, kinyilvánítva készségét, részvételét a műértékek mentésében. Ilyen és hasonló csoportok alakultak más egyetemi városban is.

A Harvard Csoport egyik nagy tette volt az olaszországi műemléki térkép elkészítése. Sajnos az amerikai bürokrácia sem különb az egyéb nagy országokénál. A térkép valahol Algériában elveszett. Ezért az Olaszországban partraszálló csapatok nem használhatták. Így is volt éppen elég dolguk, hiszen a németek utolsó mentés-váruknak tekintették Olaszországot és

igyekeztek kihasználni az ottani zavaros helyzetet az utolsó nagy műkincsrablásra. A könyv fejezeteiben egymást váltják az izgalmas és drámai leírások, történetek, mindvégig fenntartva az olvasó figyelmét. Ez alól nem kivétel az Európából összerabolt rengeteg festmény, szobor, bútort, szőnyeg, ékszer megtalálásának és visszaszolgáltatásának története. Bővelkedik az izgalmas történeteken kívül a visszaszolgáltatás során elkövetett bűntettek ismertetésében is.

Magyarországra két helyen utal a szerző: az amerikai hadseregben működő MFAA (Monuments Fine Art Archives) próbált valamilyen rendet teremteni a rablott anyag dzsungelében. Németországban gyűjtőközpontokat jelöltek ki s a titkos raktárakból ezekbe szállították az európai országok kincseit. 1945 június 17-én az egyik legnagyobb rejtékhelyről, Alt-Aussee-ből nagy szállítmány érkezett a müncheni központba, benne a „Budapesti Múzeum egyesek politikai kérése”. Más helyen érdekes, politikai vonatkozású a történet: Az amerikaiak 1947-ben vissza akarták juttatni a koronázási ékszereket, de Nagy Ferenc megakadályozta, mondván nem érezték meg a helyzet arra, hogy a koronázási ékszerek magyar kézbe kerüljenek. 1972-ben Carter elnök határozata nyomán indították végül is haza a koronát. Eredetileg az elnök felesége vállalta a magyarországi ünnepélyes átadást. A magyar kormány azonban táviratozott: „Tiszteljük a női egyenjogúságot, de szeretnénk, ha magas rangú amerikai tisztségviselő és az amerikai kongresszus küldöttsége adná vissza a jelképeket Magyarországnak.”

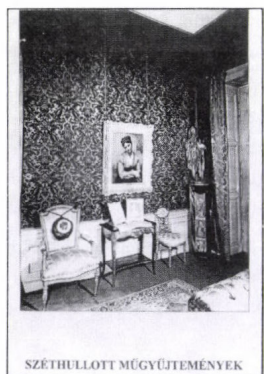
Eltűnt kincsek

A második világháború alatt elveszett olasz műkincsek leltára

Mihály Mária

Nemrégiben adta ki az olasz Kültügyi-minisztérium és a Kulturális és Környezeti Javak Minisztériuma közösen a II. világháború idején eltűnt műtárgyak katalógusát olasz és angol nyelven. Az olasz nyelvű kiadás címe (L'opera da ritrovare) egyértelmű uta-

Széthullott műgyűjtemények – Magyarország kulturális öröksége szisztematikusan pusztításának bemutatása véletlenül fennmaradt archív fényképek alapján. Keszthely, Helikon Kastélymúzeum, 1994. A kiállítás katalógusát írta Mravik László. 70 p. ill.

SZETHULLOTT MŰGYŰJTEMÉNYEK

lás egy korábbi kiadványra, amely 1984-ben „L'opera ritrovata” címmel jelent meg. Ekkor rendezték meg ugyanis Firenzében a Palazzo Vecchio harmadik emeletén a németek által elvitt, de azután visszaszerzett olasz műtárgyak reprezentatív kiállítását. A kiállítást és az ez alkalomból kiadott, a 141 kiemelkedő jelentőségű műalkotást részletesen ismertető albumot Rodolfo Siviero emlékének szentelték. Az olasz restitúciós folyamat csaknem négy évtizeden keresztül Rodolfo Siviero nevéhez kötődött. Ő már az olasz műkincsek veszélybe kerülésének, elrablásának idején nyomon követte az eseményeket. Az ellenálláson belül megszervezte a műkincsek felkutatását, majd az olasz restitúciós hivatal miniszteri rangú vezetője lett. Siviero 1971-ben és 1975-ben nemzetközi konferenciát szervezett Firenzében a kulturális javak illegális forgalmának megakadályozása témájában. Felmerült egy restitúcióval foglalkozó nemzetközi hivatal felállításának is. Ezzel a javaslatlással az Európai Gazdasági Közösség miniszteri csúcserőkezlete is egyetértett.

Rodolfo Siviero az 1984-ben rendezett kiállítást és a katalógus kiadását már nem érthette meg, néhány hónappal előtte meghalt. De a kötetben megjelent visszaemlékezéséből kiderült, hogy miután hosszú évek munkája után német részről befejeződött a restitúció, az olaszok elkészítették a visszakapott, illetve még meg nem talált művek jegyzékét. Négy kötetben ismertették a visszaszerzett értékeket, egy kötet készült a még hiányzó műalkotásokról. A németek szorgalmazták a kötetek kiadását. Az 1972-ben nyomdába adott kézirat már korrektúrázott kefelevonata azonban misztériózus módon eltűnt, a kiadás elmaradt.

A restitúció ügye Olaszországban, melynek mindig voltak szép számmal külső és belső akadályozói, Siviero halálával háttérbe szorult. A még mindig hiányzó több ezer műalkotás visszaszerzésének ügye jószerével feledésbe merült. Ezidőtájt Olaszország egy másik kataklizmával kényszerült szembenézni, a hatalmas méretűvé dagadt műtárgylopások és az illegális műkereskedelelem problémájával.

Azt az ötödik kötetet, amely a meg nem talált műveket tartalmazta, hosszú évtizedek után vehetjük végre most kézbe, természetesen átdolgo-

zott, javított változatban. A kötet megjelenése valószínűleg nemcsak azoknak a megváltozott körülményeknek köszönhető, amelyek az utóbbi években a restitúció ügyét az egyes országokban és nemzetközileg is előtérbe helyezték, hanem személy szerint Antonio Paolucci kulturális miniszternek is. Fiatal firenzei művészettörténészként ugyanis ő végezte Siviero felkérésére a katalógus adatainak felkutatását, összegyűjtését. Ő irányította az 1984-es kiállítás restaurálási munkálatait is.

A katalógus mostani kiadásának elsődleges célja a közreadás. Átdolgozóinak, szakértőinek vállalniuk kellett a hiányos adatok közlését, illetve az esetleges tévedéseket. A kötet szerény külső megjelenése is ezt a köztes és ideiglenes jelleget hangsúlyozza. (Az olasz állam a köteteket nagy példányszámban, díjtalanul terjeszti.)

A katalógus négy részre tagolva mutatja be az eltűnt műveket. Az első részben a múzeumokból, templomokból, közintézményekből és magángyűjteményekből elvitt, heterogén műtárgygyűjtéseket írják le. Kronológikus csoportosításban, műfajonkénti sorrendben. Külön-külön fejezetben sorolják fel a firenzei Finaly gyűjteményből, a firenzei néprajzi múzeumból és a minturnói múzeumból eltűnt értékeket. Ezek azonosítása – dokumentumok hiányában – rendkívül nehéz. A Finaly gyűjtemény eltűnt darbjairól egyetlen fotó sem maradt fenn. A kötet 1511 tételt tartalmaz.

A Koenigs gyűjteményről

Előszó

Robert de Haas igazgató

A Holland Szépművészeti Hivatal (Rijksdienst Beeldende Kunst), a Kulturális Minisztérium támogatásával publikálni kívánja ama munkálatainak eredményeit, amelyek a Koenigs gyűjtemény régi mesterek rajzainak azon ismertté vált részére vonatkoznak, melyeket a II. világháború alatti német megszállás idején egy holland magángyűjtő eladott *dr. Hans Posse*-nak, a Staatliche Gemäldesammlung Dres-

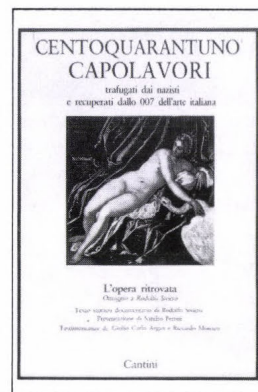
den (Drezdai Állami Képtár) igazgatójának, Adolf Hitler képviselőjének.

1939-től az 1942. december 7-én bekövetkezett haláláig Posse Hitler megbízásából látta el a Sonderauftrag Linz feladatait: a megszállt országokban művészeti alkotások „gyűjtése”, melynek célja a tervezett, de soha meg nem valósított linzi Führer Múzeum feltöltése lett volna. Az 1943. január 5-én kelt, úgynevezett „Közös Deklaráció”, valamint a száműzetésben működő holland kormány 1940-ben és 1942-ben kiadott dekrétumai szerint, továbbá a háború utáni törvénykezés alapján a Koenigs rajzoknak a náciknak való eladása illegális, törvénytelen volt.

Az 526 kiválasztott rajzot a Rotterdam-i Boymans Múzeumból Drezdába szállították, ahol a Kupferstich-Kabinetben került elraktározásra. Ettől fogva sorsuk megegyezik a drezdai gyűjtemények itt található részének sorsával. A II. világháború végén a drezdai múzeumokat, beleértve a Kupferstich-Kabinetet, valamint a különböző rejtékhelyeken, Drezda környékén tárolt gyűjteményeket kiürítették, illetve elszállították. Ezek közül néhány őrizetlen művészeti alkotást elloptak, ugyanakkor azonban a megszálló szovjet csapatok több ezer darabot szállítottak el megőrzésre Kijevbe, Leningrádba és Moszkvába, melyek közül sokat 1958-ban hivatalosan visszajuttattak Drezdába. A Koenigs-gyűjteményhez tartozó azon 33 rajzot, mely 1946-ban visszamaradt, a drezdai Kupferstich-Kabinetben (32) és a lipcsei Képtárban (1) tárolták, míg a Német Demokratikus Köztársaság kormányja 1987 januárjában hivatalosan szolgáltatta vissza azokat Hollandiának. A többi rajz, (azt a kettőt leszámítva melyeket 1953-ban illetve 1988-ban szolgáltattak vissza), a mai napig hiányzik.

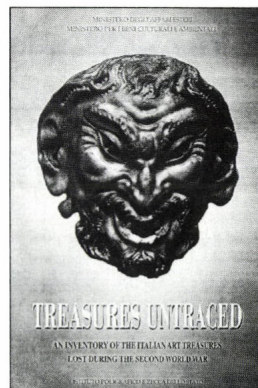
Jelen katalógusunknak az a célkitűzése, hogy deklarálja Hollandia 48 éve fennálló követelését, elhatározásunk, hogy ezen követelésünknek érvényt szerezzünk annak érdekében, hogy visszanyerjük a még mindig hiányzó 491 rajzot. Két évvel ezelőtt, 1987 őszén a Drezdai Metszet-tár kiadott egy, a miénkhez hasonló katalógust, megközelítően ugyanezen célkitűzéssel: a drezdai Kupferstich-Kabinet hiányzó képei címmel.

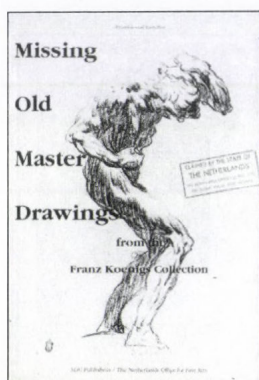
Ők is kutatnak a hiányzó rajzaik (mintegy 1550) után, melyek szomorú tör-

Centoquarantuno Capolavori trafugati dai nazisti e recuperati dallo 007 dell'arte italiana. L'opera ritrovata omaggio a Rodolfo Siviero. Sotto l'Alto Patronato del Presidente della Repubblica. Firenze, Cantini Edizioni d'Arte, 1984. 223 p. ill. (A nácik által elhurcolt 141 mestermű, amelyeket az olaszok 007-es ügynöke visszaszerzett. „Az újra megtalált mű”, tisztelet Rodolfo Sivieronak)

Treasures Untraced. An Inventory of the Italian Art Treasures Lost during the Second World War. Roma, Istituto Poligrafico e zecca dello stato, 1995. 340 p. ill. (Eltűnt műkincsek A második világháborúban elveszett olasz műkincsek leltára)

Elen, Albert J.: Missing Old Master Drawings from the Franz Koenigs Collection claimed by the State of the Netherlands. Hague, SDU Publishers The Netherlands Office for Fine Arts, 1989. 280 p. ill. ISBN 90-12-06016-8 (A Hollandia által visszakövetelt Franz Koenigs-féle eltűnt régi mesterművek)

Dokumentation der durch Auslagerung im 2. Weltkrieg Vermissten Kunstwerke der Kunsthalle Bremen. Teil 1 des Ausstellungsprojektes Gerettete Bremer Kunstschätze.

Der Kunstverein in Bremen, 1991. 279 p. ill. (A 2. világháborúban a brémai Kunsthalléból eltulajdonított műkincsek dokumentációja. 1. rész. A megmentett brémai műkincsek kiállítási tervei)

ténete oly sokban kapcsolódik a mi rajzainkéhoz. Őszintén kívánjuk nekik ugyanazt az eredményt, amit magunknak is kívánunk, nevezetesen, hogy fellelhetjük és feltétel nélkül visszakaphatjuk hiányzó művészeti alkotásainkat.

Külön említést érdemel John Rowland szerepe Ambrosius Holbein rajzának 1988-ban Londonból való visszaszerzésében, mivel ő volt az, aki először felhívta figyelmünket a hiányzó képre, amikor az 1987 őszen Londonban váratlanul napvilágra került. Reménykedünk benne, hogy az ő példáját követni fogják mindazon személyek, akik találkoznak a hiányzó rajzokkal, illetve akiknek tudomásuk van azok hollétéről.

A hiányzó Koenigs-rajzok utáni kutatás egy sokkal nagyobb projekt része, melynek célja a holland polgárok és intézmények tulajdonát képező művészeti alkotások visszaszerzése, azoké, melyeket a második világháború során a megszálló német csapatok illegálisan szereztek meg, illetve melyeket ezt követően az országból elhurcoltak és ezideig még nem származtattak vissza.

1945-től 1988 május elsejéig a holland Pénzügyminisztérium volt felelős az elrabolt vagyontárgyak és tulajdonok kezeléséért, azonosításáért és visszaszerzéséért. A háborút követő első tizenöt évben a legtöbb eset, beleértve több ezernyi képzőművészeti alkotás visszaszerzését, eredménnyel zárult.

Az 1988. április 20-án kelt 233. sz. királyi dekrétum a kulturális minisztériumot bízta meg az azideig megoldatlan művészeti alkotások visszaszerzésének végrehajtásával. Ezen feladatot látja el a Holland Szépművészeti Hivatal, mely valamennyi állami tulajdonú művészeti alkotást kezeli. Közülük a legtöbbet holland múzeumoknak, kormányintézményeknek és külföldön lévő nagykövetségeknek kölcsönözzük ki. A jelen katalógus szerzője Albert J. Elen-el egyetemben, a holland művészeti alkotások visszaszerzésére irányuló projektnek felelős végrehajtója.

(A kötet císzavát Mihály Mária fordította)

A brémai Kunsthalléból a II. világháborúban eltűnt műkincsek – dokumentáció

A II. világháború alatt – a legtöbb német múzeumhoz hasonlóan – a légitámadásoktól fenyegetett brémai Kunsthalléból is kitelepítették a legértékesebb festményeket, szobrokat, grafikákat és nyomatokat. A műkincseket zömmel az 1943-as év második felében szállították és helyezték el négy különböző helyszínen, elsősorban kastélyokban.

Három rejtekhelyről a műkincsek hiánytalanul és szinte sértetlenül kerültek vissza a Kunsthalléba, a szovjet megszállási zónában fekvő karnzowi kastélyból (Brandenburg tartomány) azonban nem.

A Königsmarck grófok karnzowi kastélyába két szállítmányban (1943. május 14-én ill. június 17-én) 50 festmény, 1715 rajz és kb. 3000 nyomat érkezett. E magas számhoz képest csak viszonylag kevés mű került vissza Brémába a II. világháború után, és ezek jelentős része is megrongált vagy tönkrement állapotban. Visszakerülésük elsősorban Kurt Reutti szobrászművész személyes közbenjárásának köszönhető, aki a berlini magisztrátuson működő visszaszerzési bizottság vezetőjeként, a Kunsthalléval szoros együttműködésben elkészítette a gyűjteményből hiányzó jelentős műalkotások listáját, ezek aztán – részben kalandos úton – visszakerültek Brémába. De még a következő évtizedekben is sikerült egyes festményeket, valamint Dürer néhány fontos művét visszaszerezni, mint pl. a Trientet ábrázoló akvarellt, a Krisztus siratása c. ezüstceruzarajzot és egy önarcképet. Merőben új helyzet állt elő 1989-ben, amikor Viktor Ivanovics Baldin egykori orosz tiszt váratlanul kijelentette, hogy számos brémai műkincs megmentése fűződik a nevéhez. Ezzel világossá vált, hogy a Karnzowba kitelepített anyag jelentős hányada valahol meg kell, hogy legyen. Baldin 1945-ben 364 műalkotást (két festményt és 362 rajzot) vitt el a karnzowi kastélyból Moszkvába, ahol azokat később az Állami Építészeti Múzeumnak ajándékozta. A későbbiekben többször kísérletet tett arra, hogy az általa biztonságba helyezett műkincsek

visszakerüljenek jogos tulajdonosukhoz, a brémai Kunsthalléhoz – de mindmáig sikertelenül. Egyébként az általa megmentett tárgyak sajnos csak viszonylag kis töredékét képezik a Karnzowban eltűnt műkincseknek. Viktor Baldin bátor kijelentése bel- és külföldön egyaránt élénk sajtó- és médiavisszhangot váltott ki, és világossá tette, hogy további művek is találhatóak – magán- vagy köztulajdonban – az egykori Szovjetunió területén; sőt magában Németországban, elsősorban az egykori NDK területén is számítani lehet brémai műkincsek felbukásására.

A dokumentáció azoknak a – jelenleg ismert és kimutatható – festményeknek, rajzoknak és nyomatoknak a jegyzékét tartalmazza, melyek a II. világháború vége óta hiányoznak a brémai Kunsthalléból. Az említett körülmények miatt szükségesnek tűnt a dokumentációt, ill. legalább bizonyos részeit orosz nyelven is megjeleníteni, megkönnyítendő az oroszul tudó olvasók számára a műtárgyak azonosítását, bár valamennyi műkincs el van látva tulajdoni bélyegzővel, elsősorban a Kunsthalle pecsétjével. A szerkesztők reményei szerint a kiadvány, mely sajnos nem közölhet minden hiányzó műről fényképet, eljut majd a művészetbarátok, múzeumok, galériák és aukciós házak, valamint a bel- és külföldi állami szervek kezébe, s így lehetővé válik, hogy a Kunsthalle információkat szerezzen a művek jelenlegi hollétéről és lépéseket teheszen visszaszerzésükre. Minden útbaigazítást természetesen szigorúan bizalmasan kezelnek és garantálják az informátorok büntetlenségét.

A kérdéseket, információkat és leveleket a brémai Kunsthalle igazgatóságának kéri címezni.

A szerkesztők mindenekelőtt köszönetet mondanak Viktor Baldin úrnak a fontos információkért, továbbá a berlini *Tartományi kultúralapítványnak* a dokumentum kiadásának anyagi támogatásáért. A kiadvány része lesz annak a kiállításnak, melyet a műkincsek hazatérésekor Brémában és Moszkvában fognak bemutatni.

(A kötet císzavát Wellmann Nóra fordította)

Quedlinburg–Texas és vissza

Feketekereskedelem elrablott műkincsekkel

A texasi Joe Meador nemigen jeleskedett katonaként. „Túl sok időt tölt nem-katonai tevékenységgel” – jegyezte be az US-Army a tüzérmegfilyelő papírjaiba, még mielőtt ezüstkanalnak ellopása miatt hadbíróság elébe nem került. A hadnagy haláláig őrizte a nagy titkot: ő volt az évszázad egyik leggátlástalanabb műkincsrablója. A mama kedvence a texasi prériről a háború végén eltulajdonította az ezer éves quedlinburgi császári palota katedrálisának kincstárából a legértékesebb drágaságokat. A felbecsülhetetlen értékű evangéliumokat és ereklyetartókat a tábori postával küldte haza, Whitewrightbe, az isten háta mögötti texasi fészekbe, és csak néhány kiválasztott barátja vehetett néha-néha egy pillantást a középkor fénykorából származó zsákmányra.

Örökösének kapzsisága azonban négy évtized múltán különleges kincs vadászt vezetett az elveszett műtárgyak nyomára: Willi Korte bukkant egy texasi falusi bankban a Meador által elrabolt egyházi kincsekre. A „Quedlinburg treasures” sok akadályba ütköző visszazállításra meglepetésekben bővelkedő műkincs-krimivé nőtte ki magát. A történet egyben tanmese is, amely első ízben leplezi le – dokumentumok, bírósági jegyzőkönyvek és eskü alatt tett vallomások alapján – a nemzetközi műkereskedelem gyanús praktikáit, melyeket még sohasem sikerült egyértelműen bizonyítani.

A könyv lerántja a leplet a műkincsek inkább fekete-, mint szürkepiacáról, ahol finom urak valószínűsége kepekedést folytatnak, s mely olyan kemény, akár a kábítószert- vagy a fegyverüzlet. Korte Siegfried Kogelfranz szakíróval és egykori Spiegel-szerkesztővel közösen vizsgálja az elrablott műkincsekkel kapcsolatos drámai problematikát: a kultúrbürokrácia szegényteljes csődjét, a politika tehetetlenségét és a maffia-szervezetek milliárdos üzleteit. Legyen szó akár Priamos trójai kincséről, régi mesterek múzeumokból származó képeiről, Gutenberg-bibliákról vagy több ezer éves ciprusi mozaikokról – a fürge ügyeskedők mindig megelőzik az államot.

Azután pedig semmi sem nehezebb, mint az elrablott műkincsek visszacszerzése, mégha legfelsőbb szinten tesznek is rá ünnepélyes ígéretet.

(A kötet ismertetőjét Wellmann Nóra fordította)

Műkincs-hadművelet

Az 1945 után a Szovjetunióba szállított német műkincsek sorsa

Wellmann Nóra

Első ízben 1991-ben szelöztette meg az amerikai *Art News* folyóirat, hogy a moszkvai és leningrádi múzeumok titkos raktáraiban még rengeteg jelentős, elsősorban Németországból származó műkincset rejtgetnek. A bombaként ható hír nemcsak az újságok címlapjait töltötte meg; az utóbbi időben számos kiadvány, monográfia foglalkozott az elhurcolt műkincsek sorsával.

A nürnbergi *Germanisches Nationalmuseum* kiadásában a múlt évben megjelent kötet – orosz, ukrán és német művészettörténészek közös munkája – mintegy 20.000 eredeti dokumentum, továbbá szemtanúk és résztvevők visszaemlékezései és feljegyzései alapján kísérel meg első ízben átfogó képet rajzolni a II. világháború végén a Szovjetunióba hurcolt német műkincsek sorsáról, s feltárni a műkincsrablás valódi dimenzióit. A szerzők objektív képet szeretnének rajzolni az összefüggésekről, melyek döntő szerepet játszottak a német kultúrjavak elhurcolásának megtervezésében és kivitelezésében. Könyvükkel azt kívánják bizonyítani, hogy a német műkincsek Szovjetunióba szállítása nem véletlen, hanem ideológiai alapon előre megtervezett, titkos katonai manóver volt, célja nem a kulturális értékek megmentése, hanem egyszerű műkincsrablás. A titkos raktárakban őrzött műtárgyak nem szolgálták a szovjet nép érdekét, a drezdai képtár festményeinek visszaadása sem humanitárius aktus, hanem hidegháborús politikai sakkhúzás volt. Az 1943-60 közötti időszakot felölelő, három fő részre – előkészítés – kivitelezés – a műkincsek egy részének

visszaszolgáltatása – tagolódo, számos dokumentumot eredetiben is közlő munka két konkrét esettanulmánnyal zárul, melyek azt vannak hivatva alátámasztani, hogy jóllehet még mindig nem készültek pontos listák az elhurcolt műtárgyakról, az orosz archívumokban szinte tökéletes dokumentáció található meg róluk.

Az első fejezet az előkészítéssel és az ideológiai háttér megteremtésével foglalkozik. 1943-ban merült fel először – Igor Grabar festő, művészettörténész, a kor egyik vezető kultúrbürokrataja részéről – az ún. „kompenzáció” gondolata, hogy ti. a szovjet múzeumok veszteségeikért és a műemlékekben esett károkért jóvátételként az ellenséges országok gyűjteményeiből kárpótolhatnák magukat. Kezdetben Németország, Ausztria, Olaszország, Magyarország, Románia és Finnország gyűjteményeit szemelték ki, később az utóbbi kiesett. Olaszországnak a szövetségesekhez való csatlakozásával le kellett mondani az olasz gyűjtemények anyagáról is. Grabar javaslatának kedvező fogadtatása után pontosabb tervek is kidolgozott, majd személyes részvételével 1943 őszén megalakult egy „szakértői iroda”, mely kiállítási katalógusok és állományjegyzékek alapján feltérképezte a jóvátételre kiszemelt, zömében elsőrangú műtárgyakat az említett országok gyűjteményeiben.

Időközben – hogy megteremtse a szovjet igények jogalapját – megkezdődött a szovjet műkincsekben esett károk felmérése és értékük megállapítása, s javaslatok készültek arra nézve, mivel lennének „pótolhatók”. (Pl. az elpusztult novgorodi templomért a Pergamon-oltárt javasolták cserébe stb.) A függelékben közzétett listából – melyben fel vannak tüntetve a kárpótlásként a Szovjetunióba szállítandó múzeumok gyűjteményei (lényegében valamennyi jelentős német múzeum) – kiviláglik, hogy a jegyzék összeállítását két fő szempont vezette: egyrészt olyan nemzetközileg jegyzett mesterek alkotásait válogatták ki, akik a Szovjetunió múzeumaiban addig nem, vagy alig voltak képviselve, másrészt igyekeztek minden orosz vagy szláv vonatkozású anyagot is begyűjteni, gyakran meglehetősen a hajuknál fogva előrángatott érvek alapján. (Pl. a trójai aranykincs elengedhetetlen Dél-Oroszország történetének kutatása szempontjából.) Hogy az 1945 feb-

Kogelfranz, Siegfried – Korte, Willi A.: *Quedlinburg – Texas und zurück. Schwarzhandel mit geraubter Kunst*. München, Droemer Knaur, 1994. 512 p. ISBN 3-426-26675-X (Quedlinburg – Texas és vissza. Feketekereskedelem műkincsekkel)

Akinsha, Konstantin – Koslow, Grigori – Toussaint, Clemens: *Operation Beutekunst. Die Verlagerung deutscher Kulturgüter in die Sowjetunion nach 1945*. Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, 1995. 96 p. ill. ISBN 3-92-6982-41-1 (Műkincs hadművelet. Az 1945 után Szovjetunióba szállított német műkincsek sorsa.)

Válogatott bibliográfia a restitúció legújabb irodalmából

(Forrás: Spoils of War – Newsletter, 1. sz. 43–45. o.)

Conte, Luigi: Restitution: Italy. Some are Found – But Many are Still Lost: Can You Help? In: The Art Newspaper. (October 1995).

Esterow, Milton: A Little Justice in Austria. In: ARTnews. (September 1995).

Waxman, Sharon: Austria: Ending the Legacy of Shame. In: ARTnews. (September 1995).
Feliciano, Hector: Le Musée disparu. Enquête sur le pillage des oeuvres d'art en France par les nazis. Paris 1995.

Elsner, Tobias von: Alles verbrannt? Die verlorene Gemäldegalerie des Kaiser Friedrich Museums in Magdeburg. Sammlungsverluste durch Kriegseinwirkungen und Folgeschäden. Magdeburger Museumshefte 5. Magdeburg 1995.

Kostenevich, Albert: Hidden Treasures Revealed. Impressionist Masterpieces and Other Important French Paintings Preserved by the State Hermitage Museum, St. Petersburg. New York 1995.

Klugmann, Claudia: Kriegsverluste der Gemälde- und Plastiksammlung des Museums der bildenden Künste. In: Museum der bildenden Künste Leipzig. Jahreshft 1994.

Knyschewskij, Pawel Nikolaewitsch: Moskaus Beute. Wie Vermögen, Kulturgüter und Intelligenz nach 1945 aus Deutschland geraubt wurden. München, 1995.

Oostrum, Hilde van: Op het spoor van een verloren collectie. 1995

Grimsted, Patricia: The Fate of Ukrainian Cultural Treasures During World War II: The Plunder of Archives, Libraries and Museums under the Third Reich. In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 39. 1991. Heft 1.

ruájában lezárt lista milyen részletekbe menően tartalmazza az egyes gyűjtemények anyagát, bizonyítja az alábbi néhány adat. A müncheni Alte Pinakothekből 125 festményt szemeltek ki, ebből mindössze négy német festő alkotása, annál inkább szerepel a nemzetközi gyűjtemény színe-java: Botticelli, Tintoretto, Tiziano, Tiepolo, Velasquez, Goya valamint az összes Rubens; a Neue Pinakothekből főleg az impresszionisták; a drezdai képtár szinte teljes anyaga, (természetesen a Sixtusi Madonna is); a berlini képtár festmény- és rézkarcgyűjteményének jelentős része stb. Természetesen nemcsak képek, szobrok és grafikák jöttek szóba, hanem kincstárak és iparművészeti gyűjtemények is (kiszemelték például a quedlinburgi dóm aranykincsét is, de itt megelőzte őket egy amerikai katona).

Az már a „szakértői iroda” anyagaiból is kiderül, hogy szovjet részről jogosnak tartották a „kárpótláson” felül további műkincsek megszerzését is a tengelyhatalmak múzeumaiból, mintegy „jutalomként”. Ez a hadiszákmány, – mely egyben a szovjet hadsereg dicsőségének megőrkítését is szolgálja – a Moszkvában létesítendő „szupermúzeum” gyűjteményének alapját képezné, melynek nemzetközi anyaga a nyugati nagyvárosok múzeumaival vetekedne. A – némiképpen a linzi Führer-Múzeumra hajazó – gigantikus épület kivitelezésére nem volt pénz, de felépítése csak 1953-ban, Sztálin halálával került le végképp a napirendről.

A kötet második fejezete – a történelmi eseményekbe ágyazva – részletesen ismerteti azoknak az intézményeknek és szervezeteknek a működési struktúráját, melyeknek szerep jutott a megszállt német területek kulturális javainak felkutatásában, kiszármaztatásában és elszállításában; továbbá a szállítási megszervezését, a transzportok útvonalát és sorsát, valamint a Szovjetunióba érkező anyag regisztrálásának, elosztásának és raktározásának rendszerét.

A Szovjetunió 10 milliárd dollár kártérítési igényével lépett fel Németországgal szemben, s ennek a jaltai konferencia után azonnal igyekezett is érvényt szerezni. A Vörös Hadsereg különleges, ún. „trófeabrigádjai”, melyeket a Malenkov – és tulajdonképpen Sztálin – személyes vezetése alatt álló különbizottság ellenőrzött, meg-

kezdtek a gyárak leszerelését, a be rendezések, nyersanyagok és termékek összegyűjtését és a Szovjetunióba szállítását.

Ezek a brigádok kezdték meg a német múzeumok anyagának felkutatását és elszállítását is, mégpedig a tervezettnél és engedélyezettelnél jóval nagyobb mértékben. Így fordulhatott pl. elő, hogy az odera-frankfurti Marienkirche ládába csomagolt, és a potsdami kastélyban őrzött középkori üvegablakait – a ládák kibontása és tartalmuk ellenőrzése nélkül – azonnal továbbküldték Leningrádba, ahová azok a négyeszi átrakás miatt jelentősen sérült állapotban érkeztek meg. A kötet részletesen leírja három német nagyváros – Berlin, Drezda és Lipcse – gyűjteményeinek háború utáni viszontagságait, különösen nagy figyelmet szentelve a fővárosi múzeumoknak, melyeknek anyagát a szovjetek a keleti zónába átmenekítve, két fő raktárba vonták össze.

A Moszkvából érkezett bizottság véleménye ugyanis az volt, hogy a berlini múzeumok annyira megsérültek a háborúban, hogy újjáépítésükre nincs remény. Berlinben 1946 augusztusáig működött az a 19 tagú brigád, mely a város egész területéről összegyűjtötte és szállításra előkészítette a kulturális értékeket, és felkutatva a magángyűjteményeket is. Ekkor a politikai fejlemények miatt a brigádok némileg visszafogták tevékenységüket, de a műkincsek elszállítása 1948-ig folytatódott. A Pergamon oltár reliefjeit is tartalmazó első szállítmány 1945 szeptemberében indult el Berlinből. A szállítást télen, rendkívül kedvezőtlen időjárási viszonyok között is folytatták, az egy hónapig tartó vonatút során, a fűtetlen vagonokban, a gyakran szakszerűtlenül csomagolt műtárgyak közül sok megsérült vagy tönkrement. Az első szállítmány megérkezése után bizottság alakult a műkincsek leltározására és szétosztására.

A legjobb alkotások a központi múzeumokba, elsősorban a Puskin Múzeumba és az Ermitázsba kerültek, a maradék a vidéki múzeumoknak jutott. (A Puskin Múzeumba került például csaknem 3000 ládányi műkincs, közte a drezdai képtár teljes anyaga.) E hatalmas anyag raktározására és kiállítására azonban nem voltak meg a feltételek. Ismét felmerült a „szupermúzeum” megépítésének terve; az ügyet a múzeumi szakemberek az „új

szerményeket” bemutató látványos időszaki kiállítások megrendezésével kívánták előmozdítani. A tervezett és már részben elkészült kiállítások megnyitását azonban nem engedélyezték, a műkincsek további szétosztását megakadályozták, mivel a Németországban 1949-re végbement politikai változások miatt célszerűnek látszott a zsákmányolt műkincsek ügyének újragondolása. A jelszó ettől kezdve teljes titoktartás, a titkos raktárakba csak a restaurátorok léphetek be.

1955-ben, a Varsói Szerződés megalakulása, az új szövetségi rendszer teremtette helyzetben a szovjet központi állami szervek szükségesnek ítélték a német kulturális javak egy részének visszajuttatását. Az SZKP Központi Bizottsága határozatot hozott a drezdai képtár anyagának visszaadásáról. Az akciót nagy sajtókampány előzte meg, melynek során nemcsak a „bölc és humanista döntést” dicsőítették a szovjet lapok, de megteremtették a „megmentett műkincsek” mítoszát is, hangsúlyozva, hogy a szovjetek kétszeresen is megmentették az „NDK kulturális örökségét”, egyrészt az amerikai bombázások és a fasiszták megsemmisítési kísérletei elől, másrészt a restaurátorok áldozatos munkája révén.

A festményeket sebtében restaurálták, a Puskin Múzeumban látványos kiállításon mutatták be a visszaadott 515 festményt.

A német műkincsek második részének visszaszolgáltatására az 1956-os magyarországi forradalom leverése után, kifejezetten hangulatjavító intézkedésként került sor. Az NDK kormánya ekkor már elő mert állni egy nagyon óvatosan fogalmazott jegyzékkel az eltűnt műkincsek ügyében. A szovjet fél viszont arra számított, hogy műtárgycsere keretében az NDK is visszajuttat majd a szovjet múzeumokból származó műtárgyakat, elfelejtkezve arról, hogy ezeket a „trófeabrigádok”, majd később az amerikaiak révén már régen visszakapták.

A szovjet múzeumok felső utasításra összeírták a birtokukban levő német műkincseket – összesen több mint 2 és fél millió műtárgyat és 534 láda régészeti töredéket. Majd belekezdtek restaurálásukba, amit több mint egy éven át tartó, megfeszített munka után reménytelen vállalkozásnak ítélték és félbehagytak. A kulturális veze-

tés, az érintett múzeumok másként ítélték meg a restitúció kérdését, és tiltakoztak a műkincsek „ellenszolgáltatás nélküli” visszaadása ellen.

Jól tükrözi ezt az Andrej Gruber, a Puskin Múzeum főmunkatársa által kidolgozott javaslat, mely kimondta, hogy a Szovjetunió nem szolgáltatja vissza azokat a műtárgyakat, melyekre az NSZK tart igényt; melyek magángyűjteményből vagy harmadik országból származnak; illetve ismeretlen eredetűek; továbbá visszatartja számos archívum és könyvtár anyagát is. Hosszas huzavona és Hruscsov személyes beavatkozása után 1958 nyarán került aláírásra a kétoldalú egyezmény. A Puskin Múzeum és az Ermitázs kiállításon mutatta be a legszebb tárgyakat (köztük a Pergamonoltárt és Nofretete mellszobrát), majd 1959 elején megkezdődött a több mint 300 vagonnyi, mintegy másfél millió tárgy visszaszállítása. Mind a mai napig azonban még több mint 1 millió műtárgy várja a szigorúan őrzött titkos raktárakban, hogy visszakérüljön eredeti tulajdonosához.

Ellopott műkincsek.

Nyomozás az elveszett mesterművek után.

Konsztantin Akinsha és Grigorij Kozlov, moszkvai illetőségű művészettörténészek nyomon követték az elrabolt műkincsek útját a háborús időszakról egészen napjainkig. Történetük tele van drámai cseményekkel, szól a felbecsülhetetlen értékű műkincsekről, különleges személyiségekről, a politikai manőverekről, megvesztegetésről és korrupcióról. Igaz történet, amelyről még mindig van mit mondani, s amelyet úgy lehet olvasni, mint a legjobb kalandregényt. *Konsztantin Akinsha* Kijevben született, s 1983-ban, a moszkvai egyetem művészettörténeti szakán szerzett diplomát. Azóta doktorált művészettörténetből, és az ARThews folyóirat munkatársa. *Grigorij Kozlov* Volgográdban született, s 1984-ben végzett a moszkvai egyetem művészettörténeti szakán. Dolgozott az oroszországi „Jucsetics” művészeti vállalatnál, a Kulturális Minisztériumban és a Puskin Múzeumban. 1991 áprilisában Akinsha és Kozlov megjelentette az első cikkét, amely-

ben felfedték a szovjet múzeumok ún. „különleges raktárainak” titkát, ráírva a figyelmet azoknak a rejtegetett műtárgyaknak az ezreire, amelyek Európa és Németország múzeumaiból kerültek oda a II. világháború befejeztével. 1992-ben kitüntették őket George Polk emlékéremmel, újságírói munkájukban nyújtott kiváló teljesítményért.

(A kötet ismertetőjét Sárközy Gabriella fordította)

Szépséges zsákmány

A szovjetek által elrabolt európai műkincsek

Sárközy Gabriella

1920-ban egy orosz közigazda és író utópista regényt jelentetett meg, amelyben Oroszország jövőjét próbálta felvázolni. A képzeletében megjelent események között szerepelt a németekkel való háború is, s a háború orosz részről szerencsés kimenetelű lévén, a németek kárpótlásként néhány tucat festmény és egyéb műkincs mellett a Pergamonoltárt is odaadták az oroszoknak.

Az író jóslatában csak a dátumokat illetően tévedett, az általa megjövendölt háború huszonegy évvel később tört ki, mint ahogy könyve megjelent. A háború végén, Berlinből, 1945-ben az oltárt valóban a Szovjetunióba szállították. A valóság sokkal különös dolgokat produkált, mint ami az író képzeletében megfordult, nemcsak néhány tucat festmény, hanem több mint két és fél millió műtárgyat, könyvet, irattári anyagot koboztak el a leggyőzött Németországból. Ez volt a történelem legnagyobb szabású titkos műkincsrablása, amelyet a Vörös Hadsereg és a szovjet katonai szervek irányítottak. Hadizsákmánynak tekintették mind a német múzeumok gyűjteményeit, mind pedig a német lakosság értékeit, de ide tartoztak azok a tárgyak is, amelyeket a nácik „vásároltak” Franciaországban. Hollandiában, raboltak Lengyelországban, vagy vettek el mint zsidó vagyont Magyarországon.

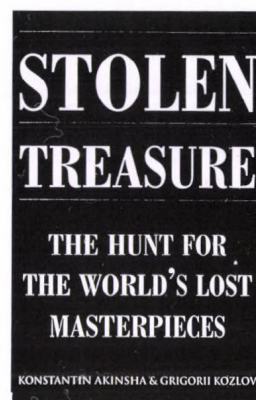
A szovjet kormány 1943 óta szisztematikusan kártalanította magát a le-

győzött ellenség vagyonából, jogos kompenzációként az őket ért veszteségeikért.

A műtárgyakat speciális brigádok gyűjtötték be, akik között voltak művészettörténészek, múzeumi szakemberek, művészek és restaurátorok. Ezeknek az embereknek katonatiszti egyenruhát adtak, s elküldték őket Németországba, a kulturális értékek megkeresésére, könyvtárak felkutatására, hangszerek, színházi kellékek, nyomdagépek, filmfelvevők begyűjtésére, s a továbbiakban mindezeket továbbították a Szovjetunióba.

A szintén győztes amerikai hadsereg katonái egészen másként viselkedtek. A műkincseket felügyelő csoport feladata az volt, hogy azokat védjék a katonai támadásoktól, a vandál pusztításoktól. Számos gyűjteményt mentettek meg lebombázott épületekből, templomokból, s gondjuk volt arra, hogy azokat visszajuttassák az eredeti múzeumba, vagy az eredeti tulajdonos országba. Egy alkalommal, amikor az amerikai kormány úgy határozott, hogy kétszáz festményt elszállítat a washingtoni múzeumba, maga az amerikai brigád tiltakozott ez ellen, s végül a képek Berlinben maradtak. Nem így a szovjet brigádok, akik sohasem tiltakoztak kormányuk politikája ellen. Elvük a „szemet szemért, fogat fogért”. Az országukat ért veszteségek, műemlékeik pusztulása lebegett a szemük előtt. A németek által elfoglalt területeken múzeumok, könyvtárak maradtak romokban. A festmények ezrei, ikonok, a keleti múzeumok iparművészeti tárgyai kerültek Németországba. A harkovi képtárat kirabolták és felgyűjtötték. Minszkben teljesen elpusztultak az értékes gyűjtemények. A nácik megvetették a szláv kultúrát, s különös brutalitással rombolták le azt.

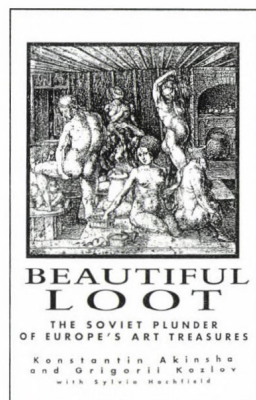
A meghódított népek kirablása nem új keletű dolog. Már a rómaiak is gyakorolták, később Napóleon is ezt tette 2000 évvel később. A 19. század végére azonban megfogalmazódott az a törekvés, hogy a világ kulturális örökségét meg kell védeni a katonai konfliktusoktól. Ezt a gondolatot fektették le hivatalos keretek között az 1899-es és az 1907-es hágai egyezményben, amely magába foglalta a kulturális intézmények, műemlékek, műtárgyak védelmét. Mind az akkori német kormány, mind az orosz birodalom aláírta az egyezményt.

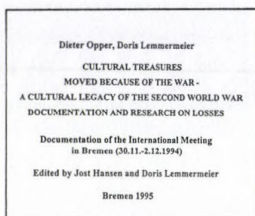

Akinsha, Konstantin–Kozlov, Grigorij: *Stolen treasure. The Hunt for the World's Lost Masterpieces*. London, Weidenfeld&Nicolson, 1995. 289 p. ill. ISBN 0-297-81428-1 (Ellopott műkincsek. Nyomozás elveszett mesterművek után.)

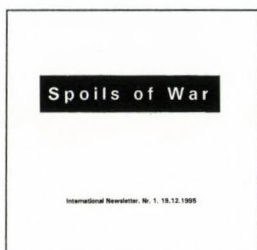
Akinsha Konstantin és Kozlov Grigorij első alkalommal 1995-ben londoni kiadónál jelentette meg a Szovjetunióba illegálisan elkerült, háborús zsákmányokról szóló könyvét. Az „Ellopott műkincsek” címmel megjelent műnek egy újabb kiadása, szintén 1995-ben látott napvilágot New Yorkban. Bár a két könyv szinte szóról-szóra megegyezik, a címük azonban különbözik.

Akinsha, Konstantin–Kozlov, Grigorij: *Beautiful Loot: the Soviet Plunder of Europe's Art Treasures*. New York, Random House, Inc., 1995. 301 p. ill. ISBN 0-679-44389-4 (Szépséges zsákmány – A szovjetek által elrabolt európai műkincsek.)

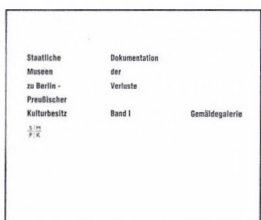

Opper, Dieter – Lemmermeier, Doris: A háború miatt elkerült kulturális értékek – A második világháború kulturális öröksége. A veszteségek dokumentálása és kutatása. A brémai nemzetközi találkozó dokumentációja 1994. 11. 30. - 12. 2. (Bréma, 1995)

Spoils of War International Newsletter. Nr. 1. 19. 12. 1995. Bremen, Koordinierungsstelle der Länder für Rückführung von Kulturgütern beim Senator für Bildung, Wissenschaft, Kunst und Sport, 1995. 47 p. Editorial board: István Fodor, Josefine Leistra, Doris Lemmermeier, Jacques Lust (Hadizsákmányok – Nemzetközi Hírlevél)

Staatliche Museen zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Dokumentation der Verluste. Band 1. Gemäldegalerie. Berlin, 1995. 112 p. ill. ISBN 3-88609-329-8 (A porosz kulturális örökség berlini állami múzeumai. A veszteségek dokumentációja. 1. köt. Képtár.)

A képzelet és a valóság azonban gyakran nem találkozik. Az első világháború alatt a német csapatok lerombolták a belga templomokat és könyvtárakat. A versailles-i békekötés kötelezte a vesztes Németországot, hogy adja vissza Belgiumnak, s a többi károsult országnak az elrabolt műkincseket. A második világháború kitörése után nem sokkal a szovjet kormány elfogadta a cári kormány által, 1907-ben aláírt hágaí egyezményt.

Mindezek ellenére mind a náci Németország, mind pedig a Szovjetunió az elfoglalt területeken módszeresen rabolta a múzeumok kincseit, a kulturális intézményeket. A kulturális értékek rablása legalább olyan példátlan volt, mint az emberiség ellen elkövetett támadások.

A Szovjetunióba hurcolt festmények, szobrok, iparművészeti tárgyak, könyvek soha nem jutottak el a szupermúzeumba, ahol kiállították volna, vagy hozzáférhetővé válhatott volna a kutatóknak. A festmények, rajzok, könyvek, levéltári anyagok millióit rejtették el, s maradtak rejtve a mai napig. Közel fél évszázada hiányoznak a világ kulturális életéből a trójai aranytárgyak, amelyek Heinrich Schliemann ásatásai során kerültek elő. El Greco, Daumier, Degas és Van Gogh festményei, Dürer rajzai, s Goethe kéziratjai. Nemcsak a világ számára, de magának a szovjet népnek is hozzáférhetetlenek mind a mai napig. Sok közülük megrongálódott, számos tönkrement. A hadizsákmányt gyűjtő csapatok mélyen hallgattak tevékenységükről a nyugati hatalmak előtt. Hétpecsétes titok övezte a témát, ugyanakkor arról is mélyen hallgattak, hogy a Szovjetuniót milyen veszteségek érték. Évtizedekig azok az emberek, akik tudtak bármit is a speciális raktárakról, ahol a lopott műkincseket őrizték, szintén féltek a témáról nyilatkozni.

A peresztrojka kezdetén egy cikkben felbukkant ugyan a téma, de a cenzúra úgy átdolgozta, hogy a végén csak semmitmondó írás maradt belőle. Ennek ellenére szakmai körökben beszéltek olykor titkos raktárakról, s mindenki tudta, hogy nincs olyan titok, amelyet egyszer fel ne fednének. A könyv szerzői kilenc éve kezdtek meg az ügyben a kutatómunkát. Sok németországi szemtanút kérdeztek meg, kutatták az orosz, ukrán és német levéltárakat, rendszeresen olvasták az ARTnews idevonatkozó írásait,

s kutattak magánlevéltárakban is. A legfontosabb információkhoz a moszkvai központi levéltárban jutottak.

1991-ben kezdték el kutatásaikat közreadni az ARTnews folyóiratban. Ennek eredményeként még inkább felhívták a nemzetközi közvélemény figyelmét az elrabolt műtárgyakra. Kutatásaikat azután tovább folytatták, s ami ebben a könyvben megjelent, az már az eddigi munkájuk összegzése. Azóta, hogy fellebbentették a fátylat a titkos raktárakról, a témával kapcsolatos szovjet politikai hozzáállás is változott. Felfedték a trójai kincsek hollétét és a rotterdami Koenigs gyűjteményt. Az Ermitázsban kiállították a brémai képtár rajzait, majd a német magángyűjteményekből származó impresszionista és posztimpresszionista festményeket. A Puskin Múzeum szintén ígéretet tett arra, hogy a nála lévő képeket, s a trójai kincseket is kiállítja. A kérdés még mindig az, hogy mi lesz a sorsuk ezeknek a műtárgyaknak? Az 1995. év elején New York-ban megtartott konferencián az összes érdekelt fél megjelent.

A világ számára nem titok többé, hogy az egyes országok kulturális értékei hova kerültek. A kérdés most már csak az: vajon hogy alakul a sorsuk. A könyv mindenesetre megkísérli, hogy az ügyet előbbre vigye.

A II. világháború miatt elkerült kulturális kincsek sorsa

A brémai nemzetközi találkozó dokumentációja (1994. 11.30. – 12.2.)

Sárközy Gabriella

Brémában, a fenti időpontban tanácskozott az a nemzetközi bizottság, amely a II. világháborúban elkerült, eltűnt, és illegálisan elhurcolt műkincsek ügyét volt hivatva tárgyalni. Ez a konferencia az első olyan alkalom volt, ahol a háború befejezte óta a háborús veszteségek szakértői Kelet-, Közép- és Nyugat-Európából leültek tanácskozni. A résztvevő országok közös akaratára volt, hogy ennek helyszínül Németországot válasszák. A ná-

cik által zsákmányolt műkincsek hatalmas mennyiséget tettek ki. Ezek nemcsak óriási veszteségeket jelentettek, különösen a közép- és kelet-európai országokban, hanem át is rendeződött Európa „műkincs-térképe”. A hidegháború évei alatt nem is volt arra mód, hogy ezek a kincsek visszakerüljenek jogos tulajdonosaikhoz, gyakran még újabb helyekre is elkerültek. A tárgyak nagy része még mindig nem került vissza a tulajdonos országaiba.

Ötven évvel a háború után ideje lenne ezt a problémát megoldani. A szakértők együttműködése nagy szerepet játszik az ügy előrevitelében. Az e téren kifejtett kutatásaik, tárgyszerű bizonyítékaik a legjobb alapjául szolgálnak a tárgyalásoknak, s a közös egyetértésnek.

A brémai konferencia résztvevői a II. világháború kulturális veszteségek témájában elhatározott nemzetközi együttműködést folytatni kívánják. Ennek első bizonyítékaként 1995 júliusában megjelentették egy nemzetközi hírlevél 0. számát, „Hadizsákmányok” (Spoils of War) címmel. A következő összejevetelüket 1995-re tervezik. A kötet tartalmazza a nemzetközi találkozon elhangzott üdvözlő beszédekén túl, az egyes országok – Belgium, Hollandia, Franciaország, Lengyelország, Magyarország, Olaszország, Németország, Luxemburg, Ukrajna – beszámolóit a kulturális veszteségek témájában.

Hadizsákmányok

(International Newsletter, 1995. 1. sz.)

Sárközy Gabriella

A kiadvány 0-dik számának megjelenésekor a szerkesztők azon meggyőződésüknek adtak hangot, hogy ebben a Nemzetközi Hírlevélben közöltekkel hozzájárulnak a II. világháborús hadizsákmányok ügyének tisztázásához, annak nemzetközi megértéséhez. A hírlevél ingyenes, a szerkesztőségnek megfelelő anyagi támogatást kellett szereznie a lap megjelentetéséhez. Az Európa Tanács vállalta a költségek fedezését.

A szerkesztőbizottság tavaly szeptemberben Brüsszelben ült össze. E számban ismerteti: hogyan képzeli el jövőbeni munkáját, amely során közös összefogással, elfogulatlan információk közlésére töreksznek. Sok érintett ország és szakértő biztosította a szerkesztőséget egyetértéséről, vélemények is utalnak arra, hogy nemzetközi párbeszédre van szükség a kulturális veszteségek felkutatásában, védelmében. Craig Hugh Smyth úr, elindítója és szervezője ennek az ügynek a következőképpen nyilatkozott: „Meggyőződésem, hogy épp ideje volt, hogy ilyen hírlevél megjelenjen.” Húsz ország egyre több szakembere és szakértője vállalt részt a munkában. A jelen számban már olvashatunk a cseh, a francia, a luxemburgi, a lengyel, az ukrán helyzetről is. Beszámolót olvashatunk az UNESCO elvi állásfoglalásáról a II. világháborúban elhurcolt műkincsekre vonatkozóan, utalva az UNIDROIT nemzetközi egyezményre, amely az illegálisan exportált, vagy ellopott tárgyak mellett a háborús veszteségekre is kitér.

New York-ban, 1995 januárjában tartotta meg második ülését a hadizsákmányok ügyével foglalkozó nemzetközi bizottság. Az elhangzottakról, s a határozatokról írt rövid összefoglalót Lyndel Prott, az UNESCO munkatársa.

Az országok beszámolóit – Belgium, Cseh Köztársaság, Franciaország, Németország, Magyarország, Luxemburg, Norvégia, Lengyelország, Ukrajna – a II. világháború, s a visszaszolgáltatás ügyével kapcsolatos helyzetet tárják fel.

A hírlevél gazdag bibliográfiája az elmúlt két évben megjelent, a hadizsákmányok visszaszolgáltatásával foglalkozó, részben az egyes országok veszteségeit tárgyaló köteteket ismerteti.

A Porosz Kulturális Örökség Berlieni Állami Múzeumai.

A veszteségek dokumentációja. 1. Képtár

A berlini múzeumok 1945-ben elszenvedett veszteségeit – a város és a gyűjtemények kettészakítottasága

miatt – évtizedekig nem lehetett megbízhatóan felbecsülni. Csak az egyesítés után, 1990-ben kezdődhetett meg a hiánylista elkészítése. A több mint 30 kötetre tervezett sorozat első, 1995-ben megjelent száma a Képtár veszteségeit ismerteti. Az egyszerű kivitelű, A/4-es formátumú fényképes katalógusban 593 eltűnt mű adatai találhatóak. A legnagyobb veszteség a Friedrichshain-i bunkerba mentett s ott elégett 434 műalkotás volt. A szovjetek által „elmentett” majd visszaadott 1000 körüli műből csak 19 hiányzik még. Említésre méltó az a módszer, amellyel az 1945 előtti veszteséget (főleg kiállításról történt lopásokat), majd a 45 utáni hasonlókat ismertetik, a körülmények leírásával.

A múzeum rendszeresen kikölcsönözött különféle közintézményeknek, egyházaknak(!) és külföldi képviselőknek is festményeket. Ezek közül 118 nem került vissza. A londoni és a budapesti követségekre 1937-ben 8-8 művet kölcsönöztek. Közülük a londoniakat a Szövetségesek elkobozták és elárverezték. A budapestiekről nincs információ. Vajon mi történt velük?

Ila egyszer Magyarország múzeumi veszteségeinek számbavételének gondolata felvetődne, érdemes volna a berlini sorozatot mintaként figyelembe venni.

(A sorozat első számának bevezetése és előszava fordításban megjelent a MÚZEUMI HÍRLEVÉL 1995 novemberi számában 327-329. o. A szerk.)

A restitúcióról 1992-től kezdődően igyekeztem a magyar múzeumok munkatársait folyamatosan tájékoztatni. Az alábbiakban felsorolom a témával kapcsolatos, a Múzeumi Hírlevélben ezidáig megjelent jelentősebb ismertetések.

– Magyarország visszakéri Oroszországtól az eltulajdonított műkincseket. – Moszkva: A titkos raktárak szép sorjában megnyílnak. *ARTnews*, 1992. 91. évf. 4. sz. (MII 1992. 6. sz.)

– „Irina Sukin kontra Lenin”. S. I. Sukin Pá-

rizban élő lánya Jelcinnek küldött leveleiben az 1918-ban államosított gyűjteményüket kéri vissza. *ARTnews*, 1993. 92. évf. 6. sz. (MII 1993. 9. sz.)

– Moszkva: A műtárgyak kivitele Oroszországból „engedéllyel”. *The Art Newspaper* (a továbbiakban TAN) 1993. 5. sz. (MII 1993. 7-8. sz.)

– Az ellopott műtárgyak ügyében folytatott nyomozás okozhatta egy orosz ember halálát. *TAN*, 1993. 2. sz. (MII 1993. 7-8. sz.)

– Kulturális kincsek: Oroszország lezárja a visszaszolgáltatási ügyet. *TAN*, 1993. 9-10. sz. (MII 1993. 10. sz.)

– Párizs-Matisse kiállítás. Sukin örökösének függőben lévő ügye. *TAN*, 1993. 4. sz. (MII 1993. 10. sz.)

– Kulturális értékek: Az oroszok felfedik titkaikat. Hivatalos határozat várható, miután feloldották az oroszországi múzeumokban őrzött hadizsákmányok ügyének a titkosságát. *TAN*, 1993. 4. sz. (MII 1993. 10. sz.)

– A Malevics-örökség az örökösöké, vagy a múzeumé? *ARTnews*, 1993. 92. évf. 9. sz. (MII 1994. 1. sz.)

– Orosz enyhülés? Isztanbul: A restaurált lydiai leletek. *ARTnews*, 1993. 92. évf. 12. sz. (MII 1994. 2. sz.)

– Tiltakozások és kódosítések: A Malevics ügy folytatása. *ARTnews*, 1994. 93. évf. 1. sz. (MII 1994. 2. sz.)

– A Stockholmba került Malevics képekről: semmi illegális, vagy etikátlan dolog nem történt. *ARTnews*, 1994. 93. évf. 2. sz. (MII 1994. 4. sz.)

– Bukarest – Minden kép a király tulajdona volt? *ARTnews*, 1994. 93. évf. 3. sz. (MII 1994. 5. sz.)

– Bréma – Ajándék lónak ne nézd a fogát. *ARTnews*, 1994. 93. évf. 4. sz. (MII 1994. 5. sz.)

– Mit értünk Erdély alatt? *TAN*, 1994. 4. sz. (MII 1994. 6. sz.)

– Erdély műemlékei nagy többségben magyar, nem pedig román eredetűek. *ARTnews*, 1994. 93. évf. 5. sz. (MII 1994. 6. sz.)

– Hol van az eredeti Van Gogh kép? *TAN*, 1994. 5. sz. (MII 1994. 7-8. sz.)

– Moszkva: Az oroszok megszegik az adott szavukat. *ARTnews*, 1994. 93. évf. 6. sz. (MII 1994. 7-8. sz.)

– A gúnyos kacaj: Az a nap, amikor a szovjet kulturális miniszter – Sztálin egyik tábornoka – gúnyos kacajra fakadt az egyik Matisse kép láttán. – Irina Antonova: Semmit sem adunk vissza! *TAN*, 1994. 7-8. sz. (MII 1994. 9. sz.)

– Visszaadni vagy nem adni? Az

orosz nacionalista érületű emberek úgy gondolják, hogy azok a műkincsek, amelyeket a Vörös Hadsereg zsákmányolt a 2. világháború alatt, győzelmiért cserébe megilleti az orosz népet. *ARTnews*, 1994. 93. évf. 10. sz. (MII 1994. 12. sz.)

– Ankara: A jövő soha nem jön el. *ARTnews*, 1994. 93. évf. 11. sz. (MII 1994. 12. sz.)

– A török kincsek visszaszolgáltatása. *ARTnews*, 1994. 94. évf. 12. sz. (MII 1995. 2. sz.)

– Van-e korpa Priamosz kincsén? Az angol tudósok beszámolnak azokról a vizsgálati módszerekről, amelyeket alkalmaznának a nemrég nyilvánosságra került – eddig titokban őrzött – arany- és ezüst tárgyakon. *TAN* 1994. 12. sz. (MII 1995. 2. sz.)

– Kulturális örökség: Európa csatlakozik a műkincsek visszaszolgáltatásáért indított mozgalomhoz. Belgium: Újjáélednek a visszakövetelési törekvések. Hollandia: Elsődleges cél a Koenigs-gyűjtemény visszaszerzése. Franciaország: Kevés remény van a magángyűjtemények visszaszerzésére. Olaszország: Mi adtunk és nem elvettünk. Magyarország: A Vörös Hadsereg kiürítette a bankok pánccellermeit. Lengyelország: Keveset kapott vissza, mérhetetlen sokat veszített. Ukrajna: A raktárak nyitva állnak a nagyközönség előtt. A műkincs-visszaszolgáltatással kapcsolatos munkák állása, a borostyán terem felkutatása. *TAN*, 1995. 1. sz. (MII 3-4. sz.)

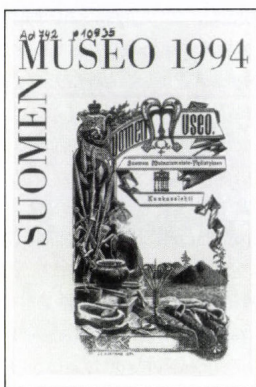
– A New York-i nemzetközi szimpóziumról, melynek témája a 2. világháborús hadizsákmányok kérdése. A kulturális javak visszaadása: A hadizsákmányok kérdésének tárgyalása Manhattan-ben. A tények feltárása ellenére kevés remény van az elrabolt műkincsek visszaadására. *TAN*, 1995. 3. sz. (MII 1995. 5. sz.)

– Kiállítás a szentpétervári Ermitázsban a francia impresszionista mesterművekből, valamint más, jelentős francia festményekből. *TAN*, 1995. 4. sz. (MII 1995. 6. sz.)

– Hova kerültek a Lubomirskij család Dürerei? „Nem fogjuk olcsón adni a festményeinket”. *TAN*, 1995. 5. sz. (1995. 7-8. sz.)

– Hogyan tulajdonítottak el az oroszok 2.6 millió műtárgyat? A Sztálin tervezte szupermúzeumról. *ARTnews* 1995. 94. évf. 6. sz. (MII 1995. 9. sz.)

Folyóiratszemle

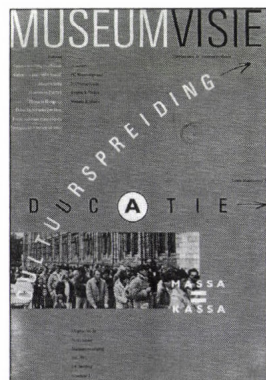
Suomen Museo

Egyidejűleg, ám három kötetben jelent meg, a Suomen Muinaismuisto-Yhdistys (Finn Óstörténeti Egyesület) 1992. évi 99., 1993. évi 100., valamint az 1994. évi 101. évfolyama. Az említett egyesületnek ez a finn nyelvű évkönyve. *Finsk Museum* címen svéd nyelvűt is kiad, amely azonban önálló kiadványnak számít, hiszen tartalmában nem azonos a finn nyelvűvel. Voltaképpen nem pontos a finn nyelvű meghatározás sem, mivel svéd, angol és német nyelvű tanulmányokat is közöl. Alapításakor még havonta megjelenő tudományos folyóirat volt, idővel azonban évkönyvvé változott.

A három kötet közül tehát az 1993. évi 100-dikat tekinthetjük jubileumának. Bizonyára nem lesz érdektelen idézmem az Egyesület célját. Tehát: az Egyesület célja, hogy képviselje Finnország földjének, népének, valamint a finnugor rokonságnak és lakóhelyeinek, azonkívül a lehetőség szerint más népeknek és területeknek a múltját megvilágító régészeti, etnológiai, művészet- és művelődéstörténeti kutatásokat, stb... Céljai megvalósítása érdekében előadásokon valamint kiadványokban ter-

jeszti a kutatások eredményeit, módszereit. Munkássága azonban szorosan kapcsolódik a Finn Nemzeti Múzeum (Suomen Museo-virasto) tevékenységéhez. Tájékoztatómnak bizonyára nem lehet célja, hogy a három kötetből részletes tartalmi ismertetést adjak. Ezek a kötetek is követik a hagyományos szerkesztési elveket, tehát régészeti, történeti, művészettörténeti, valamint néprajzi kutatásokról, eredményekről számolnak be. Következésképpen olyan kutatások eredményeiről, amelyek múzeumi alap kutatásokon, gyűjtemények feldolgozásán alapulnak.

ifj. Kodolányi János

Museumvisie

Az 1926-ban megalakult Nederlandse Museumvereniging (Holland Múzeumi Szövetség) negyedévi periodikája, a *Museumvisie* 1976-tól jelenik meg. A szakfolyóirat kifejezetten muzeológia profilú, nem tartalmaz egyetlen diszciplínához sorolható cikket sem. A muzeológus szakembereknek szerkesztett lap főként a kiállítási épületek, látványtervezés, közönségkapcsolat és marketing, múzeumi boltok, adózási gondok, múzeumpedagógia, szá-

mitógépes nyilvántartás, múzeumépületek, külföldi múzeumok közötti gyűjtemény-bemutatók cserelensége és egyéb témakörben írt publikációkat tartalmaz. A múzeumi élet érdekes egyéniségeivel készített riportok színesítik az egyébként fekete-fehér fotókkal illusztrált, kétezres példányszámban, A/4-es méretben, kb. 50-60 oldalon megjelenő lapot.

Állandó rovata van az újonnan létesült múzeumok bemutatásának és a külföldi múzeumok ismertetésének. Szintén állandó, egyszavas rovatot szentelnek a szerkesztők egy-egy aktuális muzeológiai kérdés felvetésére, amelyre mindig négy, az adott témakörben elismert szaktekinély ad választ. A folyóiratban általában helyet kap egy kritikai írás is, amely a szakma valamely elméleti kérdését vitatja meg. Állandó rovatban jelennek meg a Múzeumi Szövetség hírei, a hazai és külföldi könyvek ismertetései, a személyi hírek, a különféle továbbképzések és egyéb programok hírei. A terjedelem többi részét (kb. egyharmadát) olyan cégek hirdetései töltik ki, amelyek profilja valamilyen úton-módon kapcsolódik a múzeumokhoz.

Az 1994/4-es szám címlapján az akkor kinevezett új államtitkár arcképe látható, aki 1994 november 21-én, a Múzeumi Szövetség őszi közgyűlésén tartott előadásában a holland múzeumok – az anyagi támogatást tekintve – nem túl biztató jövőképét vázolta fel. Kifejtette a holland kulturális örökség megmentésére hozott „Deltatervről” alkotott véleményét, hangsúlyozva, hogy minden anyagi forrást meg kell

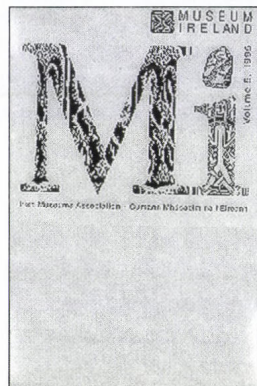
ragadni a kultúra, ezen belül a múzeumok támogatására. Az előadás szövegének sokat sejtető címe: „A megóvás szép kedvtelés, de kicsúszhat a kezünk közül...”

Az 1995-ös évfolyam első számának állandó rovatában, amelyben egy aktuális problémáról fejt ki a véleményét négy szakember, az volt a mindegyiknek feltett kérdés, hogy mit szólnak a múzeumlátogatók számának általánosan tapasztalható csökkenéséhez? Roland de Leeuw, az amszterdami Van Gogh Múzeum igazgatója szerint nem beszélhetünk tendenciáról az általa vezetett intézményben, mert kizárólag a kiállításoktól függ a látogatók száma. Ők ötven ezer látogatóval számoltak évszakonként, de húszezres is lehet az eltérés, attól függően, hogy éppen milyen kiállítást mutatnak be.

A nyári számban a „főtéma” a már emlegetett „Deltaterv”, amelyet a holland kulturális örökség megőrzésére dolgoztak ki pár éve. A terv a múzeumokra vonatkozó része a „Holland Gyűjtemény” létrehozása. A terv megvalósíthatóságának lehetőségeiről négy cikket is közölnek. Ezek egyikében Arjen Kok a jövőperspektíva légvívárának nevezi a programot.

Az 1995/3-as, szám a *Museumvisie*-nek a Stavangerben megrendezett 17. ICOM világkongresszusról számol be. Megjegyzésre érdemes, hogy csak a 19., azaz a tavalyi évfolyam számaiban találunk angol nyelvű összefoglalásokat. Ezek az összefoglalások is meglehetősen rövidke, tájékoztató jellegűek.

Balogh Balázs

Museum Ireland

A harmadik évfolyamával jelentkező, negyedévenként megjelenő folyóiratot az Ír Múzeumi Szövetség adja ki. Főszerkesztője a nemrég nálunk járt Brian Lacey egyben a Derry Városi Önkormányzat Heritage and Museum Service vezetője, a Harbour Múzeum munkatársa (Észak-Írország). A B/5 méretű lap puhafedélű, fekete-fehér képekkel illusztrált, terjedelme nem haladja meg a 100 oldalt. A hozánk eddig eljutott két szám – 1994/4, 1995/5 – szerkesztői előszava segít tájékozódni a folyóirat témaválasztásában, irányultságában. A lap szerkezete könnyen követhető: a szerkesztői bekezdőt – amely egyben reflexió az adott időszak fontosabb múzeumi eseményeire – 4-5 tanulmány követi, majd rövid múzeumi hírek, végül kiállítás- és könyvismertetések következnek.

Az 1994/4. szám bekezdőjéből megtudjuk, hogy az Ír Múzeumi Szövetség 1994. évi tavaszi szemináriuma a „Múzeumok és a regionalizmus – lehetőségek vagy veszélyek” címet viselte. Írorszában nincs hagyománya a kiállítás-kritikáknak, a folyóirat fórumot kíván teremteni erre. Végül arról a nem kizárólagos ír

sajátosságról tájékoztat a szerkesztő, hogy írekkel és anyagi kultúrájukkal a világ számos országában találkozhatunk. Elsőként a kanadai St. Coloman kis múzeumának kiállításáról olvashatunk, mely az írek 300 éves Quebec-i történetét mutatja be.

Myrtle Hill és John Lynch esettanulmányában az Észak-Írországi Armagh múzeumait, történeti emlékhelyeit vizsgálják meg a látogatók – „a múzeumhasználok” szempontjából. Patrick Roland cikkében (Racionális regionalizmus és a megyei múzeumok) értelmezni próbálja a regionalizmus fogalmát ír vonatkozásban. Jellegzetességük meghatározó része a napjainkig élő, az adott régióra jellemző közös hagyományrendszer. A múzeumok, a múzeumokban kiállított tárgyak szerepe, feladata a múlt összekapcsolása a jelenrel, a helyi közösség életével. A vidéki múzeumok nem tudtak megfelelni ezen elvárásoknak, nem kapván sem erkölcsi, sem anyagi támogatást. Rövid összefoglalást olvashatunk arról, hogy milyen változások zajlottak le a nemrég létrehozott Észak-Írországi Múzeumi Tanács életében. A múzeumi hírek között megtalálható egy beszámoló az Ír Múzeumi Szövetség által publikált első statisztikai felmérés eredményéről, melyet 135 múzeumnak megküldött kérdőív alapján állítottak össze. Az utolsó öt évben a látogatók száma megduplázódott, 36 új múzeumot nyitottak – bár a támogatás nem tartott lépést a fejlődéssel (nem követte az inflációt).

Három kiállítást ismertettek ebben a számban: 1. Egy elveszettnek tartott Caravaggio kép és törté-

nete (Nemzeti Galéria, Dublin); 2. Az ír kereszténység történetét bemutató kiállítás (Ulster Museum, Belfast); 3. Írország őstörténetét bemutató állandó kiállítás (Nemzeti Múzeum, Dublin).

Az 1995/5. szám előszava beszámol két nemzeti kulturális intézmény nagyszabású felújításáról és új helyre való költözéséről: a Chester Beatty Library a dublini kastély óratornyába kerül, a tervezett költség 5,5 millió £. Az Ír Nemzeti Múzeum kormányprogram segítségével (költségkeret 10 millió £) modern kiállító, tároló, restauráló helységekké, új helyen várja majd a látogatókat. Az Ír Múzeumi Szövetség 1995. évi tavaszi szemináriuma „Írország és a kulturális sokszínűség” címet viselte. Pat Cooke a múzeumi belépődíj kérdéséről ír. Sorra veszi az ingyenesség illetve a fizetés melletti érveket, európai és tengeren túli példákat hozva. (A brit múzeumok többségében az 1970-80-as évek óta megszűnt az ingyenesség, a washingtoni nemzeti múzeumok ingyenesek.) A nálunk is jól ismert dilemmára – mennyire képesek önfenntartásra a kulturális intézmények, a közpénzek mellett milyen eszközökkel operálhatnak, a belépődíjak emelése ellensúlyozni tudja-e az állami büdzsé csökkenését – a brit szigeteken sem ismernek tökéletes megoldásokat. A Museums and Galleries Commission felmérése szerint 1987 óta az ingyenes múzeumok látogatottsága 34%-kal nőtt, míg a fizetők 23%-kal csökkent (beleértve olyan jelentős múzeumokat is mint pl. a Victoria and Albert). Az angliai példák azt mutatják, hogy

az igazán nagyszabású közönségcsalogató látványosságok megvalósításához sokkal több pénz kell, mint amennyi az akármilyen magasra emelt belépődíjakból összehozható. Így azt mondani, azért fizessen többet a látogató, hogy többet kaphasson, csak bizonyos mértékig elfogadható.

A külföldi ír gyűjteményeket ismertető sorozat darabjaként ebben a számban a Virginia állambeli Staunton múzeumáról olvashatunk. Bár a közvélemény szerint a korai telepesek New Englandben éltek, valójában a legkorábbi brit település Virginia államban található, lakói skót-ír bevándorlók voltak a XVIII. század elejéről.

A múzeumi hírekből értesülhetünk arról, hogy az 1995-ben elfogadott Örökségvédelmi Törvény (Heritage Act) alapján a kultuszminiszter egy 17 tagú Heritage Council-t hozott létre, melynek fő feladata, hogy kidolgozza az örökség azonosításának, védelmének, megőrzésének és megismertetésének irányelveit, különös tekintettel a köztulajdonban lévő építészeti és történeti emlékekre. A két szám alapján úgy tűnik: a kitekintés Nagy-Britannia határáig terjed. Mindenképp dicséretes, hogy a Museum Ireland mindkét Írország múzeumi életéről tudósít.

Wollák Katalin

(Folytatás az 1. oldalról.)

várostörténetnek, régészeti feltárás és leletek nélkül sem kutatni, sem bemutatni nem lehetne Budapest történetét; ugyanígy nem képzelhető el semmiféle várostörténeti múzeum gyűjteményei, kiállításai par excellence képzőművészeti anyag nélkül.

Teljesen alaptalan az az állítás, hogy 1992 előtt a BTM-ben a várostörténeti tárgyakat és dokumentumokat „újkorai hitványosságoknak” tekintették.

Kézzelfoghatóan bizonyítják ezt az új- és legújabbkori (a későbbi várostörténeti) osztály gyűjteményeinek kvalitatív és kvantitatív gyarapodási adatai (amelyek az évi jelentésekben rendelkezésre állnak). Az újkori város-, ezen belül az életmódtörténet elnyomására vonatkozó állítás tarthatatlanságát ugyancsak bizonyítják az utóbbi évtizedben a BTM-ben rendezett kiállítások. Ezek jegyzékéből kiviláglik, hogy az osztály 1981 és 1992 között legalább 40 kifejezetten várostörténeti kiállítást rendezett. A képzőművészeti osztály (később Fővárosi Képtár) által rendezett kiállítások számottevő része is várostörténeti jellegű volt.

Emlékeztetnék arra, hogy Budapesten a 70-es évek második felében a BTM rendezte az első életmódtörténeti kiállítás-sorozatot. (Más kérdés, hogy a kiállítások egyik-másik részlege – az akkori főigazgató politikai elkötelezettségéből adódóan – erőszakolt és hamis politikai töltetet is kapott).

Ugyancsak nélkülöz minden valóság tartalmát a szerzőnek az a sokhelyütt hangoztatott állítása, hogy a BTM 1992 – vagyis az ő megérkezése – előtt nem volt „közönségbarát” intézmény, a múzeum munkatársai nem törődtek a látogatók, a diákok, általában a nagyközönség igényeivel és így tovább. Ezt az állítást ugyancsak cáfolják a számadatok és más tények: a vezetéscs, a múzeumban szervezett koncertek, tan-

órák, nyári táborok, a vendégkönyvi beírások, a kiadványok, a múzeum munkatársai által tartott ismeretterjesztő és tudományos előadások, stb.

A Budapesti Történeti Múzeum 1992 előtti tevékenységének egyetlen ábrázolása, árnyalatlan kritikája, a szóban forgó ismertetésben (és más, korábbi megnyilatkozásaiban) egy célt szolgált: minden, amit a szerző megítélése szerint a Budapesti Történeti Múzeum működésében jelenleg eredménynek lehet tekinteni, csakis az ő négy csztendős „országlásának” köszönhető.

Ugyanis „1992 óta a célkitűzés: a Budapesti Történeti Múzeumnak valóban a város története, élettörténete múzeumának kell lennie.” (Addig mi volt a célkitűzés?) ... „Arculatformálás indult meg, melynek természetes következménye, hogy elsősorú feladattá váltak az intézményt, gyűjteményeit és tevékenységeit bemutató produkciók.” Nincs itt most helye, hogy ezt az „arculatformálást” és ezeket a „produkciókat” konkrét megnyilvánulásaikban elemezzük (bár remélhetőleg sor kerül erre, már csak a tanulság kedvéért is). Remélhető, hogy a Budapesti Történeti Múzeum – e patinás, számos értékes alkotást és történeti emléket őrző, sokak által kedvelt és látogatott, valamikor nagy szakmai megbecsülésnek örvendő intézmény – a sok megpróbáltatás után újra visszanyeri önbizalmát. Addig sem lenne jó, ha a szakmai közvélemény csak „A Budapesti Történeti Múzeum fél évtizede” címmel megjelent értékelés torzító tükréből tájékozódhatna a BTM tevékenységéről.

Gál Éva

Barokk koporsók díszít- ményei a cseh területen

(Reflexiók a MM 1996/1. számában megjelent: Vác, „Fehérek temploma” kriptafeltárás 1994-95 c. tanulmányhoz)

Cseh és morva városok templomai alatt több alkalommal találtak műemléki felújítás közben olyan kriptákat, melyekben gazdagon díszített – főként festett – koporsókban 17-18. századi sírleletek is megmaradtak. Cseh területen ma 20 ilyen kriptát ismert. Ausztriában, de szóróványosan bajor földön is ismertek hasonló leletek.

A kriptába való temetkezés témájáról keveset tudunk. A nagyobb kolostorok 17-18. századból való kriptái ismertek, sőt időnként a nyilvánosság számára is hozzáférhetőek voltak. A többi kriptát a 18. század végén befalazták és csak az utóbbi időkben lettek felnyitva.

A középkortól a templomi sírboltokba és kisebb kriptákba való temetés a magasabb társadalmi rétegek – uralkodók, nemesség, egyházi személyek – kiváltsága volt. A barokk megjelenésével – valószínűleg a 17. század közepétől – az új templomok alatt tágas kriptákat építettek, főleg az úgynevezett koldulórendek templomai alatt. Ezek a vallásos társulatok kezdeményezésére közösségi használatban voltak. A rendi kriptákba – a vallási alázatosság megnyilvánulásként – rendi ruhába öltözve a kiváltságos réteg tagjai is temetkeztek, a kriptá közös temetkezési helye volt a kismemeseknek, polgároknak és a klérusnak.

II. József reformjai ezt a temetési módot egészségügyi okokból tilalmazták, a kriptákat elzárták, fokozatosan befalazták. Ennek köszönhetően maradt meg több sírlelet, sok esetben a mumifikált halottak tetemével együtt. Kriptákat találtak pl. a prágai és a brno-i templomokban, és kisebb vidéki városokban (Lounovice p. Bl., Vamberk). A 17. és 18. századi koporsók többsége polgá-

roké vagy kismemeské volt. Fából készültek, legtöbbször puhafából, ritkán tölgyből. Formájuk kötött volt, mindig hat-szög metszetűek, valószínűleg díszített lábakkal, a fedelet facsapokkal rögzítették. A koporsók legtöbbször színesen festettek. Az ornamentikában keverednek a barokk és a rokokó elemek a régebbi, reneszánsz felfogású díszítéssel. A keményfából készült koporsók is festettek, kivételesen intarziások is fennmaradtak. Néha szokás volt a keltezés a koporsó festésekor; máshol (pl. Kolínban) a lábakra fémtáblát erősítettek a halott nevével és a keltezéssel.

A kripták vizsgálata rámutat, hogy a temetkezési rítus az utóbbi háromszáz évben nem sokat változott. A halottakat ünnepi öltözkedésben temették, csak kivételes esetben halotti köntösben, felnőtt lányokat és ifjakat esküivői ruhában. A koporsókba nem helyeztek értékes dolgokat.

A közös kriptába való temetések megszűntével kevesebb a lehetőség a temetkezési szokások anyagi kultúrájának vizsgálatára. Az irodalomban sokszor található utalás, hogy a koporsók festése megmaradt a parasztság körében – különösen a fiatalok temetésénél – még a 19. század nagy részében is.

Helena Johnová
(fordítás: Spicgelhalter Anna)

Festett koporsó Csehországból
Painted coffin from Bohemia

Fotó - Photo: Jerábek J.

E számunk szerzői

Balassa M. Iván dr.
(1943)

középiskolai tanár,
néprajzos
címzetes igazgató
Szabadtéri Néprajzi
Múzeum, Szentendre

Balogh Balázs
(1966)

középiskolai tanár,
néprajzos,
tudományos munkatárs,
MTA Néprajzi Kutatóintézet
– Néprajzi Múzeum

Deák Zoltán
(1951)

építészmérnök
építész-tervező
Országos Műemlékvédelmi
Hivatal

Éri Gyöngyi
(1931)

művészettörténész

Fülöp Gyula dr.
(1953)

régész
megyei múzeumigazgató
Szent István Király
Múzeum, Székesfehérvár

Gál Éva dr.
(1928)

történész
ny. tud. főmunkatárs

G. Gyórfy Katalin dr.
(1943)

középiskolai tanár,
művészettörténész
tudományos fősztályvezető
Országos Műemlékvédelmi
Hivatal

Gróf Péter
(1956)

régész
muzeológus
MNM Mátyás Király
Múzeum, Visegrád

Gróh Dániel dr.
(1951)

középiskolai tanár, régész
muzeológus
MNM Mátyás Király Múze-
um, Visegrád

Hajdú Éva
(1954)

bölcsész
újságíró
Magyar Nemzet

Hefter László
(1943)

üvegművész,
üvegrestaurátor, üvegfestő
szaktanár, Győr

Horn Emil
(1928)

középiskolai tanár
ny. muzeológus, Budapest

Horváth István dr.
(1940)

középiskolai tanár, régész
megyei múzeumigazgató
Balassa Bálint Múzeum,
Esztergom

Helena Johnová
(1925)

néprajzkutató
ny. múzeumigazgató
Történelmi Múzeum, Prága

Juhász Irén dr.
(1943)

középiskolai tanár, régész
múzeumigazgató
Tessedik Sámuel Múzeum,
Szarvas

K. Szentpéteri Erzsébet dr.
(1941)

középiskolai tanár,
néprajzos
tud. főigazgatóhelyettes
Közlekedési Múzeum

Kodolányi János dr.
(1922)

néprajzos
ny. főigazgatóhelyettes

Kubassek János dr.
(1956)

középiskolai tanár
múzeumigazgató
Magyar Földrajzi Múzeum,
Érd

László Csaba
(1950)

középiskolai tanár
régész
Országos Műemlékvédelmi
Hivatal

Mihály Mária
(1944)

középiskolai tanár
főtanácsos
Művelődési és Közoktatási
Minisztérium

N. Kósa Judit
(1966)

középiskolai tanár
újságíró
Népszabadság

Patay Pál dr.
(1914)

régész
ny. tudományos tanácsadó
Magyar Nemzeti Múzeum

Sárközy Gabriella
(1949)

könyvtáros
Magyar Nemzeti Múzeum

S. Fekete Ágnes
(1963)

népművelő-könyvtáros
könyvtáros
Dobó István Múzeum, Eger

Szabó Péter
(1946)

középiskolai tanár
muzeológus
Xantus János Múzeum,
Győr

Takács Imre dr.
(1959)

művészettörténész
gyűjteményvezető
Magyar Nemzeti Galéria

Vágó Csaba
(1965)

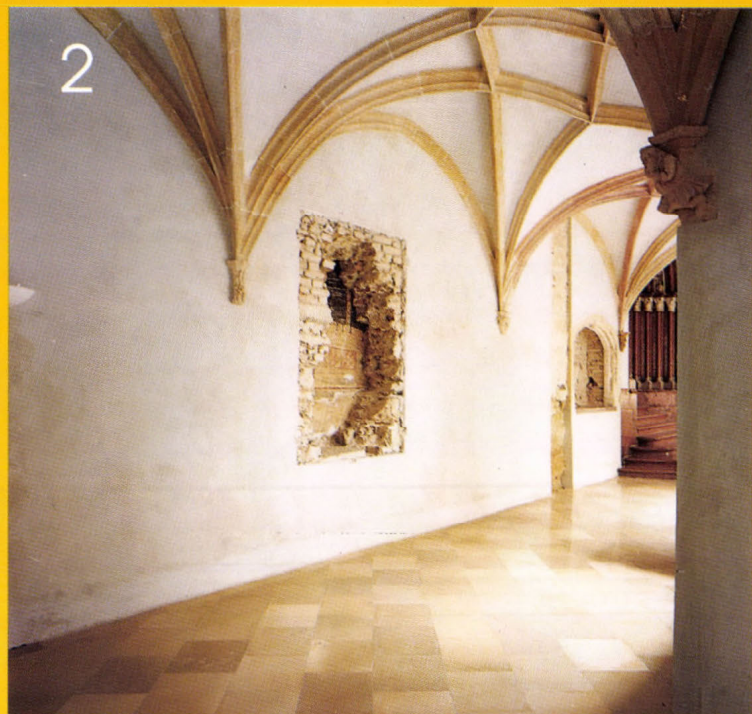
régész
Szent István Király
Múzeum, Székesfehérvár

Wellmann Nóra
(1953)

középiskolai tanár
színház-történész
Magyar Állami Operaház

Wollák Katalin
(1952)

régész
fősztályvezető-helyettes
Magyar Nemzeti Múzeum

1. Pannonhalma – A templom északi fala az Árpád-kori kapukkal
Pannonhalma – The northern wall of the church with the portals from the Árpád age
2. Pannonhalma – A XV. századi kerengő hátfalában feltárt kép
Pannonhalma – Mural exposed on the rear wall of the XV. century ambulatory
3. Pannonhalma – A kiállítás a főbejárat felől, háttérben a Szent István szobor
Pannonhalma – The exhibition from the main gate, in the background the Saint Stephen statue
4. Pannonhalma – Középkori építéstörténet
Pannonhalma – Medieval building history
5. Győr – Részlet az iskolatörténeti kiállításról
Győr – Detail from the school history exhibition

RESTITÚCIÓRA VÁRVA...

Három XVI. századi szobor a budapesti Kornfeld-gyűjteményből.

1945-ben a Szovjetunióba szállítva, 1995-ben kiállítva a moszkvai Grabar Restaurátor Intézetben

WAITING FOR RESTITUTION...

Three 16th century sculptures from the Kornfeld-collection, Budapest, which were transported to the Soviet Union in 1945 and exhibited in 1995 in the Grabar Conservation Institution in Moscow

